

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SVENDBORG AMT

AARSSKRIFT

FOR

1924

NYBORG
C. SCHÖNEMANN'S BOGTRYKKERI
1925

Til Medlemmerne.

Desværre maa vi ogsaa indlede denne Henvendelse til vore Medlemmer med en Undskyldning: Endnu har vi ikke set os i Stand til at komme paa lige Fod med Aarstallet, idet nærværende Skrift først er Aarbogen for 1924; men saa kan vi ganske vist henvide til, at Aarsskriftet for 1923 var ualmindelig stort, nemlig ikke mindre end 19 Ark. Naar vi trods de vedvarende høje Bogtrykpriser og vort lave Medlemsbidrag har set os i Stand til at levere vore Medlemmer saa smuk en Bog som den om *Vesterskjernings-Ulbølle*; uden at »Samfundet«s økonomiske Balance er bleven forstyrret, saa skyldes det en overordentlig Velvillie og Offervillie fra afdøde Pastor *L. Bøttigers* Side. Han opnaaede til Udarbejdelsen af sin Bog en Støtte fra den *Hjelmstjerne-Rosenkroneske* Stiftelse, og fra Apotheker *A. E. Sibbernsen m. fl.* paa ialt 700 Kr. Denne Understøttelse øget med 300 Kr. af hans egen Lomme overgav Pastor *Bøttiger* til »historisk Samfund« samtidig med, at han ikke ønskede noget Honorar for sit store Arbejde; derved, og kun derved saa vi os i Stand til at udgive dette udmærkede Flidsværk, prydet med mange kønne og karakteristiske Billeder, som det er.

Det er os da en kær Pligt at udtale vor Taknemmelighed og vor Ærbødighed overfor dette smukke Vidnesbyrd om afdøde Pastor *L. Bøttigers* Kærlighed til den Egn, hvor han levede mange af sine sidste Aar, og om hans store Interesse for »historisk Samfund«s Arbejde.

Siden forrige Meddelelse til vore Medlemmer er ikke mindre end tre af Styrelsesmedlemmerne i »historisk Samfund« afgaaet ved Døden; nemlig Lærer *P. C. B. Bondesen*, Magleby, Skoleinspektør *Ernst Petersen*, tidligere Nyborg, og Lærer *Magnus Petersen*, Skovby, Ærø. Endelig kommer nu Meddelelsen om, at tidligere Højskoleforstander *P. Andresen* er død; naar en enkelt Mand skal nævnes som Stifter af »Svendborg Ams historiske Samfund«, da maa det blive ham.

SVENDBORG AMT

AARSSKRIFT

FOR

1924

NYBORG
C. SCHÖNEMANN'S BOGTRYKKERI
1925

.

REDAKTIONSUDVALG:

J. CHR. CLAUSEN, Præst, Korinth.

THØGER DISSING, Højskoleforstander, Vejstrup.

J. P. KRISTENSEN RANDERS, fh. Højskoleforstander, Ollerup.

DANMARKS ÆLDSTE PRÆSTEGAARD

OG

BIDRAG TIL NYBORG BYS HISTORIE I 500 AAR

VED

T. LØGSTRUP

NYBORG

C. SCHÖNEMANN'S BOGTRYKKERI

1925

I. DEL

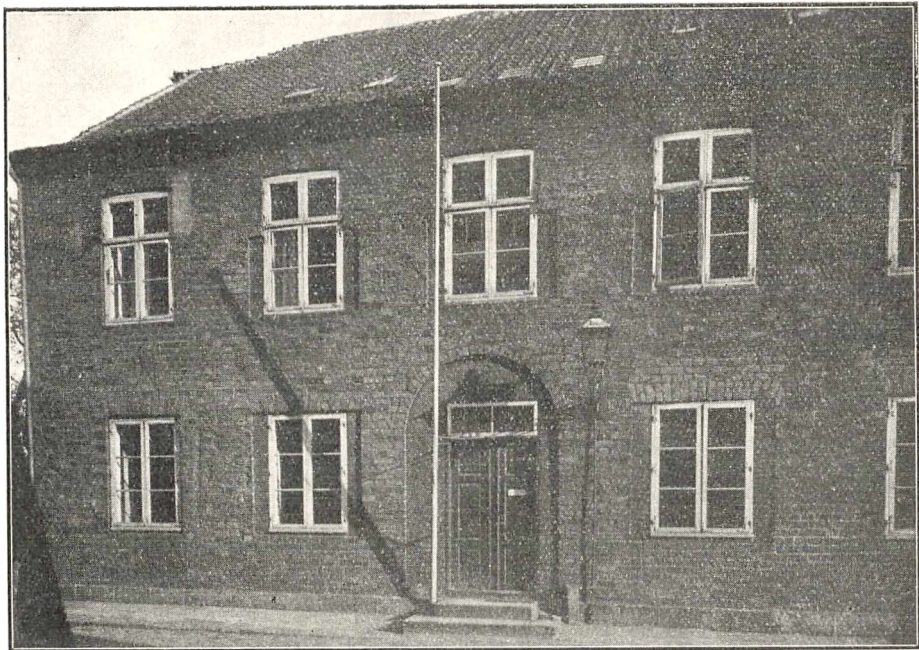
DANMARKS ÆLDSTE PRÆSTEGAARD

NYBORG Præstegaard indtager en enestaaende Stilling mellem danske Præsteboliger, fordi den med Hensyn til dens middelalderlige Dele: Stue-Etagen og Kjældereren ikke har noget Sidestykke, men ubestridelig er Danmarks ældste Præstegaard, ja, sandsynligvis den ældste Præstegaard i hele Norden. Thi vel benyttes som Præstebolig f. Ex. Mariæ Præstegaard i Helsingør, St. Hans Præstebolig i Odense og Stiftsprovsthuset i Viborg, hvilke som Bygninger enten ere ældre eller omtrent jævnaldrende; men medens det indre i dem er helt fornyet, er Nyborg Præstegaard middelalderlig baade udvendig og indvendig, og medens de andre først blev Præstegaarde ved Reformationen eller — som Stiftsprovstboligen — var i privat Eje forud, saa har Nyborg tjent som Præstegaard alle dens Dage.

Der er ganske vist fremsat to Formodninger: at den oprindelig skulde have været enten Kalendegaard eller Kloster, hvorfor det er nødvendigt at modbevise disse Formodninger. Den første Opfattelse blev fremsat af Sognepræst i Kongens Lyngby, Dr. phil. Holger

Rørdam, idet han i Samlinger til Fyens Historie og Topografi XIV, Side 176 f., mente at kunne bevise, at den gamle Præstegaard før Reformationen har været Kalendelagets Gaard, og at den først blev Præstebolig 1538, og 1909 skrev han til Forfatteren: »Jeg vedkjender mig den Ytring, at Nyborg Præstegaard utvivlsomt er den ældste til Præstegaard anvendte Bygning, der findes her i Landet, og det glæder mig, at De har kunnet constatere, at det virkelig forholder sig saa. Jeg antager forøvrigt, at Gaarden før Reformationen ikke har været Præstegaard, men Kalendelagets Gaard, og jeg mener at kunne bevise, at det var i Aaret 1538, at Bygningen blev overdraget Præsten til Beboelse. Men dermed taber Bygningen jo ikke i Interesse«. Vi maa derfor undersøge Sagen.

Nyborg By havde i Middelalderen flere Gilder: et St. Knuds Gilde, et St. Gjertruds Gilde og et Kalendegilde; men hvor laa nu Gildegaarden? 1546 nævnes en Jord i Nyborg, »som ligger i den nørre Gade østen næst Calentehuset« (Erslev-Møllerup: Danske Cancelliregister 1535—50, S. 212). 21de Juni 1551 overlod Kongen »en gammel Gaard i Nørregade i Nyborg, kaldet »den store Calentegaard« til Mikkel Brockenhuus. (Cancelliets Brevbøger 1551—55, S. 48). Af disse to Vidnesbyrd fremgaar tydeligt, at Kalendelagets Gaard laa i Nørregade, medens den Gade, hvori Nyborg Præstegaard nu ligger, hed Søndergade indtil c. Aar 1650 og bestod af nuværende Korsbrødregade og Kongegade. Altsaa har Bygningen ikke været Kalendegaard, inden den blev Præstegaard. Naar Dr. Rørdam mener at kunne henholde sig til noget, som er sket 1538, maa ogsaa dette undersøges nærmere. I Holger Rørdams: Monumenta historiae

Gadefacaden.

Danicæ II R. 2. Bind findes S. 529—62 Aktstykker fra Odense Bispearkiv og deriblandt XIII 1538 d. 13de Marts følgende Vedtægt angaaende Lønning af Sognepræsten i Nyborg.

Wy efter^{ne} Niels Lange, Høffuetzmand paa Nyborgh, Jørghen Jensson Superintendent til Fyens stift, Niels Perssøn, prest i Nyborg, Hans Anderssøn, borgemester y samme stedt, Laurits Nielssen, byfoghet, Hans Brock oc Matz Perssøn kircke werier, haffuer nu anthen dagh sanct Gregorij dagh aar MDXXXVIIJ veret offuer en contract met noghre danemendt, flere af kalende brødre om en viss rentte at udlægge till en predickers aarlig vnderholdning her i Nyborgh effter Kon. Matz ordinantzefbaling, oc ære wy bleffne saa forent ther om, at hand skall haffue frytt thed hele sten hwvs ved scholen medt en andhen maadelig styck iordt aff kirckens till en koe stall oc en swintgaardt. Item huer aar aff kircken XL marck, som capellan pleyde at faa, oc III pund byg oc ther offuer aff den menige kiste, till hwilke kongelig maiestat haffuer lagt alle kalendt godtz oc andre gilde oc alt godz icke heden bebreffuet er, oc skal hand haffue LX marck tiil handt kandt medt andre rentte bliffue forset. Gjøres oc tismellem mynten geffuere, tha skall handt haffue XX marck myndre aff kisten.« — — —

Originalen i Bispearkivet, Vinding Herred 47, har 7 paatrykte Segl, og Sognepræst Niels Pedersens Segl er adeligt med en skraatstillet Lillie i Skjoldet, paa Hjelman 2 Vesselhorn og ved hver af disses ydre Side en Lillie. I denne Skrivelse tales jo ikke om nogen Kalendegaard, men naar Kalendebrødre omtales i denne Forbindelse, er det jo kun, fordi Præ-

sten skal nyde 40 Mark af Kalendegodset. Skolen, som omtales, laa — lige til 1872, da den blev nedrevet — Nord for Kirken, og »Stenhuset ved Skolen« gives jo ikke Præsten til Beboelse, som Dr. Rørdam antog, men hele Stenhuset og et mindre Stykke Jord af Kirkens gives til Præsten, for at han her kan indrette sig en Kostald og en Svinesti.

Men Nyborg Præstegaard har ikke alene aldrig været Kalendegaard, men det kan af historiske Kilder bevises, at den fra første Færd af har været Præstebolig. De Vidnesbyrd, som her kommer i Betragtning, vedrøre Sten Basses Kjøb og Handeler. Han levede i første Halvdel af XV Aarhundrede som en rig, anseelig Ridder, der 1426 omtales som Lensmand paa Nyborg Slot, men maaske allerede har været dette en rum Tid forud. Hans Vaaben var et Vildsvinehoved i blaat Felt. og paa Hjelmen et grønt Træ mellem siddende røde Egerner. Han var Sønnesøn af den ældre Sten Basse, som var med ved Danehoffet 1377, hvor Kong Oluf afgav Haandfæstning. Han døde 1448, og med ham uddøde de saakaldte »gamle Basser«. Documenterne vedrørende Sten Basses Kjøb m. m. ere blevne indregistrerede i XVI Aarhundrede; denne Registrant over Gods i Fyen, som tilhører Antvorskov Kloster, meddeler følgende (Ældste danske Arkivregistraturen 45de Bind):

Jens Findtzønns prouist i Asszøns solde her Steen Basse sinn Gaard vdj Nyborrig, som Oluff Orm iboede, liggendis i Synnder gaade emellom *prestegaarden* och Jes Perszønns Laffuendtzfars gaard, ock hvisz breffue, som liude paa samme gaardt att skulle høre for^{ne} her Steen thill. Anno 1405.

(S. 206, Bogstav N, Nr. 7).

Jes Perszønn Lauentzfar skiøtte Hendrick Hindt-
zesson sin gaard liggenndis i Nyeborg emod thet
westre syndre hørne hoesz frue kircke 1421.

(Side 206, N, Nr. 9).

For^{ne} Hendrick Hindtzseszøn soldte och schiødte
Steen Basse for^{ne} gaard och grund. 1422.

(Side 206, N, Nr. 10).

Konning Erick thil dømmer her Steen Basze for^{ne}
gaardt, forbiudendis nogre sig at beuare med den
emod her Steens willie. 1422.

(Side 206, N, Nr. 11).

(Dette betyder, at Sten Basse tog strax kongeligt Domsbrev paa
Handelen).

Her Steen Basze, ridder, Gud thill loff och alle
siele thill salighed, stiftede et euigt vicariam i thennd
synderste capell i wor frue kircke i Nyborg, som
hand sielff bygge lod, thill huilckenn capell och vi-
cariam hand gaff och schiødte thette efftersich^{ne} guodtz,
som er — — —, item enn sin gaard i Nyeborg syn-
den hosz for^{ne} capell med saa skell att presten, som
for^{ne} vicariam fanger i bethaling skall holde huer dag
tho siungendis meszer, och enn dag om vggenn skall
sjungis vigiliae. Jtem skall prestenn och der aff føde
och kost giffue hver dag vij nøttørfftige fattige folck,
och schall giffue huer dennem en kledningh och et
par skoe om aaret; jtem schall the och føde och
holde ther off enn fattig pebling och klerck till for^{ne}
Gudtz thieniste, och sckall inngenn biscop macht
haffue for^{ne} vicariam nogenn att forleene. Anno 1427.

(Side 207—8, N, Nr. 15).

Borgemestere och meenige allmue i Nyborg be-
kiendelsze breff at haffue annammit her Steen Basze
och fru Eline i borgeschab ther vdj byenn och ther
till bekiender at haffue vndt thennem it Byens grund

och gaardt i Nyeborgh, liggendis synden hosz wor frue kircke fra *prestegaarden*, och som strecker sigh rett i wester l v alne langt oc schulle the giffue aff samme jord och gaard i j marck om aaret thill byenn och mue de siden der hoesz frii kiøbe och selge wdj Nyeborgh. 1431. (Side 206—7, N, Nr. 12).

Borgemestere och meenige almue vdj Nyeborg bewilget her Steen Basze at mue beholde for^{ne} gaard med halfdeelen aff thennd jord, som byenn sielff kiøbte af Jes Ipszønn med faaertaaeg, jndgang och frij wdgang fra *prestegaardenn* och ind thill stredet fri och frelse thill euig thiidt att skulle bliffue for ald wegt, oc schall hanndt haffue samme pladtz frie for ald skat och thynnge. 1431.

(Side 207, N, Nr. 13).

I 1432 faar Sten Basse en Art Domsbrev af Kongen paa denne Gaard.

Her Jenns Findtzønn prouest i Asszens skiøtte her Steen Basze for^{ne} gaard och grund paa Windinge herritz ting, huilchenn som hand til forne kiøpte aff Olluff Orm. 1434. (Side 207, N, Nr. 14).

Og endelig for sidste Gang tildømmer Kongen i 1436 Sten Basse Gaarden. Originalen til det findes i Rigsarkivet, og det er trykt i Kr. Erslev Repertorium diplom. Nr. 6813: 1436 quarta proxima post Dom Palm. i Olstorp: Hr. Steen Basse hans Gaard i Nyborg »Sønden næst Vor Frue Kirkegaard og Vesten næst *Præstegaarden* med Jord til »oc meth fry Forto^{vt}gangh«, som han kjøbte af Henrik Hinzesen, og som Jess Pedersen og Oluf Orm fordom iboede, og den halve Jord med, som han kjøbte af Nyborg Borgere, og som de havde kjøbt af Niss Jepsen, fra *Præstegaarden* og ned til Skibsbroen«.

Af disse Dokumenter fremgaar altsaa klart, at Nyborg Præstebolig nævnes som Præstegaard de tre Aar 1405, 1431 og 1436 og som liggende i Søndergade, Syd for Frue Kirke og Østen for Steen Basses Gaard.

Men ikke alene nævnes Præstegaarden allerede 1405, 1431 og 1436, men ogsaa Præsten, som boede der, nævnes 1405, nemlig i et Brev fra Zabel Kerchendrup. Om denne Mand vides, at »Borreby (ved Skjelskør) blev 1392 af Lave Nielsen Urne overdraget til hans Svigersøn Zabel Kerkendorp«, og at »Ridder Zabel Kirchendorff skænkede til Vor Frue Kirke 2 Gaarde i Kullerup, 2 Gaarde i Bovense, 2 Gaarde i Søndersø, en Gaard i Nyborg og 1 Gaard i Ulfolt mod at Dominus Marquardus, rector eclæsiæ Nyburg og hans Efterfølgere skulde holde 3 ugentlige Messer for hans Sjæl og hver Søndag bede for ham fra Prædikestolen med Navns Nævnelse til evig Tid«. Dette latinske Brev nævnes i en Registrant over Antvorskov Klosters Breve, skreven i XVI Aarhundrede og trykt i Ældste danske Arkivregistraturer 5 Bind, Side 1092—1103. Se desuden Fyens Hist. og Topogr. 9 S. 177.

Det er ganske tilfældigt, at det er i Aaret 1405 baade Præstegaard og Præst omtales første Gang, thi Zabel Kerchendrups Gave til Kirken og Sten Basses private Kjøb af Gaard har slet intet med hinanden at gjøre, men det er to af hinanden aldeles uafhængige Vidner om, at Bygningen var Præstegaard 1405. Der er endvidere intet, som beviser, at den senere skulde være bleven Kalendegildets Ejendom, og intet, som tyder paa, at den senere skulde være kommet Sognepræsterne af Hænde.

Men foruden denne Misforstaaelse med Kalendegaard bliver den anden Misforstaaelse at gjendrive, nemlig den, at Bygningen skulde have været et Kloster, Denne Paastand støtter sig til en Indberetning, som Jesper Hansen Stampe, Sognepræst i Nyborg 1622—39, sendte Ole Worm Aar 1623. Den meddeler, at Dronning Margrethe lod bygge Vor Frue Kirke, en Skole og et Klokketaarn samt Sonden for Vor Frue Kirke et Kloster kaldet »Korsbrødegaard«. — — — De tre grundmurede Huse, som dette Kloster bestod af, er endnu til; det ene gav Kong Chr. III Cantsler Johan Friis; det mellemste gav han til Toldergaard og i det tredie bor Sognepræsten.

(Suhms Samlinger til den danske Historie, 1. Bd, 1. H., S. 73).

Undersøger vi nu, hvad der kan ligge til Grund for disse Udtalelser, maa vi atter tilbage til Steen Basse og finder følgende:

Her Steen Basze, ridder till Tiideberg gaff til Andtuorschouff closter alt thet kiøbe guodtz och pante guodtz, som hand haffde i Fyenn liggendis. Jtem gaff hand it vicarj, som han haffde stiftet till ett capell i wor frue kircke i Nyborg med enn gaard och steenhusz dersammestedt. 1441. Vidisse af samme skiøde findis infra Xj.

(Side 216, Z, Nr. 1).

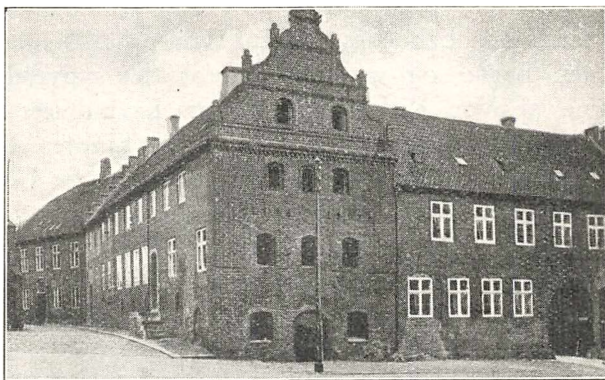
I 4de Bind af »Ældste danske Arkiv Registratur findes endvidere en »Bekiendelse«; at Fru Eline bekiender, at Steen Basses Gave til Antvorskov Kloster »war giort med hendis god villie, samtøcke och tilladelsze, der for och thend fuldbyrder och stadfester. 1448.

(Side 217, Z, Nr. 1).

Heraf fremgaar klart, at først 1441 fik Antvorskov Kloster Sten Basses Gaard som Gave, men allerede

1405 bestod Præstegaarden som Præstegaard og Hjørnehuset Vest for Sten Basses Gaard var en privat Bolig, som 1405 ejedes af Jes Persøn Lavindsfar, der 1421 solgte den til Hendrik Hindtsesøn, som atter 1422 solgte den til Sten Basse. Ikke Tale om, at de nævnte Bygninger har været Kloster. I Virkeligheden ved man i 1623 intetsomhelst paalideligt, men Præsten Stampe gjengiver i god Tro en Tradition, som er ukorrekt, og kun rummer den Sandhedskærne, at der kom en Tid, da Sten Basses private Gaard gik over til Klosterejendom. Antagelig fordi han ønskede at faa sit sidste Hvilested i Antvorskov Kloster ved Slagelse, skænkede han 1441 dette Johannitterkloster sit Stenhus i Nyborg. Men dette Stenhus var hverken bygget til at være et rigtigt Kloster ikke heller kunde det indrettes til fuldt klostergivne Munke af Johannitterordenen; thi til deres Klostre hørte altid en Kirke og et Sygehus. Derimod kunde selvfølgelig Lægbrødre fra Antvorskov under Ledelse af en Forstander bebo Sten Basses Gaard, som den var, og derudfra øve Sygepleje og Fattigpleje og hæve Indkomsterne af fyensk Jordegods til Antvorskov Kloster. Men saadanne Lægbrødre bar ogsaa Ordenens Dragt med det blaa Johannitterkors paa Brystet, saa Navnet »Korsbrødreggaard«, der har holdt sig lige til vor Tid, er let forstaaeligt; kun maa man ikke deri lægge ind, at her har været et rigtigt Kloster. Trods sin store Betydning som Rigets forfatningsmæssige Centrum i omtrent 300 Aar har Nyborg ingensinde haft noget Kloster, ja, end ikke et Helligaandshus har der været. »Vigtige Byer som Nyborg har ganske savnet dem«, bemærkes der i »De danske Helligaandsklostre« ved Lindbæk og Stemann, S. 15.

Hermed er det bevist, at Nyborg Præstegaard har aldrig været Kloster, men Præstegaard fra først af. hvor længe den har været til før 1405 kan ikke afgøres, men kun, at den allerede var til forud. Naar Præsten Stampe meddeler, at Dronning Margrethe har ladet den bygge, er det ikke usandsynligt; thi Kirken, som er indviet til Vor Frue har hun ladet bygge; netop Vor Frue Kirkerne har Dronning Margrethe støttet (se Carl Neergaard: »En gammel Gaard

Præstegaarden.

Fra Gaden.

»Korsbødregaard«.

i Nyborg«, Særtryk af Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1902, S. 132, og Kr. Erslev »Dronning Margrethe«, S. 335). Kirken skal være grundlagt 1388, og da det baade var nødvendigt at skaffe Bolig til en Præst ved Kirken, og tillige næstmest at udføre Byggearbejdet samtidigt, taler al Sandsynlighed — ogsaa Ligheden mellem Materialet i Kirken og Præstegaarden og den fælles Stil — for at Nyborg Præstegaards Tilblivelse falder omkring Aar 1400. Det vides, at Biskop Johannes Ovesøn Krigebusk holdt Visitats i Nyborg Kirke 1402 og 1407,

og naar der holdes Visitats, maa der jo baade have været en Præst og hans Bolig. 1402 bliver derfor det første sikre Aar for Præstegaardens Tilværelse. De anførte historiske Vidnesbyrd lader os tillige faa et Indblik i, hvorledes Præstegaardens nærmeste Omgivelser oprindelig har været. Gaden, som den Gang hed Søndergade, havde i sin østligste Del paa Nordsiden Kirken og paa Sydsiden 3 Stenhuse, som ikke stødte op til hinanden. Østligst laa Præstegaarden, i Midten en Gaard, som først ejedes af Provst Jens Findtsen i Assens, men beboedes af Oluf Orm og 1405 solgtes til Sten Basse; og vestligst overfor det sydvestlige Hjørne af Vor Kirke Jens Persøn Lavindfaers (∴ Langelænders) Gaard, som Sten Basse købte 1422; saa fra 1422 til 1441 ejede Sten Basse begge Gaardene Vést for Præstegaarden. Præstegaarden var altsaa den Gang ligesom nu det tredie Sted fra Hjørnet. Rækkefølgen fra Vést mod Øst var: 1405: Jens Lavindfars Gaard — Sten Basses Gaard — Præstegaarden. 1923: Anders Hansens Gaard fra 1614. — Jens Madtzens Gaard fra 1650. — Præstegaarden. Mellem Sten Basses Gaard og Præstegaarden var der en aaben Plads; de stødte ikke sammen. Foruden de nævnte giver ogsaa andre gamle Optegnelser os Hjælp til at forstaa, hvorledes disse Bygninger, som var Præstegaardens nærmeste Nabolag, saa ud. Hvad Sten Basses Gaard angaar, havde den jo 1436 »fry Forto vtganh«, altsaa fri Udgang til Gaden, saa at den har haft Gadedør ud mod Kirken, og Gavlene har sandsynligst efter Tidens Skik haft kamtakked Form. Huset har saaledes vendt i Nord-Syd med kamtakkede Gavle begge Steder. Men medens dette kun er Antydninger, ved vi meget om Gaarden paa Hjørnet af

Adelgade. Efter Carl Neergaards fornævnte Afhandling har det Hus, som oprindeligt fandtes ovenpaa den sjældne Kjælder i Jens Lavindfars Gaard muligt været en af Byens gamle Gildesgaarde. Kjælderen har 12 Fag spidsbuede Krydshvælvinger og fem fir-kantede murede Piller; i den østlige Endemur findes en Vindeltrappe, og ældste Tagdække har været halvcirceldannede Munkestenstegl. Kjælderen staar i dens oprindelige Skikkelse fra Middelalderen, men den nuværende Overbygning i Chr. IV Stil med de pyntelige svungne Renæssancegavle har Anders Hansen med Tilnavn Scheffer, Rigens Skriver, bygget 1614; endnu ses i Porten ind fra Adelgade — om end paa et helt andet Sted end dens oprindelige Plads — den gamle Porthammer mod Gaarden med Indskriften: »Christus porta salutis 1614«. Hvorledes den Bygning har set ud, der oprindeligt har staaet ovenpaa den skønne Kjælder, har vi lidt Vidnesbyrd om, idet Peder Lykke, Lensmand i Nyborg 1533 tilskriver Hr. Anders Bille, Høvedsmand paa Stegehus, at han havde paa hans Vegne gjort Akkord med Borgmestre og Raad samt Kirkevægerne i Nyborg om, at Anders Bille mod en aarlig Jordskyld skulde have en Gaard med de to Huse, som derpaa staar, af hvilke det ene var »et barfredt tw lofft høgt, mett en skøn kieller wndher«. »Barfred'en (en Art Vagttaarn ved en Stadsmur) kunde forsynes med Vinduer, »thet fattes icke andet, sa i kandt selff were ther nv thill herredag« (Fyens Hist. og Top. 7 Pap. 306). Det andet er et 6 Fags Hus, som I kan gøre Eder et Stegers udi«. Denne Barfred lod Anders Hansen nedrive 1614. Exam-jur. Fr. Crone, som har samlet 3 store afskrevne, ikke trykte, Bind med Efterretninger fra Nyborg,

hvilke ere benyttede med fornøden Kritik i dette Skrift, mener at nævnte »Barfred« har ligget der, hvor nu Porten ud mod Adelgade findes.

Til umiddelbare Naboer har Præstegaarden altsaa først haft Oluf Orm indtil 1450, fra 1405—1441 Sten Basse, fra 1441 til Reformationen Lægbrødrene fra Antvorskov Kloster og derefter, da Bygningerne atter gik over paa private Hænder, Anders Bille.

Vil vi danne os et Begreb om, hvorledes Terrænet rundt om Præstegaarden har været, da laa baade Kirken og alle de nævnte Huse paa en Lerbakke, som skraaede ned mod et Vandløb, der slyngede sig der, hvor nu Skippergade findes, og mod Fjorden, hvis Vande den Gang gik helt op til Skippergades vestlige Ende. Skraaningen er saa stærk, at hvad der mod Gaden i Nord er Stenhusets Stue-Etage, svarer til 1ste Sals Højde mod Syd, et Forhold, der har Betydning, for at forstaa den gamle Præstegaards Bygning. Til Plads for Udhuse og Gaard har der kun været mindre Strækninger mod Øst og Syd, og det lille Stykke Jord, Sognepræsten — som nævnt S. 9 — fik til en Kostald og en Svinesti har vist ligget ned mod Skippergade. Først Aar 1600 fik Præstegaardens Jordtilliggende i Byen dets nuværende Omfang, idet Borgmester Peder Jensen Skriver og Hustru, Johanne Knudsdatter skænkede til Kirken »for deres Gravsted i det danske Kor« det Stykke Jord, som nu udgjør Hoveddelen af Præstegaardens Have, mellem Vor Frue Kirkegaard og Skippergade.

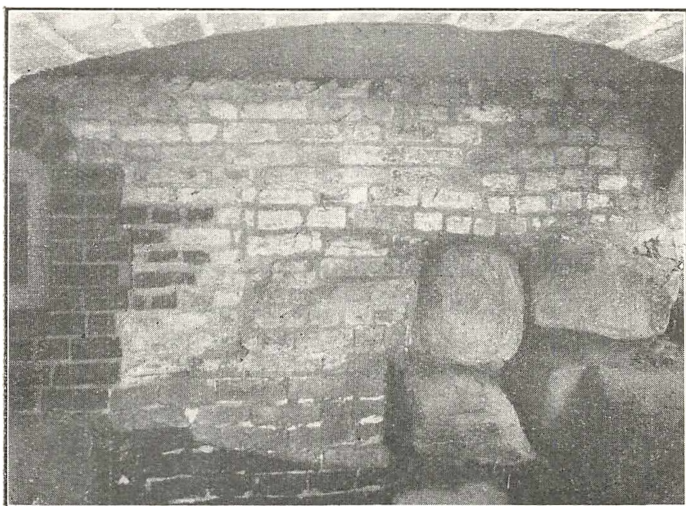
Hvorledes var nu den Præstegaard, som 1402 stod paa dette Jordsmon og i disse Omgivelser? Med Hensyn til Besvarelsen af dette Spørgsmaal er vi henviste til, hvad Bygningen fortæller om sig selv, men det er ogsaa

aldeles fyldestgørende efter de af Nationalmusæet foretagne Undersøgelser og Istandsættelses-Arbejder 1908 og 1921, hvilke skyldtes den store Velvillie og Dygtighed, som udvistes af Musæets Direktør Dr. Mackeprang og dets Arkitekt C. M. Smidt. Tillige maa med Paaskjønnelse og Tak nævnes den stedlige Arkitekt Aug. Coldings daglige Ledelse af Restaureringen og den Hjælp Nyborg Turistforening, Nyborg Sparekasse, den Raben-Lewetzauske Fond. Foreningen til gamle Bygningers Bevaring og Dr. C. Jakobsen, Ny Carlsberg, ydede til at faa Facaden og Kjældereren rensede og førte tilbage til deres middelalderlige Udseende. Tilsammen ofrede de nævnte Institutioner omtr. 3000 Kr. i Aarene 1908—11 og 1921, men til Gjengjæld kan Danmarks ældste Præstegaard nu ogsaa selv fortælle sin Historie, idet Stenene tale. Det første, den fortæller, er, at den er bygget som et Stenhus, ikke en Bindingsværksbygning, og derfor ville vi i den følgende Skildring kalde de middelalderlige Dele for »Stenhuset« i Modsætning til senere tilbyggede og atter nedrevne Bygningsdele. At det var et Stenhus har man Aarhundreder igjennem haft Øje for. Paa en Tegning fra 1748 af Kirkens Grundplan og dens Omgivelser, er der tydeligt sondret mellem Stenhuset og de øvrige Bygninger, der sluttede sig til dette; det samme er Tilfældet paa den gamle Grundplan af Præstegaarden fra 1750, hvor Stenhusets tykke Mure er mærkede med Rødt, medens Bindingsværkstilbygningerne er mærkede med Gult. Ja, selv paa en gammel Plan over hele Nyborg By og Fæstning 1762 er Stenhuset tydelig mærket som middelalderlig ligesom Kirken, Latinskolen og Klokketaarnet. Sten-

huset havde sin længste Udstrækning i Nord-Syd, nemlig Østmuren $20\frac{1}{2}$ Alen, Vestmuren $20\frac{3}{4}$ Alen, medens Sydmuren var $15\frac{1}{2}$ og Nordmuren $14\frac{1}{2}$ Alen. To Alen Vest for den nuværende Gadedør findes en Dobbeltfuge, som tydeligt fortæller, at hertil gik Stuehuset mod Vest, idet der er regelmæssigt Munkestensskifte i Stenhuset, medens Muren Vest for Dobbeltfugen har Renæssanceskifte og saaledes er senere end Middelalderen.*) En Linie fra Nord til Syd som Fortsættelse af Dobbeltfugen angiver Vestmuren af Stenhuset. Under den nordlige Del af Stenhuset er kun den Lergrund, paa hvilken hele Bygningen hviler, men under den sydlige Del af Stenhuset er to sideløbende Tøndehvælvinger, som danne en ejendommelig Kjælder. Længe var det en Gaade for Nationalmusæets Arkitekt, at der syntes at være en mærkelig Mangel paa Sammenhæng mellem Kjælderens og det øvrige Stenhus, og der opstilledes den Formodning, at man oprindeligt kun har villet bygge et Hus af Størrelse som Kjælderens, men allerede mens Byggeriet stod paa har ændret Plan og udvidet Huset mod Nord. Da Udgravningen under Østmuren i 1921 blev ført tilbunds, viste det sig, at Nord for Kjælderens hviler Stenhuset paa 4 store, raa, fremspringende Natursten, og at Murværket derfor er ganske uregelmæssigt forneden; Murfladen er hverken lodret eller plan, men muret ud og ind. Derimod er der 21 Murstensskifter mod Øst i Kjælderens, af hvilke de 17 er under, de 4 over Jorden. Ligeledes er der paa Stenhusets Sydside 12 Skifter Munkesten

*) Munkestensskifte (Løber-Løber-Binder) er fra noget efter XII Aarhundredes Midte og afløstes først omtrent ved Midten af 16de Aarhundrede af afvekslende Løberskifte og Binderskifte.

ovenpaa hinanden under Jorden, og først under nederste Skifte findes Syldstenene. Men dette forklarer, at Planen til hele Huset, er oprindelig, og at det er Terrænet, hvorpaa Bygningen skulde opføres, der har dikteret Byggemaaden. Paa Tegningen S. 23 viser en tænkt Streg fra A—B Terrænets stærke naturlige

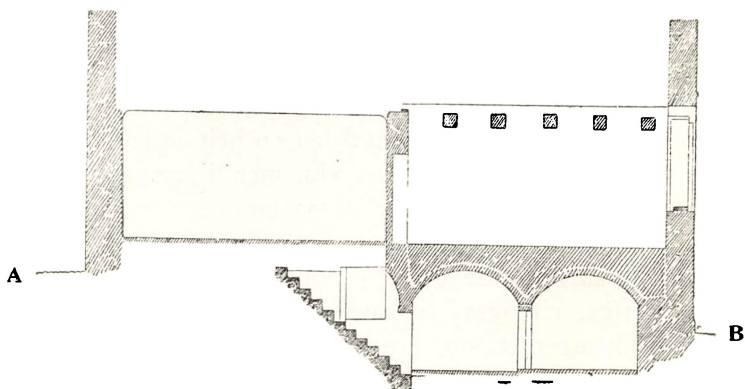

Fundamentet.

Skraaning. Dersom man nu havde haft den Hensigt at ville lægge Kjælder under hele Stenhuset skulde man dels have gravet alt for voldsomt ud mod Nord, dels muret alt for meget i det udgravede Rum. Det var langt nemmere og langt mindre bekosteligt kun at indrette Kjælder under Husets Sydside og derimod stive Nordsiden af med store Syldsten, Fyldsten og Fyld. Altsaa: Planen til Stenhuset er lagt paa en Gang, med Kjæl-

der kun mod Syd, og Bygværket er fuldført paa en Gang uden Ændring i den oprindelige Plan. Det er ogsaa Terrænet, som forklarer, hvorfor der er bygget to jævnsides løbende Tøndehvælvinger. Thi dersom man kun havde bygget én, skulde denne have buet sig saa højt, at hele Huset maatte højnes betydeligt, og den maatte gjøres overmaade massiv for at kunne bære Bygningens Tryk, altsaa blive et sværere og dyrere Bygværk. Det eneste, som kunde synes at stride mod denne naturlige Forklaring, er en Trappegang, som fra Kjælderen Nordside har ført op i Huset. Kun dens nederste 6 Trin er middelalderlige, medens de øverste 6 er sildigere, og Trappens Sidemure ere ikke i Forbandt med Muren over Døraabningen; derfor blev det, da man gjenfandt den 1908, formodet, at det var en Trappe, som havde ført fra Kjælderen ud af et Hus, der var planlagt til kun at bygges ovenpaa Kjælderen. Men ret beset bekræfter netop Trappen her vor fremsatte Anskuelse. Thi en Trappe med kun de 6 middelalderlige Trin vilde slet ikke føre ud i det Frie, men ende i et Sten- og Jordlag af omtrent 3 Alens Tykkelse opefter. Nej, det har været en indvendig Trappe, og fra det Sted, hvor de 6 Trin ender, har der været en Fortsættelse paralel med Kjælderen middelalderlige Nordmur, saaledes som det i Middelalderen var almindeligt at lade en Trappe støtte sig til en Mur. Først senere — i Renæssancetiden — har man føjet Trappens øverste Trin og Sidemure til. Altsaa: hele Stenhuset er planlagt og bygget paa én Gang, og Trappen var lige fra først af en indvendig Trappe. Gaa vi nu fra Kjælder-Etagen til Stue-Etagen, finde vi her den gamle middelalderlige Maade at indrette

en Bolig paa, nemlig med 3 Rum: en større Stue og ved dens Side en mindre og et Sengekammer, saa dette bekræfter jo paany, at hele Stenhuset er bygget ad èn Gang og er efter èn Plan. Tillige afkræfter det en Formodning, der ogsaa er bleven fremsat, at hele Stue-Etagen oprindelig skulde have været et eneste Rum, altsaa en vældig Samlingsplads under-neden med Beboelsesværelser ovenover. At Stue-

Tværsnit af Stueetage og Kælder.

etagen lige fra først af har været delt i de 3 Rum bevises ved, at det midterste Stykke af Muren mellem den større Stue og den mindre er middelalderlig med regelmæssigt Munkestensskifte og med en fladbuet Niche i; sidstnævnte har aldrig været hverken Dør eller Vindue, men er oprindelig, af den Slags Nicher, man lavede i middelalderlige Bygninger til at skubbe et Skab ind i med Bund, Vægge, Bagklædning og en Gesims over (gotiske Skabe). Der har saaledes oprindelig været en tyk Mur helt fra Vest mod Øst, men paa Grund af Ødelæggelse er

den østlige Del af Muren henimod Middelalderens Slutning muret om af Murstensbrokker og kun 1½ Sten tyk. De tre Rum ville vi her — uanset, at de nu ere Præstens Stue, Konfirmandstue og Gang — kalde med de ældste Benævnelser, vi finde for dem: den søndre Stue, Dagligstuen og Sengekammeret.

Naar man kommer ind i den søndre Stue og har nydt det overraskende Syn af det store Rum med de 5 mægtige Egebjælker under Loftet, Dobbeltspidsbuevinduet i Øst, de to Enkeltspidsbuevinduer i Vest, Lysspillet i de mørkrøde store Munkesten og de naive Tilbagespring i Muren mellem Bjælkerne, undres man over, at Vinduerne mod Syd har en helt anden Form, og man spørger uvilkaarlig: »Ja, men hvorfor er der dog ikke Spidsbuevinduer ogsaa mod Syd?« Denne uvilkaarlige Følelse af Brud paa Stilen er rigtig, men Svaret paa, hvorfor disse Vinduer er anderledes end det øvrige, vil ogsaa forbavse. Dette gaadefulde Forhold fik uventet sin Løsning 1921, nemlig at hele Sydveggen — ikke Vinduerne alene — er yngre end den øvrige Stue. Allerede 1908, da de middelalderlige Dele blev gjenfundne, lagde man Mærke til, at Sydveggen ikke var i Forbandt med det øvrige, og at den frembød adskillige Uregelmæssigheder; uden at man dog kunde finde fuld Opklaring. Men da Gulvet skulde lægges om 1921, saa man kunde undersøge Rummet mellem Tøndehvælvingerne og Gulvfjælene, overraskedes man ved at finde, at mod Syd har der oprindelig været en anden Mur, i Forbandt med Øst- og Vest-Muren, men omtrent en halv Alen indenfor den nuværende Mur. Og denne Sydveg har haft 3 Spidsbuevinduer med Aftrapninger op til. Aftrapningerne og Murværket, som viser Vinduernes

Plads og Bredde, findes fremdeles under det nye Gulv, som maatte lægges. Tænk, hvilket Syn det maa have været, da Stuen oprindelig stod med Dobbeltspidsbuevindue i Øst, et Dobbeltspidsbuevindue i Midten mod Syd og ved hver af dettes Sider et Enkeltspidsbuevindue, og saa mod Vest 2 Enkeltspidsbuevinduer, en stor Niche i Nordmuren og den kjønne lille Niche i Østmuren. Men Stuen er altsaa slet ikke »ude af Stilen«, nej, den er bleven ødelagt mod Syd og en helt ny Mur sat til med Vinduer efter den Tids Stil, og Nationalmusæet har saaledes her — som overalt — ikke construeret, men restaureret, hvad der forefandt, og givet hver Tid sit. Som Syd-muren nu fremtræder, har den Reformationstidens Stilpræg. Men saa kommer jo det Spørgsmaal frem: Hvorledes, og hvornaar kan da en saadan Ødelæg-gelse have fundet Sted? Ja, for XVI Aarhundredes Vedkommende er der jo en Begivenhed, som præ-gede Nyborg aldeles, nemlig: Grevens Fejde. Hele det gamle Nyborg med Gammelkirke blev ødelagt, Slottet led meget, først da Christopher af Oldenburg 1534 indtog Byen, og derpaa 1535, da Johan Rantzau atter tog den tilbage. Men at Præstegaarden skulde undgaa Hærværk under saadanne Begivenheder er jo næsten utænkeligt. Det grevelige Parti indtog Byen fra Søsiden af, og Præstegaarden laa netop som en af de første Bygninger fra den Kant og vendte just Sydsiden mod det Verdenshjørne, Belejrerne kom fra. Hvad er derfor sandsynligere — naar Bygningen selv fortæller om Ruining og ny Bygningsstil fra Reformationstiden, — end -at Ødelæggelsen af Sten-husets oprindelige Sydmur, hele øverste Etage og det øverste af Nordmuren er bleven udført under

disse Begivenheder. Nordmuren viser nemlig ogsaa tydelige Spor af Ødelæggelse, og vi kan læse Ødelæggelsens Art ud af Stenene. Thi naar Sydmuren med dens middelalderlige Gavl faldt, saaledes som den vitterlig er borte, saa maatte som Følge deraf ogsaa Nordgavlen ødelægges derved. Og det er netop hvad vi finde: en helt ny Sydmur, og Nordmuren ødelagt *ovenfra*. Vi slutte deraf, at den nuværende Sydmur er opført efter Grevens Fejde c. 1540. Og en ejendommelig Bekræftelse herpaa dukker da ogsaa op af Stenene, thi rundt om i Murværket fandt vi 1908 Renæssancestenen mærkede: S. P. i en Nøgle (næsten af Form som en Yale-Nøgle). Stemplet er trykket ned i Leret, før Stenene blev brændte, og S. P. siger St. Peder. Thi St. Peders Kirke i Lybæk ejede et Teglværk, hvis aldeles udmærkede Mursten forsendtes rundt om til Østersøens Kyster, og ved Salget skaffede Kirken sig en Indtægt paa en Tid, da Ler- og Bindingsværks-Huse var det almindelige, men de dyre Stenhuse en Sjældenhed. En absolut paalidelig Datering for S. P. Stenene er vanskelig at give, men antagelig stamme de fra XVI Aarhundredes sidste Halvdel og vise altsaa, at ved den Tid har der været Byggeri i det gamle Stenhus. For at bevare disse S. P. Sten blev der 1908 lagt henved en Snes af dem som Bund i Vinduesprofilerne mod Vest i den store Stue, og de ere lagte med Nøglen opad (St. Peders Nøgle). Efter den voldsomme Ruining, har man saa stivet det gamle af ved at sætte en Skalm udenom, en helt ny Mur udenom den gamle lige fra Syldstenene af. Nordmuren har derimod trods al Mishandling endnu bevaret meget af det oprindelige middelalderlige. Muren i den gamle Dagligstue fortæller, at Præstegaarden har haft Indgang fra Øst, ikke

som nu fra Nord, og det hænger sammen med, at Byens Huse den Gang laa mest Nord for Kirken, saa det var lettest at komme Øst om Kirken til Præstegaarden. At den nordlige Mur har haft Spidsbuevinduer, er der ingen Tvivl om; Murværket viser mod Øst tydeligt Sporene af det ene, og da der findes Brudstykker af to Buer højt oppe, har der sandsynligvis været to Spidsbuevinduer, et under hver af disse Buer.

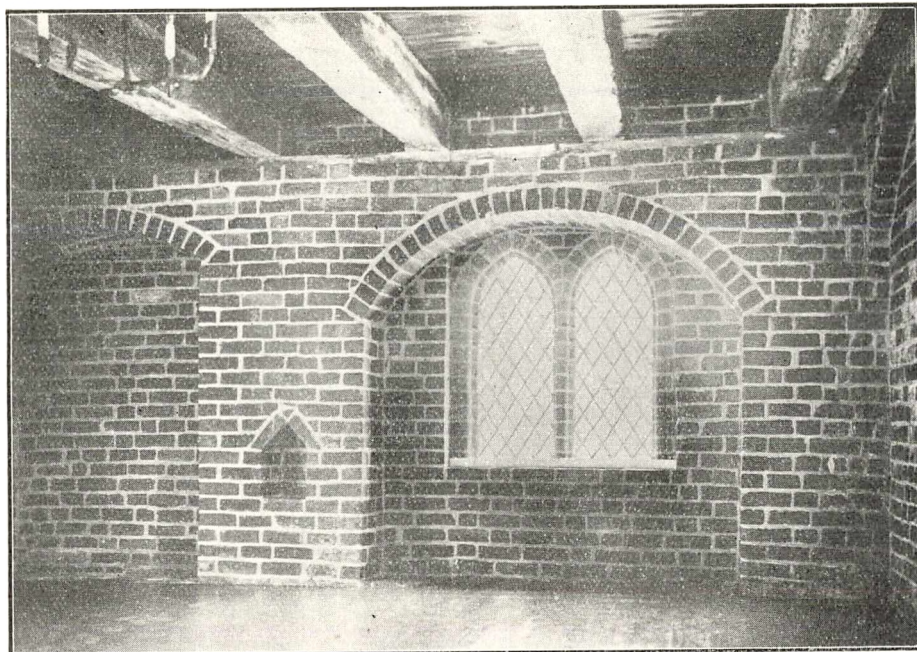
Men hvorledes har nu det gamle Stenhus været ovenfor Stueetagen? Ja, da Bjælkerne altid ligge paa Tværs i et Hus, og de her ligge i Øst-Vest, har Stenhuset altsaa haft Gavle i Nord og i Syd, og Gavlene har antagelig været kamtaktede. Af fundne Lævninger kan ses, at Taget har været af Hulsten (modsat Nutidens Vingesten). Dette var Middelalderens Tagstensform, som kjendes lige fra c. 1300 og ned til XVI Aarhundrede. Men endnu mere kan Stenene sige. Thi øverste Skifte paa Østmurens Inder-side er et Rulskifte; muligt er da dette Skifte Murens oprindelige Overkant, og i saa Fald har 1ste Sals Højde fra Gulv til Underkant af Loftsbjælker været $3\frac{1}{4}$ Alen, medens Stue-Etagens Højde er $4\frac{1}{4}$ Alen. Dette taler for, at der kan have været en Trimpelvæg ρ : ikke en høj Etage, men et Stykke op til Taget, saa der godt kan have været Værelser og endda rigeligt Loftsrum oppe under Spærene. Der har næppe været Vinduer mod Øst, men derimod i Gavlene. Men i alle Tilfælde har Stenhuset oprindelig været en anseelig Bygning. Naar vi betænke, at to Alen af Sydmuren nu ere gjemte under Jorden, vil det forstaaes, at hele Stenhuset har været mindst lige saa højt at se til som den nuværende Bygning.

Kan nu Stenhuset selv sige noget om Tiden for sin Oprindelse? ja, ved at sammenligne dette med, hvad der kjendes andenstedsfra, siger Arkitekt Smidt: »Det ligger nær at fæste Opmærksomheden ved de arkitektoniske Led, særligt de ejendommelige Vinduer med deres Profileringer. Efter en hastig Gjennemgang af Materiale kan jeg nævne: Næstved St. Peder, St. Clara Kloster i Roskilde, Kapellet i Haraldsted, Køge Kirke, Brahetrolleborg Kirke, hvor lignende Profileringer ere fundne eller findes. St. Clara Kloster og Kapellet i Haraldsted er nu begge nedbrudte; Kjøge Kirkes Alder er vist ikke sikkert fastslaaet, og hvorvidt Brahetrolleborg Kirkes stavedelte Vinduesform er samtidig med den øvrige Kirke, tør jeg ikke udtale mig om. Derimod synes de paagjældende Partier i Næstved St. Peder at kunne henføres til Tiden kort før og Efter Aar 1400 (se Tegn. af ældre nord. Arch., Opmaalinger af V. Ahlmann. Tekst af Vilh. Lorenzen)«. Vi se, hvorledes Stenenes Tale ligesom de gamle skriftlige Optegnelser mødes omkring ved Aar 1400.

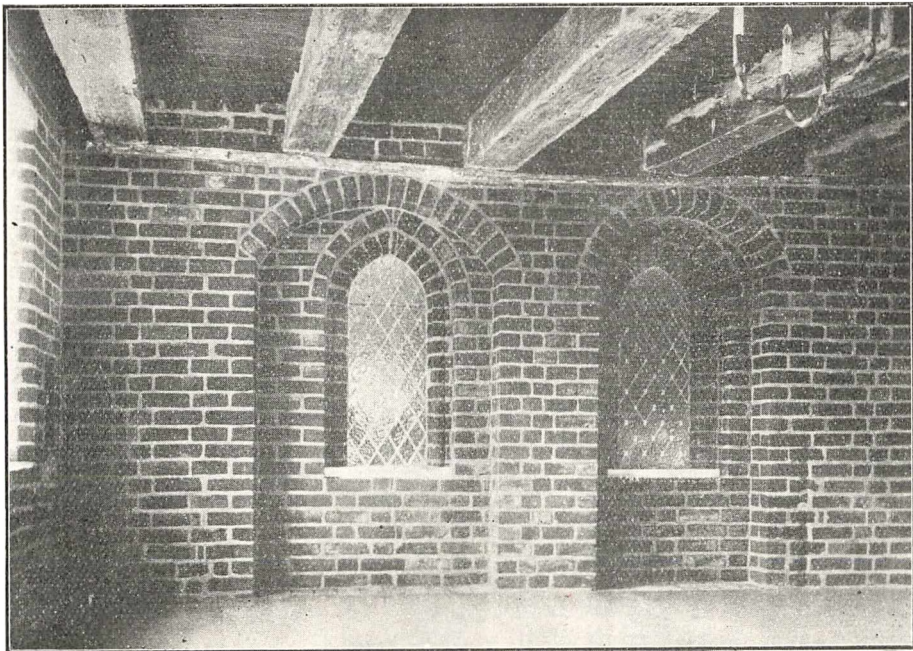
Vi have nu set, hvad Nyborg Præstegaard fortæller om sig selv lige fra c. 1400 til c. 1540, men naar vi nu gaa videre med Stenhusets Historie er der stærke Vidnesbyrd om ny Ødelæggelse og dertil svarende nye Restaureringer. Og denne Gang er det særligt Bjælkerne, som fortælle derom. Thi medens der i den søndre Stue findes 5 mægtige Egebjælker, 13 Al. lange, $\frac{1}{2}$ Al. brede og $\frac{1}{2}$ Al. høje, mangler tilsvarende Bjælker mod Nord i Huset. Og de har dog utvivlsomt været der, thi den øverste Række Munkesten er helt igjennem i samme Højde, og mod Nord er der Gibsloft, som netop udfylder det Rum, Bjælkerne har indtaget.

Men det er jo en given Ting, at naar saa mægtige Bjælker fjernes og maatte erstattes af andet, maa der være lavet svært om paa det indvendige. Og den historiske Begivenhed, som bedst kan forklare en saadan Katastrophe, er Svenskekrigen, der jo ødelagde det meste af Byen og hele Egnen. Præstegaarden kan da ikke heller være gaaet Ram forbi, og intet Tidspunkt kan bedre forklare, at Bjælker, Døre, Vinduer, Gulve ere forsvundne, end den frygtelige Vinter, da Carl Gustavs Hær drog over de frosne Sunde; thi Soldaterne tog jo alt brændbart for at værne sig mod Kulden. Og derved forklares ogsaa det før omtalte ejendommelige Forhold med Trappen fra Kjælderen op til Stue-Etagen; thi her er aabenbart det Tidspunkt, da den er lavet om og dens øverste 6 Trin fjøjede til, idet de er i Renæssancemurværk.

Men foruden de gennemgribende Ændringer i Murværk og Bjælkeværk, der saaledes har fundet Sted ved Aarene 1540 og 1660, vidner Levningerne under Gulvet i Syd-Stuen og Dekorering af Bjælker og Vægge om mange andre Forandringer i Stenhuset. Tværs over Tøndehvælvingerne findes nemlig det nederste af en hel Stens Mur i Munkestensskifte, saa inden Middelalderens Slutning har den store Syd-Stue været delt i en mindre Stue mod Øst og en større mod Vest. I Middelalderen opvarmedes kun ét Rum i Huset, og hvor den middelalderlige Kamin har været, vides ikke. Men i nævnte Veststue fandtes under Gulvet Resterne af en Munkestensskamin paa 43 Tommer i Nord-Syd og 25 Tommer i Øst-Vest imellem 2^{den} og 3^{die} Bjælke fra Syd og mod Tværvæggen, som har været en hel Stens Mur uden Forbandt i Nord og Syd. (Se Billederne S. 40—41 og 50—51). Da hele Sydmuren maatte

Østvæggen i den gamle Stue.

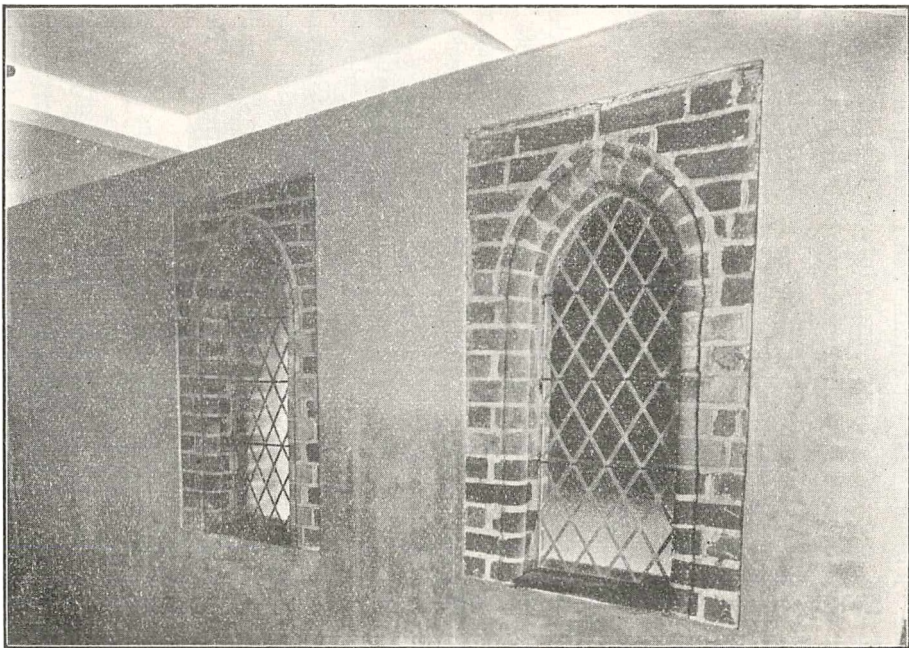
Vestvæggen i den gamle Stue.

sættes om c. 1540 sætter man en ny Tværmur af kun en halv Stens Tykkelse og i Forbandt mod Syd, men ikke mod Nord. Derefter hugger man — vistnok c. 1660 — hele denne Tværmur og Kaminen bort og gjorde paany Sydstuen til en eneste stor Stue, hvad den saa vedbliver at være til 1753. Hvad Dekoreringer angaar findes tre forskellige. I Dagligstuen er Rest af Vægmaleri (ikke Kalkmaleri, der er ikke malet paa Kalk, men paa selve Munkestenene) og Spor af, at hele Partiet omkring den nordlige Niche har haft Dekorering. De tilbageværende Rester (Se S. 37) vise frodig maleriske Bladmotiver, en Gren svunget smukt opad, en anden er bøjet mod Siden og bærer et Bær, medens en Fugl sidder paa den, Bjælkerne i Sydstuen ere dekorerede paa Siden med en brun og gul Frise af Bladornamenter og skraat svungne Baand, medens Bjælkernes Underside har nydelige brune og gule Rebsnoninger. Tydelige Spor paa Bjælkerne viser, at Dekoreringerne, som stammer omtrent fra XVI Aarhundrede (c. 1550—1580), da der for anden Gang blev en eneste stor Stue, brydes af Mærker af det en halv Sten tykke Skillerum, som blev sat senere. Og endelig fandtes Spor af Dekorering i det østlige Dobbeltvindue, der oprindeligt var gotisk, men derefter er bleven tilmuret og dekoreret paa Murfladen: Renæssancefyldingsmotiv med Buefyldinger og over Buerne Gesimsled i Træ ligesom hele Fyldingen. Denne Dekorering findes nu kun paa Fotografi i Nationalmusæet, da Væggen og Vinduet blev ført tilbage til deres middelalderlige Skikkelse, hvorimod de to andre Dekoreringer fra Renæssancetiden (1570—1630) ere bevarede. Skildringen af Østvinduet og dets Forandringer fører os til de

andre Forandringer, der har hængt sammen med dette, at Sydstuen afvexlende har været et Rum og to Rum. Naar saaledes Sydvæggen mod Øst har en stor Blinding med Fladbue over, medens det øvrige er Fladmur med affasede Vinduesfordybninger, forklares dette ved, at Blindingen har været Sydmuren i den mindre Stue, Fladmuren derimod i den større Stue; samtidig har der været Dør i Blindingen, saaledes som det nu er markeret, senere atter Vindue, da det Hele blev en Stue igjen. Under Sydmurens Dør ligger smaa sidelagte kvadratiske Murstensfliser (omtr. 5 à $6\frac{1}{2}$ Tomme, lidt vxlende) og ud for Dobbeltvinduet i Øst større, men ligeledes kvadratiske, krydslagte Murstensfliser (8 Tommer); de ere fra den senere Middelalders Tid til henimod Renæssancen. Og Gulvet har først haft store ($9\frac{1}{2}$ T.) kvadratiske Stenfliser, derefter Munkestensgulv.

Inden vi afslutte Skildringen af de middelalderlige Dele, vil vi endnu anføre nogle Enkeltheder til Forklaring af det, som nu kan ses, og begynde da med Kjælderens. Den har oprindelig haft Udgang mod Syd lige ud uden nogen Trappe. En af Stablerne, hvorpaa Døren har hængt, findes endnu Vest for den nuværende Dør, og ligeledes ses Rest af det gamle Klinkfald. Kgl. Bygningsinspektør Martin Borch har givet Tegningen til den nuværende smukke Dør med Revler og skraalagt firkantet Vindue. Da der i Middelalderen efterhaanden hobede sig 2 Alen Kulturfyld op Syd for Stenhuset, lavedes Trappen, som har renæssance Murstensskifte og derved vidner om, at den ikke er oprindelig. Den lille Niche i Kælderens Sydmur har aldrig gaaet helt gennem Muren, men er et middelalderligt Skabgjemme. Medens der nu

kun findes 3 Vinduer, har der i nordre Tøndehvælving mod Vest været et 4de, hvis Sydrand tydeligt ses i Murværket. Ved Østmuren i samme Tøndehvælving findes en Tap, som viser, at der har været Luger for Vinduerne. Selve Vinduernes Murform viser, at de har været beregnede paa Forsvar, idet man indenfra kan kaste Sten og andet Værge ud mod Angribere udenfor, medens disse ikke kan ramme Folk indenfor, fordi Hvælvingsskapperne opfange Angrebet. Den gjenfundne middelalderlige Sokkel ses nu tydeligt. Ved Undersøgelse i Dybden har det vist sig, at under det nuværende Lag af gule Flensborgsten ligger et Lag Fyld, saa et Lag toppede Brosten, et Lag Grus og under dette Blaalersgrunden, saa at der oprindelig har været 67 Tommer under Murbuen, medens der nu kun er 53. Tøndehvælvingerne endelig bestaa af 2 Lag Sten, af hvilke det nederste, i Kjælderen synlige, har Buestik, medens det øverste har Hvælvingssforbandt; dog har den østre Del af begge Hvælvingerne ogsaa oventil 3 à 4 Buestik. Den nordligste Tøndehvælving er forhugget mod Vest for at skaffe en senere anbragt Dør Plads til at svinge ind. I den vestre Trappevæg mod Nord findes en Aabning med affasede Sten, der viser, at man har haft en Tværbom eller Træslaa til at kunne lukke Døren med. I Sydstuen, som er 13 × 9 Alen, findes mod Øst en lille Spidsbueniche, mod Nord den østlige Halvdel af en Fladbueniche, der ialt har haft 13 Sten og saaledes ganske svarer til Buen over Kjældertrappen i samme Mur. Den Rillefordybning, som findes paa Vestvæggen gaar kun til Gulvfladen og er 38 Tommer lang. Paa Billedet af Tøndehvælvingen ses to Huller i Murværket, og disse tilligemed Rillen har tjent til

Vinduerne i Mellemvæggen set fra Stuen mod Vest.

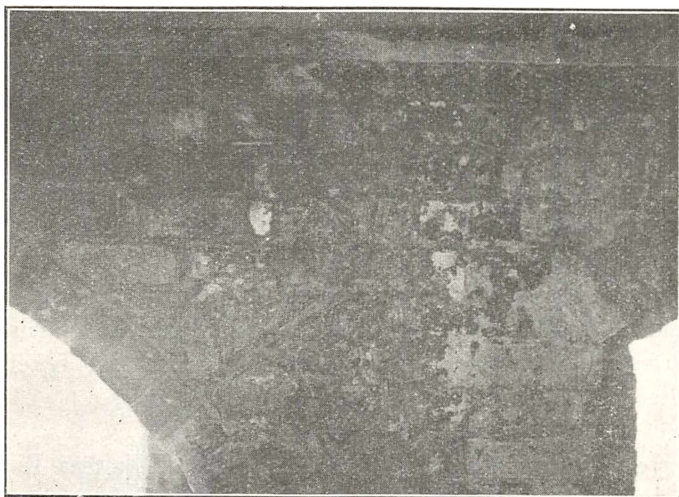
Støtte for Træværket mod Øst og Vest i en Alkove, som fra Sengekammeret gik ud i Sydstuen. Denne Alkove er indrettet ved Restaureringen efter Grevens Fejde. I Pillen Vest for Blindingen i Sydmuren findes ved 15de og 22de Skifte fra Gulvet Trækloster — den øverste med spydformet Krog, og i de tilsvarende Skifter findes i Pillen mellem Vinduerne lignende Mærker, hvilket kunde tyde paa, at der paa disse to Piller har været anbragt noget, der har hængt i samme Højde. Sydvinduerne har næppe haft muret Midterpille, men kan godt være originale, og de har deres Tids ejendommelige Profiler; de kan godt have haft en Egetræsbjælke som Afslutning oventil.

Dette hvad Stenhusets Indre angaar, og om det Ydre følgende: den nye Sydmur, som kom efter Grevens Fejde, har paa 1ste Sal haft 3 Vinduer; af det vestligste staa de 2 nederste Skifter i Murværket, af det midterste 7 Sten lodret over hinanden, og det østligste var samme Sted som nuværende østligste Vindue. Nordsiden af Huset viser, at Partiet mellem Stuen og 1ste Sal ligeledes er fra Tiden efter Grevens Fejde, og de runde Buefyldinger vidner om, at der har været to Vinduer i Stueetagen og to lavt siddende rundbuede Vinduer paa 1ste Sal; der er nemlig Renæssanceskifte indenfor Buefyldingerne.

Som en Kuriøsitet maa endnu nævnes, at ved Restaureringerne fandtes i Fyldet mellem Tønde-
hvælvingerne og andensteds Lævninger af omtrent 25 Slags Dyr: Svinetænder, Ben af Gæs og Høns, Skinneben af Ko eller Kalv, Halehvirvel, Forben, Bovben af Ko, kort sagt man har den Gang spist de samme Dyr som nu. Af Værdisager fandtes slet intet ud over et Par Smaamønter fra Valdemar Sejrs og

Erik Menveds Tid, hvilke nu findes i Nyborg Musæum.

Naar vi nu følge Præstegaardens Historie videre, faa vi meget fyldig Vejledning dertil. Det hænger sammen med, at 16de April 1539 udfærdigedes paa Nyborg Slot et Kongebrev om, at »alt det Gods og

Gammel Vægdekoration.

Landgods, som laa til Nyborg Kirke, skulde fremtidig anvendes til samme Kirkes Bygninger samt til Præstens, Prædikanternes (∩: antagelig Slotsprædikanternes) og andre Kirketjeneres Behov og Ophold« (Fr. Crone B., S. 4.) Dette synes at være Reformationstidens Bekræftelse paa et Forhold, som allerede forud havde bestaaet, at Præstegaarden og Kirken hørte sammen lige fra deres omtrent samtidige Tilblivelse, saa at Kirkens Bestyrere ligeledes sørgede

for Præstegaarden og dens Vedligeholdelse. Og saaledes vedblev det indtil et kgl. Rescript af 24. April 1741 bestemte, at Sognepræstens Residens, som hidtil havde tilhørt Kirken, herefter skulde »skænkes til Sognepræsten«. Fra 1741 til vor Tid maatte Sognepræsterne selv bære Vedligeholdelsen, men nu — 1923 — vender det gamle Forhold tilbage: Menighedens overtager selv Kirkens og Præstegaardens Tarv.

Ved Restaureringen 1908—9 fandt Forfatteren hengjemt i en gammel tillaaset Kiste Nyborg Kirkes Regnskaber lige fra 1670 til 1741. Disse Regnskaber, som nu findes i Landsarkivet, vise, at Kirkeværgerne en Gang hvert Aar holdt Syn over Præstegaarden, forvissede sig om Bygningernes Tilstand og om de nagelfaste Ting i den, som tilhørte Kirken og skulde vedligeholdes for dens Midler. Men disse gamle Fortegnelser give et fyldigt Indblik i hele Præstegaardens Indretning saaledes som det lyder allerede 1670:

Vdi den dagligstue.

- 1 Jern Kakkelloffn med Jernbeen och tud (altsaa Bilæggerovn med den af Sten murede Tud, saa at man udenfra fyrede ind i Ovn).
- 2 Skaffue i Muren med Laasze och Nøgler till.
- 1 lucht Seng (∴ lukket, Alkoveseng; senere ogsaa stavet »en lugt Seng«).
- Friszer mesten Runden omkring stuen.
- 2 Malet Spield til Skorsteen.
- 1 Dør, som gaar Neder i Kielderens med Nøgell och Laasz till.

Till det lille Sengekammer ved Stuen.

- 2 Dørre med Laasz och Nøgler till och ellers intet andet i samme Kammer.

Udi den Synderstue

findes intet wden 3 skaffue, som er Indmurit, det ene er huerrken Nøgell eller Laasz till, de andre toe med Nøgler och Laasze till. 1 Dør for samme Stue med Laasztryker och Nøgell. Vore en Dør ibid. med Laasz och Nøgell till et Loco Privato, som i Aar blef gjordt.

Paa Studerekammerit

findes inttet wden Døren med Laasz och Nøgell till.

Paa et Lidet Kammer nest wed

findisz och inttet wden Døren med Laasz och Nøgell till.

Paa det Kammer, Sl. Hr. Gregers waar paa
findisz Nøgell och Laas till Døren och inttet andet.

Paa Maldt Lofftet

findisz en Dør med Laasz och Nøgell.

Vdi Steggersit

findisz ey andet end trej smaa Hylde, Imellem Skorstenen och Vinduerne.

Wdi Spizkammeret

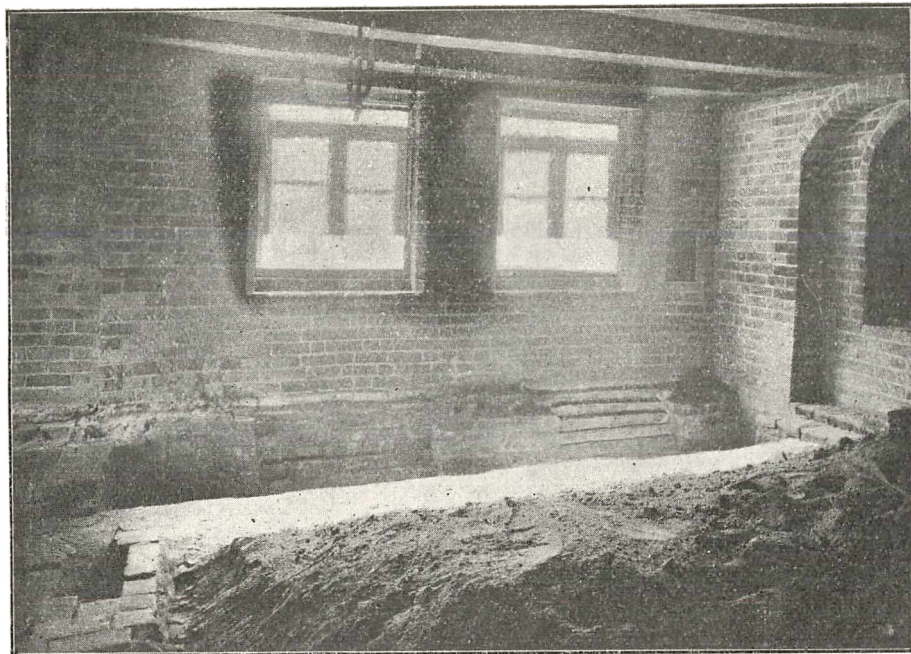
findisz 1 Liden Hylde och en Dør med Laasz och Nøgell till.

I Brøgersit.

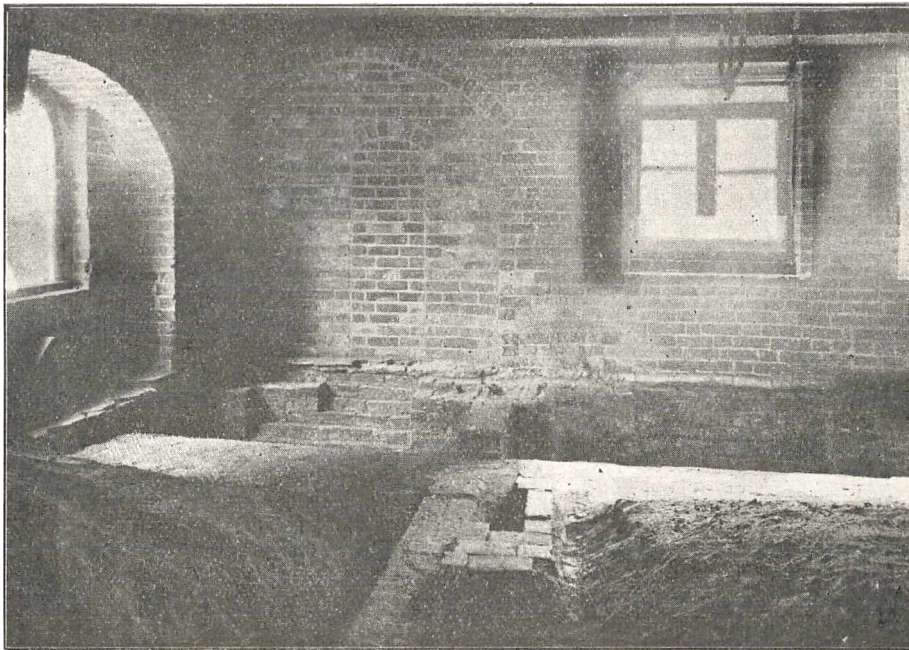
2 gammel wbrugelig skaffue och inttet andet.

Wdj Melch=Huusit

findisz inttet andet end en Dør med Laasz och Nøgell.

Gulv med Skorsten

Gulv med Skorsten.

Paa Spiszkammerit paa Lofftet.

1 Dør med Nøgell och Laasz till och inttet andet.

Paa det Kammer nest ved Sl. Hrr Gregersis Kammer
er 1 Dør med Laasz och Nøgell till och ey andet

Paa Kull Lofftet.

Inttet vden en Dør med Nøgell och Laasz.

1 Kjølnē (∴ Maltkølle) paa Lofftet.

I Kielderēn

er inttet vden 2 Dører med Laasze och Nøgler till.

Wdj Schoelen

findisz ey heller andet end 1 Dør med Laasz och Nøgel.

Wdj det Kammer vest wed.

1 Dør med Nøgell och en wbrugelig Laasz till,
till samme Kammer 3 Winduisz Karmme med Jern-
stenger och skodder for.

1 Dør for Haustuen med Laasz och Nøgell.

1 Dør indtill prestegaarden med Nøgell och Laasz till.

Saaledes gjentages det fra Aar til Aar lige til 1741 kun med de smaa Forandringer, Aarene har ført med sig. Der anføres saaledes:

1700 kaldes »den Synderstue« for »den store Stue«.

1702: 2 Halfport fra Gaarden ud til Graven (∴ »Byens Grav«, »Rosenbækken«, som dannede Havens Sydgrænse) med behørig Hængsler och Laasz.

1732—33: Udi dend daglig Stue: »et skillerum

udj samme stue opsat af det lidet Contoier og alchove, som vaart tilforren udj samme stue, derpaa een Dør med laas og nøgel til«. Udj Senge Kammeret: »Een Dør til Kjøckenet med Klinke for«. For Indgangen fra Kirchegaarden: enn Kirche Laage med Laas, Nøgel och Klinke for. Enn Dør for Indgangen til Forstuen med Clinke for.

Derefter fortsættes: Udi dend store Stue: Enn Dør ind fra Forstuen, med Hollands Laas og nøgel til.

For dend Stue paa den venstre Haand af Forstuen: Enn Dør med Laas og Nøgel til. Der inden Enn Dør med Laas og Nøgel til det Nye Studere Kammer. Udi Forstuen: Enn Trappe op til Studere kammerset ovenpaa, der neden under Eet liidet Andhus med Dør for.

Udi Brøggerset: derfra til Gaarden 2de Døre med Kramper paa. Enn Trappe op til Lofftet. Paa samme Loft eet Kul Kammer: derfor en Dør. For Fadbordet: Enn Dør. For ett lidet Kammer een Dør. Noch eet Kammer med Dør for. Paa det øverste Loft Eet lidet Kammer med Dør for uden Laas og Nøgel. Udi Vognhuset: Enn Port med sit Behør. For Kelderer: Een Dør med Laas og Nøgel. En dito Dør for øl Kelderer med Laas og Nøgel. For Stuevinduerne ud til Gaarden og Kirchegaarden derfor behørig Skodder eller Lukkelse.

Endelig afsluttes det Hele saaledes; »Uddrag af Kirkens Regnskaber 1788—89. Kirkebetienternes saasom Sognepræstens, Capellanens (laa i Mellemgade paa Nordsiden. Fr. Crone) og Klokkerens Residencer (laa i Kirkegade. d^o) ere Bemeldte Betientere Allernaadigst skienkede efter det Kongl. Rescript af 24de April 1741, i hvis Følge dennem samme Boeliger ved

Synstingsvidne sluttet d. 21 Aug. Næstefter Enhver ere Overleverede, saa at Kirken dermed ingen videre Ansvar eller Bekostning med Reparation eller Vedligeholdelse haver. Og saaledes har nu Kirken ingen andre Huuse til Eje eller Vedligeholdelse foruden sin egen Hoved-Bygning, uden Alleene den Latine Skoeles Bygning.

Tre Ting falde i Øjnene ved disse gamle Beskrivelser. Først nemlig den Tarvelighed og Nøjsomhed, som har præget Livet i Tiden efter Svenskekrigen saa ikke mindre end 6 Præstefamilier efter hinanden har haft saadanne Boligkaar: Hans Mule Clausen 1660—92, Claus Hansen Mule 1692—1703, Wandal 1703—14, Nyrop 1714—20, Sechmann 1720—29 og Frick 1729—46.

Det andet er den Nøjagtighed i Beskrivelsen, hvormed man kan følge Huset fra Rum til Rum hele Bygningen igjennem, et Forhold, der ligeledes findes ved Nyborg Slot, saa man derefter kan bestemme, hvorledes alle Værelser og Kamre har ligget i Forhold til hinanden. For Præstegaardens Vedkommende støttes dette ydermere ved en gammel Tegning fra 1750, som heldigvis blev reddet fra Undergang 1908. Beskrivelsen i Forening med Tegningen siger os følgende: Fra en Gang mod Øst kom man Øst fra ind i Dagligstuen, hvorfra man kunde komme baade ned i Kjælderen og op til Loftet. En Dør førte fra Dagligstuen ind til et lille Sengekammer, derfra en Dør ud til Kjøkkenet. Syd for disse to var den søndre Stue med Indgang fra Dagligstuen af. Vi følge Beboelseslejligheden videre gennem en Dør i Stuens

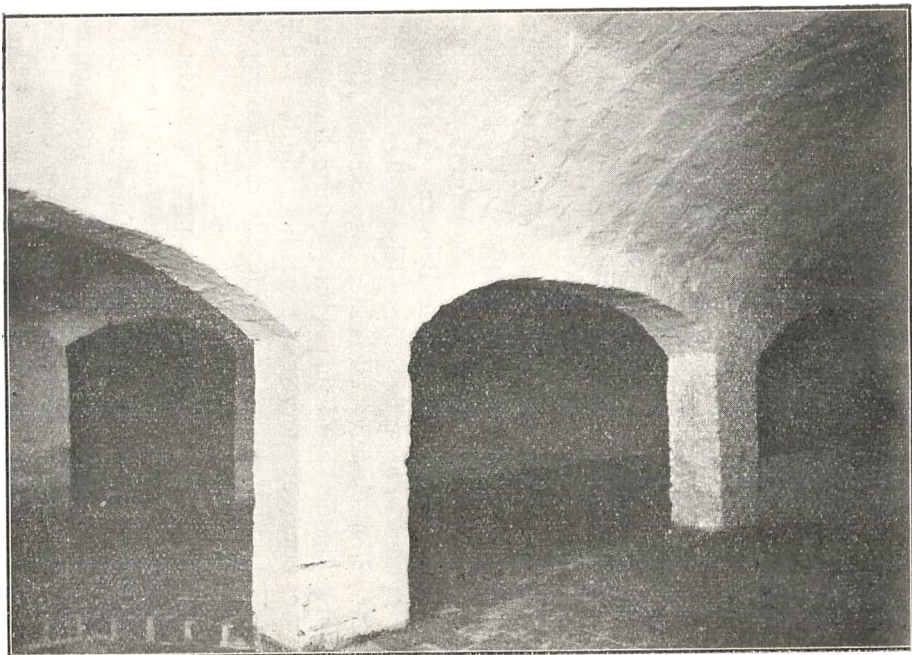
nordøstre Hjørne forbi det 1670 indrettede Locum Privatum og komme saa over Gangen ind til Studerekammeret og derfra ad en lille Dør mod Syd ind til »det lidet Kammer næst ved«. Alle disse ligge i Stue-Etagen. Men »det Kammer Sl. Hr. Gregers waar paa« og »det Kammer nest ved Sl. Hrr. Gregersis« Kammer har været et Loft højere op. Hvem denne Hr. Gregers var, stod som en Gaade, men tilsidst lykkedes det Forfatteren at finde Løsningen ud fra spredte smaa Vink hist og her. »Hr« pegede paa, at han maatte have været Præst, »salig« at han var død, og det viste sig, at dette passede med Gregers Hjort, som blev Sognekapellan i Nyborg 1660, lige efter Ødelæggelserne i Svenskekrigen, den 16de November 1664 besværede han sig for Magistraten over sine daarlige Indkomster, og om sin Bolig forklarede han, at der i den ikke var et eneste Sted, hvor han kunde sidde eller ligge tør! Studerekammeret stod saa fuldt af Vand, at hans Bøger og andre Ejendele snart vare fordærvede. 18de Juli 1665 vedtog Magistraten derfor at lade bygge et nyt Hus paa 2 Etager til Bolig for Kapellanen. Han døde 1668 i saa ringe Kaar, at han næppe kunde blive anstændig begravet, og hans Enke Elisabeth fik 1671 kgl. Bevilling til at lade ombære en Tavle i Kirken for at medlidende Christne kunde yde hende deres Understøttelse. Hr. Gregers omtales som »en hæderlig, meget berømmelig og skikkelig Præstemand«. Denne stakkels fattige Præst har altsaa under hans Bolignød faaet Lov til at bo paa 1ste Sal i Præstegaardens østlige Del, medens Sognepræst Hans Mule Clausens Familie boede i Stueetagen.

Beskrivelsen fører os videre rundt i Huset, idet

vi gaa tilbage gennem Dagligstuen, der 1732—33 havde faaet et Skillerum opsat af »det lidet Contoier og Alchove« (»den lucht Seng«), som var der tidligere, komme vi gennem det lille Sengekammer ad en Dør med Klinke for ud i Kjøkkenet, forbi de 2 smaa Spisekammere til Bryggerset, hvorfra et Par Trin føre op til et i Gaarden udbygget Mælkekammer. Fra Bryggerset førte en Dobbeldør ud til Gaarden og en Trappe op til Loftet, hvor »Spizkammeret« var. Dette var en stor Historie, thi her opbevaredes alle mulige Fødemidler, som forefandtes i et Hjem, der baade havde Landbrug og Kreaturbrug sammen med alle Byens øvrige Avlsbrugere (Fællesgræsning for Kreaturerne og Svins Opdræt ved Bog og Olden osv.), saa dette »Spizkammer« kan godt have fyldt stor Plads paa 1ste Sal, hvor desuden »Kulloftet« var. Men desuden var Maltkøllen der, og til den hørte jo Skorstenen for at tørre Malten. Om samme Kølle vides for Resten, at 21. August 1727 tillod Magistraten Sognepræst Sechmann »at lade nedtage en Kjølle, som stod paa Loftet i hans Residents og var ham til Besvær«. Endelig føres vi ned i Kjælderen og der med er Synet over Stenhusets Rum endt.

Det tredie værdt at lægge Mærke til er, hvor meget der endnu efter næsten 250 Aars Forløb findes Spor af: Stuernes Form, Skabene i Murene, Trappen ned til Kjælderen, ja, selv Locus Privatus gjenfandtes 1908, og langs alle Vinduer til Gaden i Stue-Etagen Kroge, som fortælle, at der har været Skodder for Vinduerne.

Men de gamle Documenter og Tegninger fra 1750 fortælle jo tillige, at baade Vest og Øst for Stenhuset er der kommet Bindingsværksbygninger til, og

Kælderhvelving

nu er Spørgsmaalet: hvornaar har Tilbygningen fundet Sted? ved Ombygningen efter Grevens Fejde c. 1540 eller efter Svenskekrigen, c. 1660? Mon ikke 1540. Thi dels hedder det, at Borgmester Jens Madtzen 1650 byggede sit Nabohus »helt hen til Præstegaarden«, altsaa at Bindingsværket mod Vest var først, og at han byggede helt hen til det; dels kan en 1660 opført Bygning næppe 1741 have været saa skrøbelig, som den da skildres, men derimod vel, dersom den er fra 1540 og har døjet Svenskekrigens Kaar. Derfor gaa vi ud fra, at Bindingsværksbygningen mod Vest om end dens Alder er ubestemmelig dog er den næstældste Tilbygning; Kjælderen under den synes nu at være saa lav med Krydshvælvingerne næsten lige over Hovedet, men oprindelig har Afstanden mellem Gulvet og Hvælvingerne været godt 5 Al., ikke som nu kun 3 Al. 1 T. Dette har Udgravning af Gulvet vist, ja end mere, at det gamle Brostens Gulv ligger under Fylden. For at faa Forbindelse mellem Middelalderens Tøndehvælvingskjælder og denne Krydshvælvingskjælder brød man Hul gennem Stenhusets Mur og ødelagde derved det vestlige Vindue i den nordlige Tøndehvælvning og tilmurede det tilsvarende Vindue i sydlige Tøndehvælvning. Derimod er det ikke sikkert, at Bindingsværksbygningen mod Øst er fra 1540, men snarere fra 1660. Den kaldtes nemlig lige til den blev revet ned 1908, »Kapellanboligen«, og det Navn stammer vist fra den nævnte Sognekapellan Hr. Gregers, som boede der og døde 1668. Desuden er denne Bygning, som senere blev helt sammenbygget med Stenhuset, paa Tegningen ikke nær saa forbunden med Stenhuset som Bindingsværket mod Vest.

Hvorledes Stenhuset og det øvrige har set ud fremgaar ydermere af Optegnelser efter Besigtigelse og Taxation af 19 July 1741 af Sognepræstens Gaard, Kaarsebrødre Gaard kaldet (vi se med hvilken Sejghed den urigtige Tradition bliver ved med at knytte Navnet »Korsbrødregaard« til Præstegaarden). Her gjengives det væsenligste af, hvad deri staar:

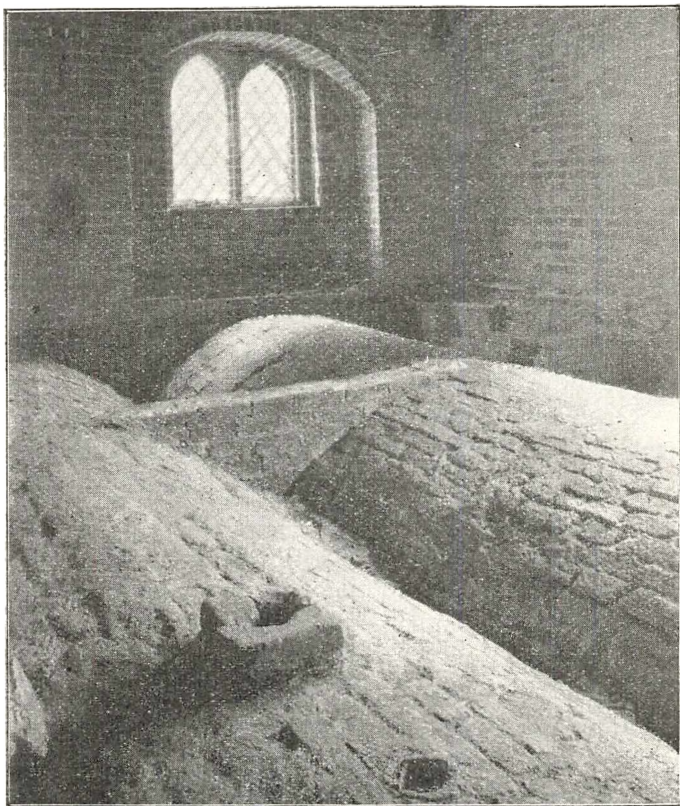
1. Stue Huset

bestaar af nie Fag toe Loft høyt, paa alle fire Sider grundmuuret, som er tvende Stuer og et Sengekammer i underste Etage, som haver indgang fra gaarden ved en Stentrappe og derved Befindende haandrække af Jern. Derfra een for Stue unden den østen for tilbyggt Bindingsverks Stue Bygning med Forstue.

Dagligstuen, som bestaar af 5 Fag haver sin Indgang fra Forstuen ved Dør samt Laas og Hengsler. I samme Stue er et fiellegulv og tvende i Væggen indmurede Skabe, til Inventarium en Jern Vindovn af Bremmer Støbning omtrent paa 24 Lis^{ts} Vægt. Fra samme Stue er ind til Stoer Stuen toe Dobbelte Dørre, den eene een gammeldags Panelet og den anden een hollandsk med Dør gericht, et gammel og meest ubrugelig Steen Gulv af de saakaldede alstra (=: brændte Ler Fliser; egl. »Astrag«), 3 fag Vinduer i samme Stue. Camminen med Spield og Carnis. Fra samme stoore Stue ud til forstuen befindes ogsaa een hollandsk Dør med Gericht. Imellem daglig Stuen og Sengekammeret befindes et fielle Skillerum med een gammel Dør og hengsel, mens ingen Laas. Sengekammeret haver et fiellegulv. Vinduerne i Sengekammeret kand i Stand settes.

Østen for denne grundmurede Bygning findes een

Tilbygning af fire fag toe loft høyt Bindingsverk Stuehuus. — Fra forstuen og need til Kammeret Østen for, befindes een Dør og Karm. I samme

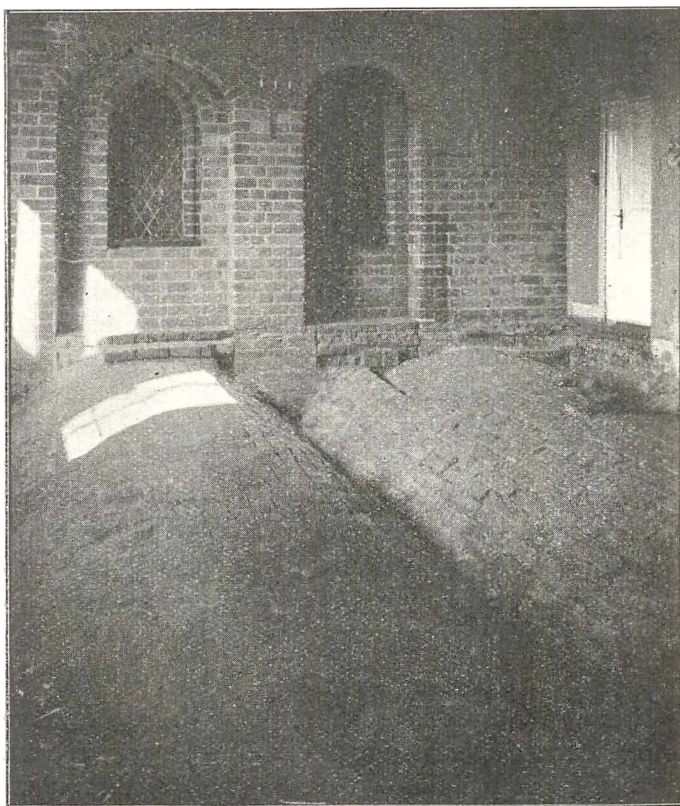

Afdækkede Kælderhvelvinger.

Kammers er tvende Kammervindver. Under den følgende Skildring kommer idelig igjen Ordene: forraadnet, ubrugelig, brøstfældig.

Et lidet tilbygt Kammer af tree fag huus et loft

højt; derudj toe fag Vindver, et fielligulv og tvende Dørre. Udi forstuen et Locus, et Sandhus og ellers een Trappe op til den anden Etage. Vesten til for

Afdækkede Kælderhvelvinger.

nevnte grundmurede Bygning befindes een Bygning af fire fag Bindingsværk, toe Loft høyt, som bruges til Kiøkken og Spiiskammer. Døren fra Sengekammeret til Kiøkkenet er gammel og ubrugelig. Døren mellem

Kiøkkenet og Brøggerhuset er gandske ubrugelig. De tvende i Kiøkkenet befindende Vindver er gandske Brøstfeldige.

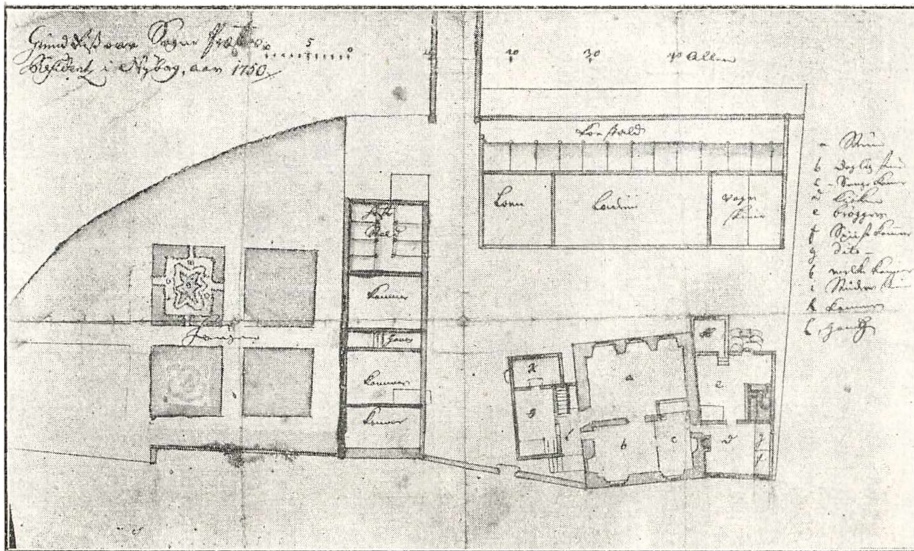
(Efter Siuns=Tings=vidne over Sogne=Præstens Gaard 19 July 1741 — 21 Augusti næstefter (Nr. 132 Nyborg Sognekald B. 7. Dokumenter ved Sognekaldet 1664—1869).

Med denne Beskrivelse for Øje er det intet Under, at vi hører følgende Klagesuk fra den Præst, i hvis Lod det faldt 1750 at overtage og istandsætte den saa ødelagte Præstegaard:

»Efterat denne Sogne Præsternes Residentze Kaars Brødre Gaard kaldet hafde samlet en utrolig Brøstfældighed under Kirkedirectøernes slette Opsigt, og dend Aar 1741 var bleven Sogne Præsterne som en høyst besværlig Gave ved et Kongeligt Rescript paadraget, Blev dend fra Grunden af Aar 1753 deels af nye opbyggt, deels Bedre indrettet og tilstrækkelig repareret af mig som da værende Sogne Præst. Gud bevare dend nu herefter fra ald Ruin, i hvorfra dend endog kunde have sin Oprindelse. Nyborg 1753 Dagen efter Alle Helgens Fest

Peder Schonning.«

Dette Hjertesuk steg bogstavelig talt frem fra den østlige Mur i »den daglig Stue« — 155 Aar efter at det var gjemt hen der — idet vi under Restaureringen 1908 fandt den i et af de Vægskabe, de gamle Dokumenter omtale. men hvis Tilværelse vi den Gang ikke anede, før vi opdagede dem i Murværket. Det skete 25de August, og det gamle Papir laa gjemt mellem to Træklodser (øjensynligt kun Affald fra Restaureringen 1753), som holdtes sammen ved et

Gammel Grundtegning af Præstegaarden.

tarveligt, flosset, tykt Seglgarn fra samme Tid. »Kirke- Directørerne, som omtales i Documentet, var ikke en Institution i Kjøbenhavn, men det er Datidens Til- synsførende her i Nyborg. Documentet findes nu bevaret i Glas og Ramme i selv samme Stue, hvor det fandtes indmuret, og det er et talende Vidnesbyrd om, hvor ødelagt og forfalden Præstegaarden var bleven efter Svenskekrigen, og om, hvorledes det saa langt fra at være »en Gave« tværtimod var ruinerende at modtage. Sognepræst Schonning fik det da ogsaa kun klaret ved selv at maatte tilskyde 500 Rdlr., at faa tilstaaet 400 Rdlr. af Kirkens Midler og desuden 1 Rdlr af hver Kirke i Fyens Stift (1 Rdlr havde den Gang omtrent den Købeevne som 14 Kr. havde før Krigen 1914—19).

Som Schonning forefandt Præstegaarden — se Teg- ningen S. 53 — var der 1750 en stor Stue og Vinduer med dybe Skraanischer i hele Stueetagen; disse stamme sikkert fra Restaureringen 1660. Hvad Schon- ning gjorde er følgende: Han satte Murstensvægge i Stedet for Bindingsværkstilbygningen mod Vest. Han lavede Rundbuen i Nordfacaden og satte Gade- dør midt i den; ligeledes er »de lige Stik« over Vin- duerne til Gaden fra hans Tid. Han lukkede for den indre middelalderlige Kjældertrappe og lavede Træ- Vindeltrappen i Stedet. Vinduerne og Dørene i Nord- stuen er hans Værk, ligeledes Vinduerne mod Syd. Alkoven ud til Sengekammeret ryddede han bort samtidig med, at han forvandlede Sengekammeret til Gang. Hele Restaureringen blev udført saa vel, at Justitiarius Nyholm, en Præstesøn fra Nyborg, 11te Marts 1909 som 80-aarig Mand bevidnede, at hverken i hans Bedstefaders Tid (1800—1825) eller hans Fa-

ders Tid (1825—59) fandt Restaurering i større Stil Sted. Derfor kan følgende Meddelelse af Justitiarius Nyholm om, hvorledes Værelserne paa første Sal laa i hans Barndom sige os, hvorledes Schonning indrettede det, eftersom Nyholmerne ikke ændrede der ved: »Mod Syd Mormoders Værelse, ved Siden et stort Rum, der benyttedes til Pige-kammer; mod Nord to store Værelser, det ene til Børnene, det andet til Gjæsteværelse. En lang, tildels mørk Gang skilte Nord- og Syd- Værelserne; der var Adgang til denne Gang ad en mægtig Egetræstrappe i en stor Korridor; Gangen endte mod Øst ved en mindre Trappe paa 3 Trin nedad, som førte til Fasters to Værelser i øverste Etage af Sidebygningen«.

Denne Firdeling paa 1ste Sal, 2 Værelser mod Syd og 2 mod Nord, stemmer saa aldeles med hele Bygningen, at Forholdet sikkert har været det samme forud for Schaannings Tid, og saaledes var 1ste Sal, indtil Nyholmernes Eftermand, Pastor Schaper 1862 rev hele første Sals Etage og Loftet med Taget ned og byggede det om, saaledes som det nu staar. Det hedder derom i Præstearkivet: »Schaper, Barnebarn af den bekjendte Arkitekt Harsdorff († 1798), istandsatte og forsynede Præstegaarden med et nyt Stokværk; det er paasat med stort praktisk Snille og Kunstfærdighed, idet alt ovenpaa forhen var skævt og vindt bygget«. Med de sidste Ord har vi altsaa det eneste Indblik i 1ste Etages forrige Forhold. Hans Eftermand, Provst Hjort (1870—1907) ændrede intet væsentligt ved Stuehuset, men ved Restaureringen 1908 kom det middelalderlige frem og kom til sin Ret. 21de Juli fandtes Dobbeltvinduet i Sydstuen, 22de August Bjælkeloftet, 25de August den lille Nische i Østmuren,

Vægmalерiet og Peder Schaanings Skrivelse; (se S. 52) 26de August det nordlige Spidsbuevindue i Sydstuen, 8de September det sydlige, 11te Septbr. Spidsbuevinduet i Nordstuen og endelig 19de Septbr. Døren i Sydstuens Sydvalg. Nationalmusæet istandsatte de middelalderlige Fund, og Stuerne blev fredlyste og staar under Nationalmusæets Beskyttelse.

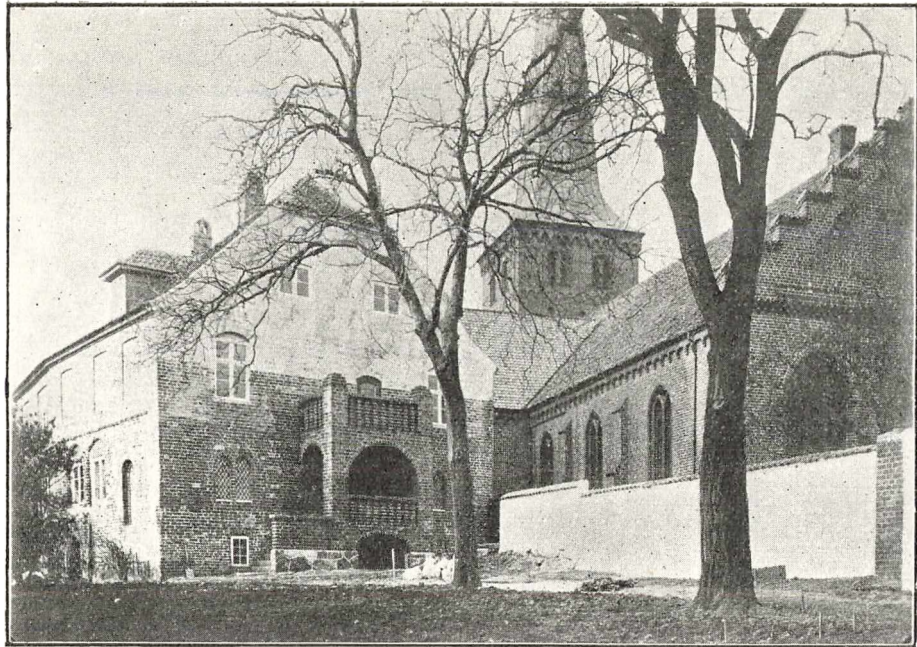
Foruden de omtalte Bygninger findes paa Tegningen 1750 en Del Udhuse fra XVI Aarhundrede, hvilke nu alle ere nedrevne. Syd for Stenhuset den Bygning, om hvilken det 1732—33 hedder: »Udi Vognhuset Enn Port med sit Behør og en Kostald til 12 Køer indrettet paa holstensk Vis«. Denne Bygning, som tog baade Lys og Luft fra Præstegaardens Stueetage, blev efter Øvrigheds Ordre 17de Juli 1803 brudt ned, da en frygtelig Storm havde ødelagt det forud brøstfældige Hus. Den kjønne lille Bindingsværksbygning, som nu findes mod Vest i Gaarden, er fra omtrent 1830. I ældre Tid hørte jo Avling til Præstegaarden — Birkhoved og Præstevænget — og Øst for Stenhuset viser Tegningen os Ladebygningen, til hvilken Adgangen oprindeligt var Øst om Kirken, saa at »i Bygningens grundmurede nordlige Gavl blev Præstens Høe indført«; men da Kirkegaarden udvidedes mod Øst 1748 og Adgangen derved blev spærret, fik Præstegaarden i Stedet Indkjørsel fra Syd ad en Bro, der blev lagt over Rosenbækken, der hvor nu den store Stendysse i Præstegaardshaven findes. Og samtidigt opførtes den store Mur mellem Kirkegaarden og Præstegaardshaven. Indtil for faa Aar siden bar en Stenplade paa Muren Indskrift derom: »Denne med mere af Kirkegaardsmuren er af Nye opsat oc ald den øvrige fuldkommen repareret 1748«.

Præstegaardens førømtalte — da meget brøstfældige Ladebygning — blev nedbrudt 1862.

Ved Aar 1655 omtales, at Kirkegaardsmuren blev fornyet. Denne Mur gik fra Hjørnstedet mod Adelgade forbi Kirketaarnet og stødte op til Latinskolen, og derved lukkede den helt af for Adgang Vest fra til Præstegaarden, saa man kun gennem en Laage ved Hjørnstedet kunde komme ind den Vej, og hele Pladsen mellem Kirken og Præstegaarden brugtes til Begravelser. Derfor hedder i gamle Optegnelser, at Præstegaarden »er liggende paa Kirkegaarden«. Desuden sprang det Taarn, Borgmester Anders Hansen 1614 byggede til Hjørnegaarden, saa langt frem, »at man næsten ikke kunde finde Præstegaarden«. Først 1805 fjernedes Muren, men lige til 1850 skjulte Anders Hansens Taarn Indgangen til Præstegaarden.

Af Have var der oprindelig meget lidt, indtil den Havejord, som ses paa Tegningen 1750, (S. 53) skænkedes 20de Juni 1600 af Borgmester Peder Jensen Skriver og Hustru Johanne Knudsdatter »for deres leyested (leyested ∴ Begravelse) under Kordøren«. Det skænkedes til Kirken, men denne ejede jo den Gang Præstegaarden, og det skænkedes udtrykkelig til Have for Sognepræsten. Samme Ægtepars Epitafium findes i Kirkens nordre Gang, og det er dem, som ogsaa skænkede Kirken den sjældne Fontelukkelse 1585 og 1602 Kalk og Disk til Hjemmebrug for Sognepræsten.

Den stolte Lind i Gaarden, de nydelige Acasietræer og det mægtige Valnøddetræ i Haven er plantet c. 1830 af Justitiarius Nyholms Fader. Stendysserne ere fra 1910 og den murede Veranda fra 1908, tegnet og planlagt af Arkitekt Colding, inden man anede at alt det sjældne middelalderlige skulde findes. Fra

Præstegaarden set fra Haven.

1908 er ogsaa det murede Lysthus. Set fra Lysthuset tager Kirke og Præstegaard sig saa sjældent ud, at en Kjender som Dr. J. C. Jacobsen, Carlsberg, sagde, da han 1909 besaa Præstegaarden: »Man skal til Hildesheim for at finde noget lignende«.

Iøvrigt kom Dr. Jacobsen til saa at sige at sætte Kronen paa Værket med Hensyn til Restaureringen af den mindeværdige gamle Præstegaard. I Sommeren 1911, da Kjælderens skulde bringes tilbage til dens oprindelige Stil fra Dronning Margrethes Tid, stod vi en Dag og havde opbrugt alle Pengene, og der var endnu hverken sat Vinduer eller Dør for. Under Trykket af denne Forlegenhed skrev Forfatteren til Dr. Jacobsen og spurgte, om han ikke ud af sin store Interesse for gamle Bygværker kunde og vilde komme til Hjælp. Faa Dage efter kom et smukt Pengebeløb, og da dette var lidt rigeligere end til det strengt nødvendige, anvendtes sidste Rest af Summen til Indlægning af elektrisk Lys, saa siden det Aar har den sjældne gamle Kjælder kunnet forevises ved Mørke som ved Dagslys. Middelalderlige Bygninger skal jo helst ses ved Lys indenfra. Men er det ejendommeligt at se Kjælderens ved Lys, saa er det helt betagende at se den store gamle Stue ved Lys; thi ikke alene kommer den da fuldt til sin Ret, men naar det elektriske Lys tændes i Stuen ved Siden af, og man lader selve den gamle Stue ligge i Mørke, er det, som om man sad udenfor en Kirke og saa Lys gennem Kirkevinduerne. Paa Billedet Side 31 ses disse Vinduer, saa Læseren kan selv danne sig en Forestilling om, hvad Indtryk det kan gjøre, naar alt ellers er mørkt, men Lyset straalet gennem disse to Spidsbuevinduer. Det modsatte kan ogsaa finde Sted: den gamle Stue kan ligge

i fuldt Lys, mens Sideværelset er helt mørkt, og da skinner Lyset ud gennem Vinduerne paa Billedet Side 35. Man skal til Nyborg Præstegaard for at se saadant.

Som allerede omtalt (Side 54 f.) besøgte den gamle Justitiarius Nyholm sit Fødehjem kort efter Restaureringen, 1909. Da han fik Brev om Fundet af de middelalderlige Dele, vilde han knap tro det; han sagde: »Hvor kan det unge Menneske (Forfatteren, som den Gang var 55 Aar, — men Justitiarius var jo 80!) mene, at han forstaar det bedre, end jeg, som er født og opdraget der«. Dog da han saa kom og fik Syn for Sagn, dukkede ikke alene et Væld af Barndoms minder op i ham, men da han om Aftenen saa det Hele ved Lys, udbrød han: »Og her har min Bedstefader, min Fader og jeg selv levet, og har ikke anet alt dette!« Hans gamle 79-aarige Søster, Fru Asser fra London, kom ogsaa samme Sommer paa hans Tilskyndelse for at se det altsammen. Og da hun kom ned i Kælderen og saa de Kasser, vi havde fundet helt inde i Dagligstuens Østmur uden at vide nærmere om dem (se Side 38: »to Skaffue i Muren«), udbrød hun: »Aa, det er mit gamle Legetøjsskab og Moders Porcellænskab!« — En 79-aarig Dame, som finder sit Barndoms Legetøjsskab! ja, Nyborg Præstegaard gjemmer Minder. I næste Aarsskrift nærmere om, hvorledes her Slægt har fulgt Slægters Gang.

ET HJEM I VANTINGE

AF

LÆRER P. LARSEN, VANTINGE.

I Begyndelsen af det nittende Aarhundrede var der jo mange alvorlige Kristne paa Fyn, som ikke fandt Tilfredsstillelse for deres religiøse Trang i den forstandsmæssige Kristendomsforkyndelse, der var almindelig i de fleste Kirker, og som derfor søgte aandelig Næring og Opbyggelse ved de saakaldte gudelige Forsamlinger. Bedst kendt er Kertemindedbevægelsen, men ogsaa i Midtfyns Sogne fandtes en Del »opvakte«. Til disse hørte Husmand og Væver Rasmus Knudsen og hans Familie i Vantinge. Rasmus Knudsen var Lægprædikant paa denne Egn af Midtfyn, og selv om han ikke kan sidestilles med Peder Larsen Skræppenborg eller Kristen Madsen fra Bregnør, som han var paavirket af og stod i Forbindelse med, var han dog en Mand, som ikke helt bør glemmes.

Han blev født i Anneksgaarden (Matr. No. 3 a) i Vantinge først i Januar 1796 som Søn af Gmd. Knud Rasmussen og Hustru, Elisabeth Nielsdatter. I sine yngre Aar var han gerne med, hvor det gik lystigt til og veg heller ikke til Side for en dristig

Spøg, hvad Nedskriveren af disse Linier har hørt gamle Folk fortælle om. Den 1' Maj 1819 blev han gift med Mikkel Smeds Søster, Kirsten Jensdatter, af Vantinge Smedie. Til at begynde med boede de til Leje i et lille Hus i Vantinge By; men senere fik de bygget et Hus paa Vantinge Mark (Matr. No. 3 b), hvor Rasmus Knudsen efterhaanden blev en dygtig og skattet Væver. I Hjemmet opvoksede seks Børn, tre Sønner og tre Døtre, hvoraf flere lærte Væverhaandværket i den voksne Alder og blev Faderens Medhjælpere.

Paa hvilket Tidspunkt Rasmus Knudsen og hans Hustru kom til at høre til de »opvakte« Kreds kan næppe afgøres; men uden Tvivl er de blevet paa- virket af Peder Larsen Skræppenborg fra Brylle, og deres Hjem blev snart et af Samlingsstederne for Sognets og Omegnens »opvakte«. Af andre Hjem, hvor der ogsaa blev holdt Møder, skal nævnes Gaardmændene Christen Larsens (nu Nørregaard) og Broderen Hans Larsens (nu Toftegaard) paa Vantinge Mark og i »Maren Lavses« Gaard i Nybølle. Her sang man særlig Kingos og Brorsons Salmer, og indtil Hans Agerbek blev Præst i Espe (1834), var det nærmest Rasmus Knudsen, som førte Ordet. At han ikke saa let lod sig forbløffe, viser følgende lille Til- dragelse. Engang kom nogle Karle fra Herregaarden Nordskov i Gestelev til et Møde for at drive Løjer med de »Hellige«; men Rasmus Knudsen var straks klar over Hensigten. Han tog venligt imod dem og bad om deres Hovedtøj, idet han sagde: »I ser jo, at her kun er lille Plads; men nu skal jeg gemme Huerne, til Mødet er forbi«. De var saaledes bundne for en Tid, men selve Forsamlingen, dens Tale og

Sang gjorde et saadant Indtryk paa den ene af Karlene, at han blev en stadig Gæst. Det var Mads Jørgensen fra Vantinge, som i 1837 kom til at tjene Agerbek i Espe Præstegaard som Avlskarl. Da Agerbek 1841 flyttede til Østerhæsinge, forpagtede han Præstegaardens Jord ud til Mads Jørgensen, som siden blev godt kendt blandt Forsamlingsfolkene under Navnet Mads Forpagter. Han døde i Lumby Sogn $14/12$ 1873. I 1841 blev han gift med Johanne Hansdatter fra Vejstrup, som i flere Aar havde tjent Agerbek. Hun døde først $4/2$ 1913. Deres Søn var den kendte Lærer fra Elholm Friskole, Andreas Madsen, som døde $20/8$ 1922. I denne Forbindelse kan ligeledes nævnes, at Mads Forpagter havde en Søster boende paa Vantinge Mark, kaldet Karen Vægters, hvis Datter, Anne Kathrine, blev gift med Morten Eskesen.

Da Hans Agerbek i 1834 kom til Espe, blev han kort Tid efter indbudt til at overvære en gudelig Forsamling i Vantinge; men da han kom derover, var ikke blot Huset, men hele Gaden fuld af Mennesker. Dette skyldtes ikke blot Agerbeks kendte Navn og de Forventninger, man stillede til ham, men ogsaa Rasmus Knudsens tidligere Virksomhed. Nu aabnede Agerbek Kirkedøren og holdt Mødet i Kirken, og fra det Øjeblik af gør han Forsamlingsfolkernes Sag til sin og bliver deres Leder i de følgende Aar. Vilhelm Birkedal skriver i et Vennedigt over ham:

»En Fader var han for Guds smaa,
og aabned dem sin Kirkes Laage;
de stimled til fra nær og fjern —
han stod for dem som Skjold og Værn;
han aabned dem sit Hus i Trængsel,
mens andre kasted dem i Fængsel.«

I »Nordisk Kirketidende« for 1836 forsvare Agerbæk Forsamlingsfolkene og skriver bl. a. følgende, som uden Tvivl gælder Rasmus Knudsen:

»Den eneste, som i mine Menigheder holdt Forsamlinger, var en fattig Husmand. Om ham hørte jeg straks ved min Ankomst hertil de forskelligste Rygter. De opvakte roste ham, de andre havde meget at udsætte paa ham. Nogle sagde, at han var afsindig, andre, at han var en Dagdriver, som forsømte sit Arbejde for at prædike, andre beklagede ham som en ulykkelig tungsindig Mand. Nu har jeg kendt denne Mand i henved to Aar og nøje givet Agt paa hele hans Levned. Han har en god sund Forstand, men den er oplyst af Kristus; hvad den tænker, maa altsaa være Daarskab for Verden. Han er baade en flittig og duelig Arbejder. Ofte har han arbejdet for mig selv til min Tilfredshed. Men om Søndagen arbejder han ikke, og da han har en stor Familie, er han, uagtet sin Flid, kun fattig — det kan Verden ikke finde sig i. De, som ansaa ham for tungsindig, maa slet ikke have kendt hans Sjæls Tilstand. Jeg har set ham i meget trange Kaar, under hvilke de fleste vilde have forsaget; men ikke hørte jeg ham klage, altid var han barnlig glad i Herren, ligesaa vis paa, at Gud vilde hjælpe ham, som om han havde haft sin Kiste fuld af Guldpenge, og hans Haab blev heller ikke skuffet.«

Disse Ord tegner os et smukt Billede af Rasmus Knudsen, og nogle Aar efter (1848) skriver den blinde Lægprædikant Jens Dyrholm, som paa den Tid boede i Simmerbølle paa Langeland, en Sang om Hjemmet, hvis første Vers ogsaa bør nævnes:

»Paa Vantinge Sletter der stander en Bolig,
 hvo den haver gæstet, forglemmer ej let
 den Mand og den Kvinde, som elsker saa trolig
 Immanuels Vunder, hans Skikke og Ret;
 ved Sandhedens Stjerne de vandrer saa gerne
 og tager med Glæde mod Sandhedens Venner,
 som Jesum korsfæstet til Salighed kender.«

Efterhåanden, som Aarene gik, blev Hjemmets økonomiske Kaar bedre, og Børnene voksede op til dygtige Mennesker, som ogsaa i religiøs Henseende fulgte i Forældrenes Fodspor. Den ældste Søn, Knud Rasmussen, født 22' Sept. 1820, blev Smed i Vantinge hos sin Morbroder Mikkel Jensen (Smed), hvis Kone tillige var hans Faster, og efter Morbroderens Død blev han selv Mester i Smedien. Mikkel Smed og hans Hustru havde selv et Par Sønner, men ingen af dem lærte Faderens Haandværk. Den ene af dem, Jens Mikkelsen, blev gift med en af Kristen Kolds Søstre, Anna, og boede i Thisted, indtil de begge to paa een Gang blev stangede ihjel af en uvan Tyr, d. 2. Okt. 1890.

Den anden af Rasmus Knudsens Sønner, Jens Rasmussen, født 5' Maj 1823, lærte Væverhaandværket og hjalp Faderen, indtil han blev indkaldt som Soldat, da Krigen udbrød i 1848. Han var blevet forlovet med en ung Pige, Mette, fra »Maren Lavses« Gaard i Nybølle, og deres Bryllup var bestemt, da Indkaldelsesordren kom. Det var et tungt Slag, først og fremmest for de to unge, men ogsaa for Forældrene, især da Jens Rasmussen har en dunkel Anelse om, at han ikke mere skal vende tilbage. Dette siger han flere Gange i sine Breve hjem og ligeledes i et Afskedsdigt til sine kære:

»I elskelige, tungt mit Hjerte slaar,
 jeg synes, at Dødsenglen mod mig gaar
 og farer brat paa sorte Vinger frem;
 jeg kommer vist ej mer til Fædrehjem.

Farvel, farvel, du kære Vennekreds,
 hvor jeg var lykkelig og vel tilfreds,
 hvor mine gyldne Aar svandt hen i Fred,
 og hvor jeg smagte Herrens Miskundhed.

Farvel, Farvel, du elskelige Mø,
 som jeg har kaaret mig paa Verdens Ø;
 i Ægtestand det var vort Haab og Lyst
 at leve til hverandres Hjælp og Trøst.

Det aner mig, der bliver intet af,
 i Felten vist jeg finde vil min Grav;
 Og Gud i Naade ved en salig Død
 vil frelse mig fra Verdens Synd og Nød.«

Jens Rasmussen var indkaldt til at gøre Tjeneste ved 3' Jægerkorps, og igennem de Breve, han har skrevet hjem, faar man et ganske godt Billede af ham. Han førte ogsaa Dagbog, men fortæller i et Brev, at han en Dag overlod Papiret til Auditøren, som var i stor Trang for noget at skrive paa; »men hvis Lejlighed gives, er det min Hensigt igen at faa det oprettet,« skriver han et Sted. Det fik han imidlertid ikke.

Efter Brevene at dømme havde Jens Rasmussen let ved at indordne sig under Forholdene. I et Brev af 14' April 1848 skriver han saaledes: »I seks Døgn har jeg ikke været af Klæder eller Fodtøj, men aldrig saa snart forbi, lige saa hurtigt glemt.« En anden Dag fortæller han, at han var ved at tabe Modet, da han ikke havde andet at spise end tørt Brød; da han imidlertid ser, at flere Jægere heller ikke har andet,

men drikker dygtig Brændevin til, tænker han: du maa drikke Vand til, og udbryder saa: »Synd og Skam var det at være misfornøjet, da jeg dog havde Brød. Hvad skal Herren gøre ved os, saadanne fortrædelige Børn? Er vi ikke i Slægt med Israels Børn, som fordem knurrede mod Herren? Jo. visselig, han er nødt til at drive os omkring for vor Genstridigheds Skyld.«

Hans Kærlighed til Fædrelandet finder flere Steder smukke Udtryk: »Saa vil vi kæmpe til det sidste for vort elskede Fædreland;« »saa vil jeg med Guds Hjælp kæmpe for vort elskede Fædreland; vi er alle paa vor Post, hver i sin Kreds, og Herren give Sejr!« Ja, den 6' Maj skriver han til sin Kæreste: »Maaske der venter vort Danmark haarde Tugtelsler, og kunde jeg saa ikke taale at gaa disse igennem, var det en stor Naade og Kærlighed af den grundgode God, om han vilde kalde mig fra denne Graads Dal hjem til sin evige Hvile«.

At han var en tapper Soldat er der vist ingen Tvivl om; flere Gange fortæller han om farlige Ture, han var med paa, og meget hurtigt blev han forfremmet til Overjæger. Derom hedder det i et Brev af 27' Maj: »Jeg har det ellers ret godt i denne Tid; jeg er blevet Overjæger for to Dage siden og faar dobbelt saa megen Lønning, som medens jeg var menig, og min Spise og Drikke er som Underofficerernes hver Dag; men her blev megen Misundelse over, at jeg, som først var blevet Jæger i denne Tid, blev taget frem for saa mange, som var blevet det for flere Aar siden, men der blev ikke spurgt de menige om, hvem der skulde være det; thi alle, baade Officerer og Underofficerer, stemte paa mig«.

Understrømmen i alle hans Breve er dog hans faste Tro paa Gud. Han fortrøster sig helt til Guds Forsorg og tager alt som Tilskikkelser fra ham: »Jeg er Frelserens, og han er min, lad saa Døden komme, naar den vil, og skal jeg gaa igennem Lidelser, saa gaar han med og bærer Byrderne, men jeg føler det syndige alt for meget; thi naar jeg ser Skytten trodsigt at strække sit Gevær og række det mod mig, da ængstes Kødets og vilde gerne være Døden kvit, og det lader, som det ikke har været uden med Munden, jeg har sjunget:

»Det er min Tro og stadigt Haab,
mit Alvor og mit Hjertes Raab:
Kom snart, o Jesus lille.«

Dog efter det indvortes Menneske vil jeg, som Herren vil, og lad det saa gaa, som ham behager. Jeg ved, om han giver eller tager, saa er han hjerte-mild og huld.«

Jens Rasmussen beklager sig flere Steder over, at der ingen Præster er ved Hæren. Saaledes den 27' Maj: »Jeg synes, det er mig paafaldende, at ingen kan tage hertil som lærd, da man har alt, uden nogen, som forkynder Guds levende Ord; thi her er ikke at tænke sig, at en Lægmand kan faa noget indført. Derimod tror jeg, at en studeret godt fik Lov til at holde Tjeneste, hvis der var nogen.« Og et andet Sted: »Men som før er sagt, Præster er her ingen af.«

»Dybt blev han dog saaret og
rørt ved den Smerte,
den Jammer og Ynk, som i
Felten han saa,
hvor Guds Ord var fremmed for
Krigernes Hjerte,

de vilde som før udi Verdens Lyst gaa;
og ingen der vare til dem at forklare,
hvorledes de maatte til Gud sig omvende
for salig at vandre for Krigens Elende«

skriver Jens Dyrholm i et Mindedigt over ham (Juni Maaned 1848).

Det er underligt, at slet ingen Feltpræster blev udnævnt, da Krigen udbrød. Pastor Højer-Møller (»En gammel Feltpræst«) siger i sin Bog »Præsten i Krigens«, at det muligvis var en Førglemmelse af den Mand, som stod i Spidsen for Hærledelsen.

I et Brev af 14' April fortæller Jens Rasmussen om Slaget ved Bov og slutter med følgende Ord: »Det var mig en underlig Dags Arbejde at komme et Menneske Skud nær; men Herren styrkede mig, saa jeg gik det temmelig rolig igennem. De var meget stive disse Tyskere og holdt imod til det yderste, og da vi havde drevet dem til Flensborg, og de ikke kunde væрге sig, drog de ind i en stor Mølle og skød ud, hvad de kunde; men vi blev dem ogsaa her for voksne, saa de strakte Gevær, og de fleste blev i Live. Her var 160 i dette Hus, og med Bedrøvelse saa jeg, hvad jeg ikke kunde have tænkt, at mange af disse var fine og velklædte Personer, som frivillig var gaaet med, og som var studerede, og disse blev straffede alvorligt som velfortjent.« Om Slaget ved Slesvig staar der den 26' April: »Her var Fjenderne os for mægtige, og vi maatte retirere; her var en daarlig Plads for mange af os, vi fandt Vandet bag os og Fjenden for os, og med Sorg tænker jeg paa denne Dag.« Den 28' Maj var han med i en Fægtning i Sundeved, og her blev han ramt af en Granatstump i Hovedet. Han var dog ikke hardere

saaret, end han bad om, at de mere haardt saarede maatte blive forbundet først. Han blev saa ført til Sønderborg Lasaret, hvor han blev opereret; men det viste sig, at han var mere medtaget, end man først antog, og han døde den 30' Maj 1848. Hans Fader og en Broder rejste derover for at se ham og følge ham til det sidste Hvilested. Den 7' Juni bekendtgør Rasmus Knudsen i »Fyns Stiftstidende« Sønnens Død med følgende Ord, som nok kunde have Ærinde saavel til den enkelte som til Landets Styrelse:

»En uforglemmelig Søn har Herren kaldt til Hvile, Overjæger Jens Rasmussen, Vantinge, af 3' Jægerkorps. I Guds Vilje skal jeg med den Glæde, han selv skænker mig, hengive mig; men eet hviler tungt paa mit Bryst. Min Søn, som faldt ved Fægtningen i Sundeved den 28', udtaler endnu i sit Brev fra den 27' Savnet, at der ingen Sjælesørger er ved Hæren. Han udtaler i samme Brev Haabet om den næste Dag, som var en Søndag, at komme i Kirke, og jeg vil nære det glade Haab, han kom til de Helliges Kor. Men hvorfor gøres der ikke noget, at de, som undgaa Fjendens Kugler, kunne faa Frelsens Evangelium at høre? Hvorfor skulle saa mange Mennesker stadig have Døden for Øje og ikke høre en Klang af Livets Evangelium? Er det fordi ingen Præst vil underkaste sig de Møjsommeligheder, der kunde følge med Feltliv, og som Kristi Stridsmand følge med Kongens Stridsfolk? Eller hvis er Skylden? Jeg er Lægmand og til Aars; dog kunde nogen Præst have Gavn af, at jeg fulgte med og stod ham bi i Gerningen, da var jeg villig til at forlade Hus og Hjem. Men saa snart Herren vil det, at der skal Præster med, da kommer der vel ogsaa, og det flere end een.«

Disse alvorlige Ord gav Anledning til en Debat i Bladene og en Adresse til Kongen, som allerede den 22' Juli 1848 udstedte en Forordning om, at der kunde ansættes Feltpræster ved Armeen, og P. F. Hammerich blev Feltprovst. 1849 indgik en ny Adresse med 1850 Underskrifter til Kongen om at faa endnu flere Præster ansat »til at forsyne Hæren med den gejstlige Tjeneste.«

Den tredie af Rasmus Knudsens Sønner, Lars Rasmussen, f. 1' April 1827, fik heller ikke Lov til at blive hjemme, men blev indkaldt d. 1' December 1848 for først at vaabenøves i Nyborg og derefter sendes til Fronten. Allerede den 1' Februar er han paa Als. Hans Dagbog, som er ført punktligt fra Dag til Dag, er endnu i Familiens Eje. Den 23' April 1849 deltager han i Fægtningen ved Kolding, og herom skriver han: »Vi kommer til Kolding Kl. 9, og det varer kun et Øjeblik, før vi kommer med og bliver trukken om bag en Bakke, hvor Tyskerne har rigtigt Anlæg paa os, og der faldt ogsaa mange. Vi kommer hen i en lille Skov, Fjenden retirerer da ind i Byen, og vi efter dem. Vi faar dem ogsaa ud af Byen, men det gaar haardt paa; vor Major blev skudt og en Løjtnant og omtrent 40 menige af vort Kompagni. Kl. 12 stiller vi paa Torvet, de fyrer uafsladelig med Granater, saa Byen bliver meget brændt. Vi retirerer da ud af Byen hen bag en Bakke. Jægerne kommer ogsaa, og Byen er snart besat af Fjenden.« Siden kom han til Fredericia, hvor han den 3' Juni skriver: »Tyskerne fyrer fra 7 Batterier; det er mageløst at høre, hvor de fyrer fra begge Sider med Kanoner. Til Kl. 1 $\frac{1}{2}$ har Tyskerne fyret 416 Skud, og de bliver ved lige til Kl. 6—7 Aften.« Den

sidste Dag, han skriver i Dagbogen, er den 5' Juli, hvor han slutter med følgende Ord: »Der bliver ved at rykke Tropper hertil (Fredericia), saa der forestaar vist en haard Kamp.« Dagen efter stod saa Slaget ved Fredericia; Lars Rasmussen faldt ikke, men da han 7' eller 8' Juli kom over til Fyn, faldt han pludselig død om under Marschen.

»Men skal jeg end som Jens, min Broder kær,
i fremmed Land for Kugler eller Sværd,
min arme Krop til Hvile lægge hen,
i Himlen vist Gud samler os igen«,

skrev han i en Afskedssang til Hjemmet, før han drog bort derfra. Hans Hvilested blev dog Fyns Jord.

Naar dertil kom, at Rasmus Knudsen ogsaa mistede en Søstersøn i Krigen, maa det jo siges, at Familien blev haardt ramt, men Sorgen og Savnet blev baaret, som det kan bæres af dem, der hviler i Ordet: »Kaster al eders Sorg paa Herren; thi han har Om-sorg for eder.« Da Soldaterne fra Vantinge kom hjem ved Krigens Slutning, blev der holdt Fest for dem paa Torbygaard, og her holdt Rasmus Knudsen en gribende Tale til dem, en Tale, som sent gik dem af Minde.

Rasmus Knudsens tre Døtre: Maren, Karen og Ane blev alle gifte med Mænd fra Omegnen, hvor deres Slægt til Dels endnu opholder sig. Den yngste, Ane, hjalp i mange Aar Faderen med at væve og arvede Huset paa Vantinge Mark, hvor hun døde 1911. Hun var gift med Husmand og Væver Rasmus Martin Jørgensen, som nu bor i Vantinge, efter at han for faa Aar siden solgte det gamle Hjem.

Efter Krigen i 48 gik Livet mere sin stille Gang.

Forfølgelserne og Forhaanelserne, som Forsamlingsfolkene ofte havde været udsat for, var nu ophørte. Hans Agerbeek var i 1841 forflyttet til sit Barndoms-hjem i Østerhæsinge og Hillerslev, og hertil strømmede nu Folk i store Skarer og deriblandt ogsaa Rasmus Knudsen og hans Familie. I Feltbrevene fra Jens Rasmussen hedder det stadig: »Hils nu endelig Pastor Agerbek«, og ligeledes er der Hilsener til Mads Forpagter og andre Trosfæller.

Til Slutning skal dog bemærkes, at inden Rasmus Knudsen døde, var han traadt ud af Folkekirken og gaaet i en Frimenighed, vistnok Grunnets. Flere af Forsamlingsfolkene fra denne Egn kom ellers efterhaanden til at høre til Ryslinge Valgmenighed, hvor Vilh. Birkedal var Præst. Andre sluttede sig nær til Johannes Clausen, som var Præst ved Sognekirken i Ryslinge; men naar Rasmus Knudsen valgte Frimenigheden, maa han jo have haft sine særlige Grunde dertil. En stor Del af hans Slægt hører nu til Baptistmenigheden.

Hans Hustru døde 1862, og selv blev han stedt til Hvile paa Vantinge Kirkegaard den 20' December 1867. Det var et rigt og velsignet, men ogsaa haardt prøvet Liv, som med ham gik i Graven. Han er en af dem, hvis Navn ikke helt skal glemmes, fordi han i en kold og død Tid var med til igen at bringe Guds Ord til Højborgs. Ja, Ære være dem, som stred for deres jordiske og himmelske Fædreland.

AVNSLEV-RUNESTENEN

I.

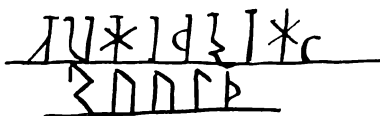
NOGLE TRÆK AF DENS HISTORIE.

I det nordre Kirkegaardsdige ved Avnslev Kirke, ud mod den gamle Landevej Nyborg=Odense, som tidligere løb langs Diget, sad der indtil c. 1652 en Runesten, der nu synes at være forsvunden, men som muligvis engang vil dukke op igen et eller andet Sted i København.

Om denne Stens mærkelige Skæbne skal følgende fortælles.

Ole Worm, vor store Oldgransker paa Christian IV's Tid, havde faaet den Tanke at udgive et monumentalt Værk med Tegninger, Beskrivelser og Tydninger af alle Runemindesmærker i de danske Provinser. Konge og Regering var rede til at yde ham al Støtte, og der udgik derfor et kgl. Brev af $^{11}/_8$ 1622 til Bisperne om at lade deres Præster indsende en Beretning om de Runeindskrifter, som de maatte kende hver paa sin Egn. Disse Præsteindberetninger fra 1623 er en vigtig Kilde til vort Lands Historie og Topografi, og i dens »Fortegnelse aff Affnslew Sogen« har vi det ældste Vidnesbyrd om Avnslev=Stenens Eksistens:

»Norden Kircken paa Kirckegaardens Mur imod Landweyen findes en Graa Kampesten, met saadanne Bogstaffuer Wdhuggen:

Synden Kircken findis Nogle høye lange graffue paa Marcken, omkring sat met stoere graa Kampestone, som man kalder *dysset*, dog [kiendis] icke aarsage dertill, huorfor de saa kaldis, men gamle folck mener, at Kemper met deris Eftkomm. skall deri ligge begraffuene; foruden andre smaa høye baade synden och Vesten Kircken, som er opsat med steen.«

Ole Worms Runeværk kom i 1643. »*Monumenta Danica*« nævner 5 Runesten paa Fyen, deriblandt ogsaa vor Sten (pag. 245), som er afbildet. Af den meget vidtløftige Beskrivelse og Udtydning hid sætter vi (i Oversættelse): » . . . her har en Mur, som omgiver Kirkegaarden mod Nord, og som vender ud mod Kongevejen, et Brudstykke af en temmelig ubearbejdet Sten paa 1½ Al., men 2½ Al. i Omkreds, hvorpaa staar

RUULFF HARDI HUG SASI SATI RUNIR STAIN.«

Worms *Monumenta Danica*, pag 245.

AT

Denne Tydning, som vi siden skal komme tilbage til, oversætter Worm saaledes: Rudolf har lavet Højen, Sasi har sat Runestenen. Og derpaa spørger han: hvem er da denne Ruulf eller Rudolf? Forklaringen søger han i et stedligt Sagn, som dengang levede i Folkemunde:

»Rygtet gaar der paa Stedet, at der i en Høj Syd for Kirken er begravet en Kæmpe af saa forbausende Styrke, at han ikke kunde besejres i Kamp af nogen i sin Tid. Fældet af sine Fjender ved Gift udvalgte han sig i Døden her et Sted til Gravhøj og Æreminde.«

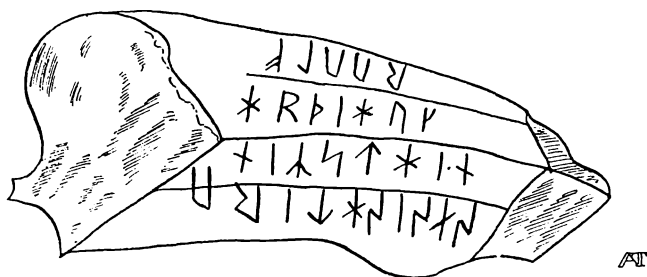
Worms Forsøg paa at tyde Indskriften har imidlertid ingen større Interesse; han har foretaget væsentlige Rettelser og Tilføjelser for at faa en Mening frem.

Men Træsnittene i »*Monumenta Danica*« er sandsynligvis gjorte efter nogle Tegninger i de *arnemagnæanske Haandskrifter*, og her finder vi da endnu et Billede af Avnslev-Stenen med Beskrivelse til, men uden Tydning. Der er sikkert ingen Tvivl om, at denne Tegning og Beskrivelse støtter sig paa Undersøgelser, der er foretaget paa Stedet selv, altsaa mens Stenen endnu stod i Avnslev.¹⁾

»Dette Monumentum findiss udi Fyn vdi Vindinge herrid paa den norre sijde *Auindsløffs* Kirckegaardsmur, oc er samme Kampesten 1 $\frac{1}{2}$ all lang 2 $\frac{1}{2}$ all trinten om. Denne steen er fløtt fra en høy, som ligger strax synden for forskreffne *Auindsløffs* Kircke, vdi denne høy siger bønderne, att en Kiempe skulle

¹⁾ A. N. 366 Fol. Blad 11. (Universitetsbibl.) En Afskrift fra 1776, som har tilhørt Suhm, findes i d. kgl. Bibl. (*Monumenta Lalandica et Fionensia*; Ny kgl. Saml. 474 Fol.). Denne Kopi er benyttet her. Desuden findes Stenen afbildet og beskrevet i *Resens Atlas Danicus*, IV, S. 631. (kgl. Bibl. Uldal, Fol. 168), men det er i det hele en Kopi efter Worms.

ligge begraffuen, huilcken var saa sterck att ingen Kiempe vdi alle disse lande kunde hannem bestaa for sin store styrcke skyllt, oc dog paa dett sidste bleff forgiffuen och laugd vdi denne høy«.

Mon. Lalandica el Fionensia 1776.

Her har vi sikkert Kilden baade til Træsnittet i Worms Bog og til hans Gengivelse af Sagnet. —

Paa sine gamle Dage syslede Ole Worm med en mærkelig, storslaaet Plan: alle danske Runesten skulde samles i København for at de derved bedre kunde skærmes mod Ødelæggelse¹⁾. Frederik III billigede hans Plan, og der udgik $\frac{9}{2}$ 1652 Kongebrev til Lensmændene »anlangende Monumenter og Stene med Runebogstaver paa at hidskikke«. I Brevet paalagdes det dem, »med forderligste samt bekvemligste Lejlighed, og naar bedst belejligst ske kan« at sende de nærmere opgivne Sten til København, hvor de skal afleveres paa *Trinitatis Kirkegaard*.

Af de 98 Runesten, man dengang kendte, forlangte man omtrent 70 indsendt; de største og fornemste

¹⁾ Marius Kristensen: Ole Worm og Runeindskrifterne («Danske Studier» 1919).

Mindesmærker, som f. Eks. Jællingestenen, fik Lov at blive paa Stedet.

Men kgl. Majestæts Befaling blev kun i ringe Grad efterkommet. Kun 11 naaede helt til København, en 5—6 Stykker kom paa Vej, men naaede ikke Vejs Ende, og Resten blev, hvor de var.

Lensmanden i Odense, Hr. Henning Walkendorf, fik Aalebæk=Stenen sendt til København, mens Rønninge=Stenen kun naaede ud til Kerteminde, hvor den blev glemt og gemt, til den i 1853 fandtes som Grundsten i et af Byens Huse. Nu staar den jo uden for Kirken. Og Allerup=Stenen kom vist slet ikke af Sted; den sidder maaske endnu i Kirkemuren som dengang.

Lensmanden paa Nyborg Slot, Hr. Mogens Kaas, lod Avnslev=Stenen føre ud til Havnen og med første Skibslejlighed bringe til København, hvor den — som en af de 11, der naaede Rejsens Maal — blev stillet op ved Rundetaarn paa Trinitatis Kirkegaard.

Under Pesten 1654 døde Ole Worm; og kort efter begyndte jo Svenskekrigene. Man fik andet at tænke paa end at indsamle Runesten.

Og et Held var det, at Lensmændene var saa ligegyldige og smølagtige. Af de Sten, som fik Lov at blive, hvor de var, er den Dag i Dag de allerfleste i Behold, mens 8 af de 11, der kom til København, er sporløst forsvundne. —

Peder Syv skrev 1685 efter Opfordring af »Præsidenten« i København, Peter Resen, en Beskrivelse¹⁾ af de 11 Runesten, som henlaa paa Pladsen ved Tri-

¹⁾ Rostg. 21. 4° (Universitetsbibl.) — *Wimmer*: »Om Under søgelsen og Tolkningen af vore Runemindesmærker«. (Univers. Indbydelsesskr. til Kongens Fødselsdag 1895).

nitatis Kirke; den findes blandt hans Papirer paa Universitetsbiblioteket. Ogsaa 30 Aar tidligere var Stenenes Inskriptioner engang blevet aftegnet¹⁾. I begge Fortegnelserne findes Avnslev-Stenen.

Men efter den ulykkelige Ildebrand, som 1728 lagde store Dele af København i Aske, forsvinder den tilligemed de fleste af de andre Sten; kun tre er bevarede til vore Dage. Ved Oprydningsarbejderne efter Branden er de sikkert »blevet borte« mellem andre store Kampesten og anvendt paany som Grundsten ved nyopførte Bygninger, uden at nogen lagde Mærke til eller respekterede deres ærværdige Runeinskriftioner. Maaske hviler de nu i Grunden under en eller anden af de gamle Ejendomme i Kvarteret.

Et Sagn, som dog er af meget tvivlsom Værdi, fortæller, at Klokkeren ved Trinitatis, Regnebogsforfatteren *Søren Mathiesen*, har brugt dem ved Opførelsen af sin Gaard i Landemærket. Denne Historie træffer vi første Gang i den københavnske Avis »Dagen« for ¹⁶/₂ 1807. Her meddeler en Indsender, at han mellem »en afdød Skribents²⁾ utrykte Optegnelser« har fundet følgende Oplysninger. De Sten, som det lykkedes Ole Worm at faa ført til København, skulde have været anbragt i Opgangen til Rundetaarn. Men »man befandt, Bygningen ej kunde bære denne Byrde, derfor blev det efterladt og i dets Sted besluttet, at de skulde sættes fra Købmagergaden langs igennem til Springgaden, der hvor nu Stakitværket staar. Dette Anslag blev forsømt at føres til Virkeligheden. Imidlertid skulde Klokkeren *Søren Mathiesen* til at bygge

¹⁾ Ny kgl. Saml. 752 b. (Kgl. Bibl.) Dr. Marius Kristensen i »Tidsskr. f. Filologi« 4 R. I. S. 14.

²⁾ Optegnet 1775 af C. P. Rothe (iflg. Nyerups Oplysn.)

sin Gaard . . . og tog han de fleste Stene og brugte dem til sin Bygning, med nogle er Rendestenen lagt . . . Ilde er det, der skal saadan handles med de gamle Monumenter.«

Det samme Sagn berører *Rasmus Nyerup* 1824 i sin lille tyske Fortegnelse over de danske Runesten;¹⁾ hvor han skriver: »Denne delvise Beskadigelse (∩: ved Kirkens Brand) kan vel muligvis have foranlediget det bekendte Ran, som Kordegn Søren Mathiassen begik, da han lod disse nationale Mindesmærker spalte og anvende i et Hus, som han da opførte i Landemærket.«

Hvorledes det nu end hænger sammen med den lærde Klokke og hans Syldsten, saa meget er vist: siden Branden 1728 har Avnslev=Stenen saa vel som dens Lidelsesfæller fra Trinitatis Kirkegaard været fuldstændig forsvunden.

Derfor forstaar vi godt, at Præsten Oluf Lerche, som fik Forespørgsel 1743 fra Amtmand Lente Adeler om Runestenen, maatte svare, at »samme Sten hverken er eller har været at finde udi min Formands eller min Tid, som er 6 à 57 Aar; hvad heller den paa en eller anden Maade kan være forkommet, eller det kan være en Trykfejl (!) udi Bogen . . . ved jeg ej.« I samme Forbindelse nævner Lerche en stor Høj Syd for Kirken, vel nok den samme, som omtaltes i de tidligere citerede Beretninger:

»Paa Avnslev Hede=Mark Sydvest for Kirken ungefær 200 Skridt derfra findes en meget stor Sten paa 3de andre Stene oplagt, som kaldes *Stive=steen*,

¹⁾ Verzeichniss der in Dänemark 1824 noch verhandenen Runensteine. Kop. 1824. — Stenene ved Trinitatis opregnes ogsaa i *Suhm*: Ny Saml. til d. d. Historie I B. 2 H. S. 112. De fyldestgæstige Oplysninger i *Wimmers* førnævnte Skrift.

men hvad heller den har været brugt udi de hedenske Tider til et Offersted, eller det skal være en saas kaldet Kæmpebegravelse, har jeg ej kunnet komme i Erfaring om.«

— — —
Tilbage staar nu det Spørgsmaal: Hvad stod der paa Runestenen?

Det siger sig selv, at Spørgsmaalet er vanskeligt at besvare nu, da vi ikke længere har Stenen bevaret, men maa gaa ud fra nogle Optegnelser og Aftegninger af meget forskellig Værdi.

Af gode Grunde har jeg ikke dristet mig til at forsøge nogen Tydning af Stenens Indskrift, og jeg har derfor bedt Dr. Marius Kristensen, en af vore mest ansete Forskere paa dette Omraade, om at raade Runerne, og Dr. Kristensen har med stor Elskværdighed tilstillet mig efterfølgende Redegørelse, hvor han ud fra sit indgaaende Kendskab til Kilderne viser, at Avnslev-Stenen er en af Fyens ældste, fra Tiden c. 800—825, jævnaldrende med Runestenerne fra Helnæs og Flemløse og maaske udført af samme Runerister, som nævnes i deres Indskrifter, Åvér. Og desuden har Dr. Kristensen gjort et interessant Forsøg paa, at udfylde det, der mangler i Indskriften (Stenens nederste forlængst forsvundne Halvdel), og jeg har derefter forsøgsvis i en Tegning rekonstrueret Stenen, som den *muligvis* har set ud. Selvfølgelig er det i nogen Grad Gætteværk; men hvis man igen fandt Stenens to adskilte Dele (den ene i København? den anden i Avnslev?) vilde det maaske dog vise sig, at efterfølgende Forsøg paa at tyde Indskriften alligevel ikke helt var fri Fantasi!

Albert Thomsen.

II.

AVNSLEV=STENENS INDSKRIFT.

TYDNINGEN af Avnslev=runestenen frembyder adskillige vanskeligheder. De to største er des værre af den art, at der nu ingen hjælp er for dem: Allerede i Worms tid var kun toppen bevaret, og også denne er siden forsvundet.

Imidlertid er der grund til alligevel at forsøge en læsning. Har vi ikke stenen selv, så har vi dog ikke mindre end fire aftegninger af den, alle tagne direkte efter stenen, nemlig:

1. Præsteindberetningen i Ny kgl. Saml. 728.
2. Tegningen i AM. 366 fol.
3. Peder Syvs tegning i Rostg. 21, 4to.
4. Tegningen i Ny kgl. Saml. 752 b.

Derimod har Worms træsnit i Monumenta Danica ingen kildeværdi, da det er vilkårlig ændret af Worm, og desuden kan have tilfældige fejllæsninger. Peder Syvs tegning kan være påvirket af Worms træsnit, men ser ud til ikke at være det; det er vist den aftegning, som bedst har bevaret runernes præg. I det hele stemmer den udmærket over ens med Jonas Skonvigs tegning i AM. 366 fol.¹⁾ og med den ukendte

¹⁾ Fr. Orluf, Danske Studier 1921, s. 23.

optegners i Ny kgl. Samling. 752 b. Præsteindberetningen har kun runerne på anden side, men synes der at have et enkelt træk bedre end de andre. På grundlag af disse fire afbildninger kan man med ret stor sikkerhed fastslå, hvad der har stået på toppen af stenen.

Af disse afbildninger fremgår det, som allerede Wimmer har udtalt det,¹⁾ at Avnslev-runestenen hører til samme gruppe som Helnæs- og Flemløse-stenene, og det vil igen sige, at den har hørt til den ældste gruppe af danske runestene, snarest til det 8de århundrede. Indskriften må derfor sammenholdes med disse, og det viser sig da, at den er særlig nær i slægt med Flemløse-stenen, og dette kan hjælpe os ved forståelsen.

Dette fremgår af afbildningerne, at stenen har været nogenlunde firkantet, og indskriften har stået på to sammenstødende sider (da afbildningen til præsteindberetningen blev taget, har den ene af disse, B, vendt ud, medens den anden har været inde i kirkegårdsmuren). På vedføjede skematiske gennemsnit af stenen, betegner jeg de to runeskrevne sider med A og B. Størrelsen af topstykket angives forskelligt i kilderne; den rimeligste opgivelse er Worms, som siger, det var 3 fod højt og 5 fod i omkreds. Efter dette mål vil runerne endda have været større end på de to vestfynske, idet de kan have været indtil 10 tommer høje, mens de på Helnæsstenen kun når til 6 tommer, på Flemløsestenen endda kun lidt over 5 (den samtidige sjællandske Kallerup-sten når op til 8¹/₂ tomme).

¹⁾ Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker, 1895, s. 40.

Opgivelsen i Ny kgl. Samling 752 b (3 al. høj, 2 al. bred og tyk) er alt for urimelig; alen må vist rettes til fod, ligesom tilfældet er med målene for Vordingborg-stenen. Selv med disse lavere målsangivelser bliver stenen et smukt og stort mindesmærke, idet den over jorden synlige del af den må have været noget mere end det dobbelte, så stenen har været over mandshøj og temmelig slank i forhold til sin højde.

Der er den forskel på siderne, at indskriften på side A begynder nederst til venstre, medens den på side B begynder nederst til højre. Efter det bortkomne begynder indskriften på s. A med nogle utydelige tegn, som gengives forskelligt i de tre bevarede afbildninger (præsteindberetningen har jo ikke denne side). De er alle enige i at angive fire hovedstave, men Skonvig gør den tredje af disse til et **n**, Syv forener de to første til et **u**, og den 3. har bistav øverst til venstre fra den fjerde (altså et halvt **t**); derefter har de alle yr-runen, og herpå følger både hos Skonvig og Syv tydeligt **stain** (lidt forvansket men let genkendeligt i den tredje tegning). — Anden linie har alle tre næsten ens: **sasi sati ru** (s-runerne er bagvendte, medens **s** i **stain** er retvendt).

På side B har præsteindb. bevaret bistaven af et **k**, som ikke findes i de andre afbildninger, og derefter har alle **arþi auk** og i næste linie **ruul**, men derefter har de tre **þi** (præsteindberetningen mangler **i**), kun Skonvig har **f**. Dette må dog være det rigtige, men **f**-tegnet har formodentlig haft stærkt rundede bistave, så det har lignet et **þ**.

Så vidt taler stenen selv, men nu må vi søge hjælp, særlig hos Flemløse-stenen. Denne og Helnæs-

stenen skyldes samme runetegner, $A_c w æ i r r^1$); han bruger på begge stenene den samme ældre form for $ár$ -runen (den som senere betyder **h**); på Helnæsstenen er s -runen retvendt, på Flemløsestenen bagvendt, ligesom den i reglen er det på Avnslevstenen. Ingen af indskrifterne er nu fuldstændige, men Flemløsestenens kan med sikkerhed udfyldes efter ældre tegninger.

Helnæs=st.: Rhoulv satte sten, Nørers gode, efter Gudmund brodersøn sin. Drukne de h(elte ude?). År malede (∅: ristede?).

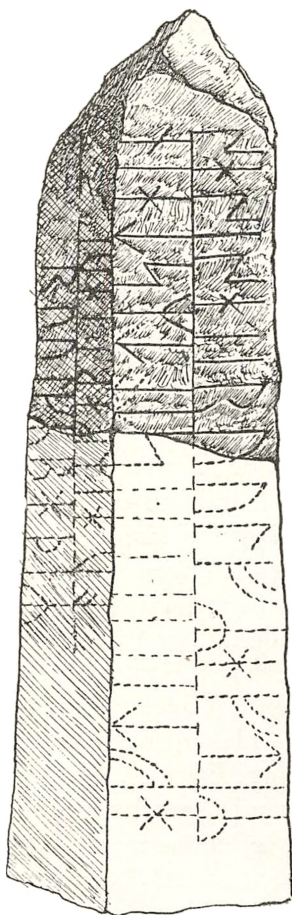
Flemløse=st.: Efter Roulv stander sten denne, som var Nørers gode. Satte sønner efter. År malede.²⁾

Her har vi på Flemløsestenen de selvsamme runer, som begynder den tydelige del af indskriften på side A: **stain sasi** »denne sten« (i grundledsform), og foran står **sta »stander«. Der er ingen tvivl om, at således må det utydelige ord forrest i l. 1 på side A udfyldes, og den yngste afbildning har altså rigtigt en **t**-streg ved den fjerde hovedstav. Hvad der har stået foran, var bortkommet, men det må have været: *Efter N. N.*, hvor vi intet kan vide om navnet. Således får vi da den første sætning: *Efter N. N. stander sten denne*. Også den følgende sætning belyses af Flemløsestenens: *sattu synir æftir* »sønnerne satte den til minde«, idet den viser, at vi må læse: *sattu ru . . . æftir*, hvor **ru** vel skal udfyldes *Roulv* ligesom på Flemløse- og Helnæsstenene, men også kunne være *Roald*, *Roar* el. lign.**

Side A kan vi altså nu tyde: *Efter N. N. stander sten denne. Satte Ro . . . efter* (∅: til minde om ham).

1) Navnet findes vist i landsbynavnet *Arslev*.

2) *Nører* ∅: Næsboer, beboerne af Helnæs (og Horneland?)

Avnslev-Stenen.
Et Forsøg paa at rekonstruere dens
Udseende og Indskrift.

at stenen har set noget lignende ud, som vi nu ser den på den smukke tegning, der er gengivet her.

På s. B er det første ord **karþi** (gjorde), og foran det må vi have et grundled i ental; jeg formoder **a,uair** (År) ligesom på de vestfynske stene, da skriften minder så meget om disse, men det er nærturligvis kun en gætning. Altså: *År gjorde (indskriften)*. Derefter kommer **auk ruulf**; hvor nævneformsr må tilføjes: og *Roulv*, og derefter har stået enten »bad gøre«, som på Jelling-stenen, eller, som antydet på tegningen, **baþir**: »både« (∴ begge to). Altså vil indskriften lyde: *År udførte mindesmærket sammen med Roulv* (eller: efter Roulv's bud).

Så nær kan vi komme en genfremstilling af denne runeindskrift, som i **AT** 200 år har været fuldstændig forsvundet, og det er jo ikke så ilde; og det er ganske troligt,

Marius Kristensen.

FRA »AGNSLEF FJERDING«

LIDT LANDSBYHISTORIE FRA MIDDELALDEREN

VED ALBERT THOMSEN

VINDINGE Aa og dens nordlige Arm Hjulby Aa eller Ladegaardsaaen, som gennem Søen fortsætter ud til Fjorden, hvor nu Nyborg ligger, synes fra gammel Tid at have dannet Skel mellem to »Bygder«, en nordlig — Avnslev, Hjulby, Bovense, Ullerslev og Fløstrup Sogne, og en sydlig — omkring Vindinge. De brede Engdrag og Aaerne skilte naturligt Vindinge Herreds nordlige Del fra det øvrige, og langt op mod vore Dage har dette Skel været kendeligt; der var en ringe men dog kendelig Forskel i Sprog-tone og Skikke mellem Folkene norden for Aaen og »dem over fra den anden Side«.

Det er i Valdemar Sejrs »Jordebog« vi møder Betegnelsen »Agnslaf Fjerdning«. I denne mærkelige Fortegnelse over Kongens Jordegods er Vindinge Herred delt i fire »Fjerdinger« (Avnslev, Kullerup, Ørbæk og Søllinge), hvoraf Avnslev Fjerdning omfattede de fem Sogne N. f. Aaen og i Størrelse og Vurderingstal langt overgik de tre andre Fjerdinger.

I det følgende vil vi — i Fortsættelse af det Stykke, der omhandlede Egnens Oldtidshistorie — søge at belyse disse Sognes — især Avnslev og Bovenses — Bebyggelseshistorie i Middelalderen, da de gamle Landsbyer opstaar, og sluttelig kaste et Blik paa det nu forsvundne middelalderlige Tingsted i Aalykkeskoven ved Mindehøj.

I.

LANDSBYERNE OG DERES NAVNE.

DE ældste Beboere i Vinding Herred holdt til i Strandegnene. Her opslog de deres Telte, her klinede de deres første fattige Hytter op, her vidner endnu en lang Række Sten- og Broncealderhøje om den ældgamle Bebyggelse langs Kysten. Senere — sandsynligvis i Jernalderen — bredte Befolkningen sig ind over Landet, ryddede Skov og opdyrkede den gode frugtbare Muld. Her i Herredets inderste Sogne findes derfor ogsaa færre Stenalderhøje, men adskillige rige Fund fra Jernalderen.

Vistnok gennem hele Oldtiden boede Menneskene spredt, hver Familie eller Slægt for sig, og ikke i Landsbyer. Fra nogle interessante Udgravninger i Thy (1922) ved man en Del om, hvorledes Husene saa ud i Jernalderen: de var opført af Stolper med Risfletning og Lerklining, Formen var rektangulær som vor Tids Huse, Taget var af Straa og Lervæggene var kalkede og dækkede med Straamaatter.

I Sommeren 1924 blev der paa Gaardejer Poul Rasmussens Mark ved *Rejstrup* fremdraget nogle Rester af en Boplads fra omtrent samme Tid. En Undersøgelse, som Museumsinsp. Hans Kjær fra Nationalmuseet foretog, viste, at selve Hustomten har

ligget paa Markens højeste Sted, hvor nu den store Kalkudgravning ligger, saa af selve Bopladslaget er der kun lidet tilbage; men der fandtes derimod nogle store Fordybninger, Gruber, hvorfra man har taget Ler til at kline Huset op med, og derefter er disse Huller benyttet til Affaldsgruber, hvor man har henkastet alle Slags tiloversblevne Sager. I den ene Lergrube, som var c. 3 m lang og 1 m dyb, laa der saaledes talrige Skaar af Lerkar, Knogler af forskellige Husdyr og et Par Stumper af en Ildbuk. Nogle af Skaarene stammer fra meget store Kar eller »Tønder«, der har været brugt til at gemme f. Eks. Mel, Mælk eller Kødvarer i.

Det er det ældste Vidnesbyrd om »Huse«, vi har her fra Egnen, idet Fundet sandsynligvis stammer fra »Folkevandringens Tid«, altsaa omtr. 400 e. Kr.

Overgangen fra Oldtiden til Middelalderen finder Sted i den saakaldte »Vikingetid«, denne bevægede Periode, da Nordboerne gæster de rige Kulturlande i Vest og Syd for at plyndre eller handle. Omtrent paa den Tid er det, at *Landsbyerne* opstaaer. Det var urolige Aar; derfor søgte man Sikkerhed og Værn ved at bo sammen; hver Familie havde stedse sit »Bol«, sin Arvejord, men alle var fælles om Udmarkerne, som man i Fællesskab havde ryddet og opdyrket eller indtaget til Græsning.

Om Landsbyernes Aldersfølge er det vanskeligt at sige noget sikkert. Mange Forskere mener, at de Byer, hvis Navne ender paa *ing* hører til de ældste. Hertil hører altsaa Vindinge, den gamle Herredsby, samt Ellinge og Refsvindinge,¹⁾ saavel som en Mængde

¹⁾ Herregaarden *Risinge* er uden Tvivl opstaaet af en ældgammel Landsby.

Landsbyer i Syd- og Midtffyen. I de fleste Tilfælde er det umuligt at afgøre, hvad disse Bynavne »betyder«¹⁾.

Det lader sig lettere gøre med lev-Byerne, som ogsaa hører til de ældste (c. 500—800). Forleddet i disse Navne er nemlig altid et Personnavn. Ofte ligger disse Landsbyer samlede i Grupper eller Rækker; saaledes danner jo Avnslev, Ullerslev og Marslev en Række fra Bæltet ind til Odense. Det sidste Led i Navnene: *lev* kan forklares som et ældgammelt Ord for Jordegods, der er overdraget i Arv og Eje til en bestemt Person, nemlig den Mand, der er nævnt i Bynavnets Forled. *Avnslev* er saaledes dannet af *Agners=Lev*, det Jordomraade, som var i Agners og hans Æts Eje.

Disse lev-Byer er sikkert ikke opstaaet ved, at flere Familier flyttede sammen og dannede By i Fællesskab. Det er Høvdingebyer. De bærer endnu Navn efter den Storbonde, der grundede dem.

Hvem den Agner²⁾ var, som gav Avnslev Navn, ved vi ikke, Navnet er ikke sjældent her i Danmark paa Vikingetiden; hos Saxo træffer vi det flere Gange. Regner Lodbrog havde en Søn, der hed Agner. En anden Kongesøn, Agner Ingjalds Søn, nævnes i Rolf Krakes Tid, Bjarke fældede ham. Navnet skrives ogsaa *Agnar*. I vor Tid bruges det ogsaa undertiden. Selv om vor Agner vistnok ikke er nogen historisk kendt Person, saa kan vi dog gaa ud fra, at han har været en ret betydelig Mand, en rig Bonde, at regne efter det store Jordomraade, han underlagde sig.

¹⁾ I »Fortid og Nutid« 1925 har Dr. Gudmund Schütte fremsat et interessant Forslag til Tydning af disse ing-Byer.

²⁾ Egentlig burde man altsaa skrive *Agnerslev* eller *Agnslev*.

Maaske er han en fremmed, en Nybygger, der som den første tager Jord under Plov, hvor nu Byen ligger, og rejser sig en stor og statelig Gaard, omgivet af Trælles og Svendes Vaaninger. Maaske er han en Høvding, der har erobret en ældre Landsby paa dette Sted, og den er da — som hans *lev*, hans Slægtsgods til Arv og Eje — blevet opnævnt efter ham. Det samme maa gælde *Ullerslev*, Nabobyen i Vest. Det skrives i 1320: Ulwersleff og indeholder Navnet Ulf (eller Ull).

Ogsaa *Hjulby*¹⁾ er en ældgammel Bebyggelse. Her har efter Traditionen ligget en Kongsgaard, hvor Kongerne tog ind, naar de var paa Rejse gennem Landet; sandsynligvis har Aaen tidligere været sejlbart helt op til Gaarden²⁾.

Bovense er sikkert yngre. Navnet forklares i Regelen — ligesom Købstaden Bogense — som *Bognæs*, *Bøgenæs*; den skulde da have Navn efter et Næs med Bøgeskov paa, ved Storebæltskysten. Et saadant egentligt »Næs« findes imidlertid ikke ud for Bovense, men Kystlinen kan udmærket godt have undergaaet ret store Forandringer i de c. 1000 Aar, der er gaaet, siden Byen blev opnævnt efter Næsset. Her har da været Læ og Ly bag den skovbevoksede Odde, saa Skibe kunde lægge ind; herfra skete Handel og Samkvem med andre Bygder. En vis Betydning maa det Næs vel have haft for Byen, siden den tog Navn efter det — Men helt tilfredsstillende er denne Navnetydning Bovense = Bøgenæs nu ikke; maaske

¹⁾ Forleddet *Hjul* kan muligvis staa i Forbindelse med Solguddommens hellige Tegn, Hjulet.

²⁾ Valdemar d. Store har dateret et Brev herfra 1180 og Knud d. 6. 1183. Erik Plovpenning gav sin Datter Jutta Hjulby i Arvegods, og hun afhændede Godset til Erik Glipping i 1284.

kan der engang gives en mere overbevisende Forklaring¹⁾.

Saa er der *Torperne*, de mindre Byers store *Vrimmel*. Her paa Egnen har vi *Skalkendrup*, *Korkendrup*, *Rejstrup*, *Dinstrup*, *Kissendrup*, *Mullerup*, *Fløstrup* m. fl. Det er *Udflytterbyer*. De opstaar ved, at en Bonde fra en af de gamle *Adelbyer* (=inge, =lev, =by) tog Jord under Plov i Byens yderste *Marker* og rejste sig en *Gaard* der. Ofte var det vel *Storbondesønnerne* fra de gamle *Gaarde* i *Byen*, hvor ældste Søn arvede *Hovedlodden*, mens de yngre maatte tage Jord andensteds, hvis de ikke vilde gaa hjemme hos *Broderen*. De nye *Landsbyer*, der opstod omkring den første *Udflyttergaard*, fik Navn efter *Grundlæggeren*. Thi *Forleddet* i disse *Landsbynavne* er oftest et *Mandsnavn*. Efterleddet *Torp* betyder nærmest en *Udflytterby*. I *Jydske Lov* staar et *Sted*: *Torp* er frembragt af *Mark*; og *Ærkebispens Andreas Sunesøn* giver en lignende *Forklaring*: »et *Torp* er en *By*, som man ved er *udrundet* af en *anden*«. Disse *Byer* opstaar i *Løbet* af et *Par Aarhundreder*, fra c. 1000 til 1300, enkelte er endnu yngre. Som *Regel* er de mindre *Byer*, og deres *Jordtilliggende* er den *Dag* i *Dag* oftest meget mindre end de gamle »*Adelbyer*«, hvorfra de er *udrundet*.

Ved *Hjælp* af de gamle *Skriveformer*, der er bevaret af disse *Landsbynavne*, kan man tyde de fleste af dem.

Skalkendrup skrives 1300 *Scalketorp*. — *Skalk* (*Skialgi*) er et gammel nordisk *Mandsnavn*, selv om

¹⁾ De ældste *Former* er 1405 *Bogense*, 1407 *Bonase*, 1579 *Bouensse*.

det hører til de mere sjældne. Saxo nævner en Kæmpe, som hed Skalk¹⁾.

Korkendrup er vanskeligere at tyde, idet Stave- maaden i ældre Tid skifter mellem Kork og Korp i Forleddet²⁾. Der er adskilligt, som tyder paa, at Korpndrup er den ældste Form; i 1700'erne blev den nuværende den almindelige. Forleddet Korp (eller Kork = Kark) er sikkert et olddansk Mands- navn³⁾. Det samme gælder *Rejstrup*, idet Rej vel er Resten af Regner eller Rether. (1580: Reystrup).

Fløstrup bør staves uden d (ikke som nu Flødstrup) for det kommer utvivlsomt af Navnet *Flose*; i 1438 skrives det Fløstorp.

I *Mullerup* findes vist Navnet *Mule*. *Kissendrup* hed 1408 Keszendrup og 1414 Køsendrup; jeg kender ikke det Navn, hvoraf Forleddet — ligesom Kisserup ved Holbæk — er dannet. *Dinestrup* er yngre, det hed vel oprindelig Dinestorp. I *Hagendrup* finder vi Mandsnavnet Hagen (Haken).

Efterhaanden som Vikingetiden ebber ud, lidt efter Englands Erobring, og de danske Bønder mere og mere faar Smag for Fredens Sysler, skrider Ryd- ningen og Opdyrkningen af den danske Jord frem med stedse større Fart. Det dyrkede Areal fordobledes i Løbet af maaske et Par Aarhundreder. Der ind- vindes nu saa megen ny Jord, at der fra c. 1200 indtil c. 1600 ingen større Udvidelser fandt Sted.

¹⁾ Skellerup maa sandsynligvis afledes af det samme Navn: Skialgætorp.

²⁾ 1433, 1483 og 1491 Korpndrup, 1500, 1558 ligeledes, 1583 Korkendrup, 1623, 1660 og 1664 Korpndrup, 1687, 1688, 1767 Korkendrup.

³⁾ Kabbi, deraf Kabbætorp i Skaane og vel ogsaa Kappen- drup i Nordfyen og ved Rønninge.

Torpbønderne har ved deres slidsomme og haarde Nybyggerarbejde givet Landet et nyt Udseende; de forvandlede det fra et Skovland med spredte Ager-

rydninger omkring de ældste Byer til et kornbølgende Agerland med vidtstrakte Græsgange imellem Skovene.

Omkring den gamle Adelby Agnerslev voksede i Nord, Øst og Vest tre nye Landsbyer op. Det tyndede ud i det mægtige Skovbælte langs op med

Bæltkysten, Storskoven blev til smaa Skove og Lunde. Imod Syd laa Engene og Moserne ved »Aalykkerne« og Hjulby ned mod Aaen, som skilte Agnerslevs Bygden fra den øvrige Del af Herredet.

Omtrent fra samme Tid — den ældre Middelalder — er de to smaa »Byer« *Strandtved* og *Agtved* ude ved Kysten¹⁾. Endelsen »tved« (tveit) betyder et afskaaret Stykke Jord, der f. Eks. ligger mellem en Aa og en Skov, mellem en Skov og Stranden eller lign. Saaledes her. Strandtveds Bys Jorder laa mellem Risingskovene og Stranden. *Agtved* er et vistnok nu ganske glemt og ukendt Navn for en Del af Nordenhuse. 1579 skrives det Aggethued, 1610 Agtved, 1666 Agetved. I 1688 omtales det som en By med 3 Gaarde og 9 Huse. Her boede en Del Fiskere i Huse med smaa Jordlodder til; i 1664 kaldes nogle af Husene: de nørre Fiskerhuse; senere dannes Formen Nordenhuse, som nu ganske har aflivet det gamle Navn Agtved. Forleddet er sikkert Agge (Aggi), et ret almindeligt olddansk Mandsnavn. En Bonde af det Navn har maaske i sin Tid som den første ryddet og dyrket et »Tved« op fra Skoven ud mod Stranden.

Torp-Byernes Anlæggelse betegner den største »Udflytning« i vort Lands Historie indtil Stavnsbaandsløsningen og Udskiftningen. Men ogsaa i Middelalderens senere Tid og i 1600'erne skete det dog undertiden, at en Bonde brød Fællesskabet i de gamle Byer og flyttede ud i de yderste Marker, hvor hidtil udyrket Jord ventede paa Plov og Sædemand. Saaledes opstod de enlige Gaarde i Sogdenes Yderkanter.

1) Og *Langtved* mellem Mullerup og Kissendrup.

Her i vore Sogne er *Aaskov* den ældste, nævnt allerede paa Dronning Margrethes Tid, 1408. Om her som nu altid har været to Gaarde, eller om den første engang er delt i to, er vanskeligt at afgøre; i de middelalderlige Breve nævnes blot »en Gaard i Aaskov«. Tidligt er den kommet i Adelsfolks Eje, saaledes Mænd af Slægterne Bild og Algudsen.

Skrøbeshave nævnes første Gang i 1558, *Lysemose*, *Grønholt* og *Strandskov* i 1604. I Matrikelbøgerne fra 1664 findes ogsaa af enlige Gaarde og Huse — foruden ovennævnte — *Glambæk* og *Hekkenfeldt*, de er sikkert noget ældre. Der hvor nu Juelsberg ligger, laa i 1600'erne den gamle *Bavnegaard* tæt op til *Bavnehøj*, eller *Barnehøj*, som Landmaalerne kalder dem paa Udskiftningskortet.

Rørbæk nævnes som en adelig Sædegaard 1438, og *Risinge* i 1518 (Rydsinge i 1610 Riszingh).

Langt yngre Bebyggelser er *Aalykke* (de første Gaarde udflyttedes fra Avnslev efter 1800), *Bøgeskov*, *Langeskov* og *Skagboeshuse*¹⁾.

De gamle Landsbyer bestod kun af Gaarde. Huse som vor Tids »Gadehuse« eller Husmandssteder kendtes ikke. Op til Gaarden laa Toften, Bondens Særjerd, hvorover han uafhængigt raadede. Uden om Tofterne laa Byens Vange, der igen var delt i en stor Mængde »Aase« og »Agre«, saa hver Gaard havde mangfoldige Strimler Jord i hver Vang. De yderste (og daarligste) Jorder laa hen som fælles Græsgange for Byens Kreaturer.

¹⁾ Den første Mand, som byggede her, skal iflg. stedlig Tradition have været en Skagbo, en Mand fra Skagen.

Byernes Grundplaner er noget forskellige. Rejstrup er saaledes en typisk »Rundby«, hvor Gaardene ligger i Kreds om Gadekær og »Forte« (det gamle Navn for Midtpladsen i Byen). Skalkendrup har vist ogsaa været en Rundby oprindelig, men har senere faaet den nuværende lange Form, ligesom Bovense og Korkendrup, der er »Langbyer«, Gaardene samler sig ikke om en central Plads, men ligger langs Vejen. Avnslev bestaar jo egentlig af to Landsbyer, »Overby« og »Nederby«. Overby har oprindelig samlet sig om en Kreds af Gaarde omkring Gadekæret, mens Nederby snarere er en »Langby«.

— — —

I den ældre Middelalder var Bonden en fri Mand; han sad som Selvejer paa sin Gaard og taalte ikke, at nogen gik ham for nær. Hver Landsby var en lille Stat for sig, styret af Bymændene efter gamle »Vider og Vedtægter«, disse interessante Bygdelove, hvoraf desværre altfor faa er bevarede til vor Tid. De har deres Rod i Middelalderen, men de bevarede deres Livskraft, paa Trods af Adelsvælde og Kongemagt, helt ned i 1800'erne.

Paa Valdemarernes Tid begynder Bønderne at give sig under Adelsmændenes Værn som deres Fæstere. De nød derved den Fordel at blive skattefri i nogen Grad og slap ogsaa af med det meste af Ledingspligten. I Begyndelsen tænkte ingen vel over Faren ved den Overenskomst. Adelsmanden var jo selv en Bonde; hans Gaard var maaske blot den største i Landsbyen; han gik selv som Hr. Torben i Folkevisen, bag sin Plov og var undergivet de samme Kaar som andre Bønder; men han havde Vaabenmærke, og

naar Krig brød ud, mødte han i Kongens Hær med sin Svend. Mod Slutningen af Middelalderen kommer der imidlertid et tydeligt Skel frem indenfor Herremandsstanden, idet nogle »Riddere« ved store Jordekøb, Arv og Giftemaal danner større Godser med faste Borge paa, mens andre Adelsmænd fører en ret ubemærket Tilværelse som Bønder blandt Bønderne.

Ogsaa Kirker, Klostre, Bisper og Kanniker optræder nu som Storgodsejere; men de Bønder, der var blevet Fæstere, og hvis Gaarde nu stadig var Genstand for Handel, trykkedes for hvert Aarhundrede længere ned i Uselvstændighed og Fattigdom, og de faa Selvejere, der var tilbage, maatte kæmpe en haard Kamp for at bevare Friheden.

Her skal, efter de faa bevarede middelalderlige Dokumenter angaaende denne Egn's Historie, nævnes et Par Eksempler paa Bøndergods, som kom i Adelsens eller Gejstlighedens Eje.

Væbneren *Absalon Pedersen* tilskøder 1390 alt sit rørlige og urørlige Gods i Scalketorp til Sortebrødrene i Odense.

Ridderen *Niels Bild* ejede i 1408 trende Gaarde i »Bonase«, 1 i »Askou«, 4 i »Skalkendrop« (her boede Oluf Buk og Jens Nielsøn) og 1 i Affuensleff (*Niels Langebalks*). En anden Ridder, *Zabel Kerkendrop* til Borreby og Hørby, ejede i 1405 2 Gaarde i Bøvense, 1 i Avnslev og 1 i Hjulby, som han alle giver til Sognepræsten i Nyborg.

Alhed, Urne Jepsens Efterleverske, giver 1414 3 Skpr. Land til Dominikanerne i Odense.

Fru *Elsebe Bryske* (Dallund) tilskøder 1462 St. Hans Kloster i Odense en Gaard hun ejede i »Awensløf«. Dette rige Kloster ejede flere Gaarde i Avns-

lev,¹⁾ den ene havde det faaet fra Hr. Peder Marsvin til Lindved og Hollufgaard, † 1528. Ogsaa Skrøbeshave tilhørte Klosteret.

1472 mageskifter *Morten Skinkel* (af Juelskov) og *Henrik Friis* deres to Gaarde, den ene »y Auensløff, szom Mosze y boer, then anden y Hiulby, szom Jes Knudtzen nu y boer« til Præsten Hans Svendsen i Nyborg.

1491 hører vi om en Herremand *Urne Jepsen* i Aaskov, han nævnes i et Skøde paa Skovsbo, sammen med »otte lovfaste Dannemænd«, deriblandt Peder Jyde i Bogense, Anders Lacher og Poul Grærgersen i Korpendrup.

I St. Knuds Klosters Arkiv i Odense fandtes Skøder paa flere Gaarde her paa Egnen, saaledes havde *Folmer Skinkel* tilskødet Munkene sin Gaard i Skalkendrup, Fru *Eline Jensdatter* af Rolfsted 2 Gaarde, den ene i Bogense, den anden i Kissendrup, og *Jens Eriksen* gav Skøde paa »hvad Klosteret ejede i Corpendrop«.

Endelig kan nævnes, at *Calente Gilde* i Nyborg bl. a. ejede »en Gaard i Aunsløv«, som svarede 4½ Ørter Byg (50 Skpr.), 1 Skp. Smør, 1 Lam, 2 Gæs og 4 Høns. Og desuden »en Gaard ibidem, kaldes *Højgaard*«,²⁾ (3 Pund Byg (9 Tdr.), 1 Mark, 1 Skp. Smør, 1 Lam, 2 Gæs og 4 Høns).

Et andet Gilde, *St. Gertruds*, i Nyborg, ejede

¹⁾ I Klosterets Arkiv fandtes 1558 et Brev paa »two gaarde udi Affwennsløff« — »Item etth *Peder Marswiins* mageskiffte breff paa two gaarde, hand hagde seg mageskiffte fraa og till *sancti Hannsis closther*, thenn enne udi Affwennsløff och thenn annen vdi Nerrow liggendis«. — »Item eet papirs mageskiffte breff paa *Skrubbeshafue* till *sancti Hannsis closther*«.

(De ældste d. Arkivregistraturer S. I 621.)

²⁾ Det er den Gaard, Hans Laur. Petersen i Overby, ejer. Den hedder endnu Højgaard.

»en Gaard i Avnslev, Lauritz Hvithoved iboer, skylder 3 Ørter Byg, og en Gaard der sammesteds, skylder 1 Ørte Byg og 8 Skpr. Disse Gilders Ejendomme blev henholdsvis 1555 og 1572 henlagt til Nyborg Kirke.

— — —

Men den største Godsejer her paa Egnen blev efterhaanden *Kronen*. Kongen havde jo en Gaard et Sted ved *Hjulby* og denne »*Gammelborg*«,¹⁾ som den kaldes, afløstes c. 1170 af »*Nyborg*«, som Knud Prislavssøn opførte, hvor Aaen naar Fjorden. Slottet her kom til at spille en stor Rolle i Middelalderen; det laa jo centralt i Riget. Kongerne boede her ofte, og de søgte — især efter Reformationen — at erhverve Jordegods omkring Borgen, til Forsyning med Næringsmidler og til Jagtdistrikter. Derfor gik adskillige af Egnens Bøndergaarde over i Kongens Eje.

I »*Kong Valdemars Jordebog*«,²⁾ hvis første Afsnit er en Fortegnelse over Kongens eller Kronens Jordegods paa Valdemar Sejrs Tid (c. 1231), nævnes *Hjulby* som Kongens Ejendom, vurderet til 9 Mark Guld. Derefter følger Vinding Herreds fire »*Fjerdinger*«:

»I *Agnslaf Fjerding* er 24½ Havner, af hver Havne gives 2½ Ører Havre, 2 Øre Penninge og 18 Penninge og 6 Høns. I *Colthorp Fjerding* er 10 Havner. I *Ørbæk Fjerding* er 8 Havner. . . I *Sølyng Fjerding* er 16 Havner«.

(— En Havne, hafnæ, var det Jordomraade, som skulde stille een Mand til Kongens Ledings-

1) Efter en anden Forklaring har »*Gammelborg*« ligget Ø. f. Vindinge, hvor en naturlig dannet Bakke ved Aaen endnu udpeges som Voldstedet.

2) »*Liber census danicæ*«, udg. v. Oluf Nielsen. Kbh. 1873.

skibe. Det omfattede ofte 3 hele Gaarde, som vistnok saa skiftedes til at stille en Mand hvert tredje Aar. 1 Øre Havre er c. 36 Skæpper; for Avnslev Fjerdings Vedkommende bliver den aarlige Skyld til Kongen altsaa 882 Skpr. Havre, dertil kommer saa Pengeafgiften, der maaske kan omsættes til c. 64 Ører Sølv (1 Øre Sølv vil i vor Tids Mønt være c. 10 Kr.) og endelig alle Hønsene! —)

Disse Afgifter betyder naturligvis ikke, at Kongen ejede hele Herredet; Hjulby var Slægtens Privateje, mens de andre Sogne blot svarede Skyld til hans Underhold, hans »Løn«.

Men senere, især efter Reformationstiden, begynder Kongerne med stor Iver at samle Bøndergods, som idelig forøges og afrundes ved Magelæg og nye Køb. Her skal blot nævnes, at i Matrikelbøgerne fra 1664 opføres som »kgl. Majestæts Tjenere« under Nyborg Slot 14 Bønder i Avnslev, 12 i Rejstrup, 6 i Nordenhuse, 1 paa Skrøbeshave, 11 i Skalkendrup, 1 i Aaskov, 10 i Korkendrup og 2 i Bovense, og vistnok 12 i Hjulby. Kronen ejede langt over Halvdelen af Jorden i disse tre Sogne, Resten hørte under forskellige Kirker, Hospitaler og Herregaarde, og kun et Par Bønder nævnes som Selvejere.

Saaledes er nu Overgangen sket, fra den ældre Middelalders frie Bønder til 1600'ernes »kongelige Tjenere«.

— — —

De eneste bevarede Minder fra Middelalderen er de gamle Kirker i Avnslev, Bovense, Ullerslev og Fløstrup, en femte i Hjulby blev nedbrudt 1555. De ældste Partier i dem stammer fra 1200'erne, Valdemarernes store Kirkebygningstid, men det vil være

rimeligt at antage, at de har afløst endnu ældre Kirker af Træ. Inddelingen i *Sogne* — det Omraade, hvis Folk søger samme Kirke — stammer fra Sven Æstridsøns og hans Sønners Tid, altsaa mindst et Aarhundrede før de nuværende Kirker er rejst. Det er oprindelig alene en gejstlig Inddeling, for Kirkens og Præstens Skyld; senere fik den jo en mere omfattende Betydning. I mange Aar havde Avnslev og Bovense hver sin Sognepræst.

Men om Kirkerne og de første Præster i Avnslev og Bogense vil et senere Kapitel berette.

II

TINGSTEDET I AALYKKE.

H^{R.} Daniel Køhler, som i Christian den Fjerdes Tid var »Guds Ords Tjener« til Avnslev og Bovense Menigheder, fortæller i sin Indberetning til Ole Worm¹⁾ 1623:

»Udj en shou sōnden Kirchen, kaldis Aalych, findis en stenhob, kaldis Tinget, hvor der menis at være holt Ting i fordum Tid och [den] er Nogenlunde shicket epter itt ting«.

Denne Meddelelse om et gammelt Tingsted ved Aalykke gav mig Lyst til at undersøge Sagen nærmere.

I de senere Præsteberetninger og andre Beskrivelser søgte jeg forgæves. Men i Markbøgerne til Matriklen af 1688 nævnes blandt Marknavnene:

Ting=Aalykke, Boghvede- og Havre-Jord af hvid Sand og Grus, saaes 2 Aar, hviler udi 6 Aar.
Lange Slet=Aalykke, god Havre-Jord af Sand og Leer og Grus, hviler her 3. Aar.

Store Aalykke Agre . . .

Stakkede Aalykke Agre . . .

Her møder vi altsaa igen Tinget; nogle af Avnslev-Bøndernes Agerstrimler i Aalykken er nævnt op

¹⁾ Ny kgl. S. 728. 4°. — Trykt i Suhms Saml. I 75.

efter det, og Jordbundens Bonitet vurderes øjensynlig ikke videre højt.

Paa Matrikelskortet fra 1788, der har bevaret de fleste af Marknavnene fra Matriklen 1688, findes i Aalykke intet Navn, som har noget med Tingstedet at gøre.

Noget større Udbytte gav de skriftlige Kilder altsaa ikke. Næste Skridt blev da at undersøge, om den stedlige Tradition kendte noget til dette Tingsted. Det viste sig da, som allerede omtalt i II (Minder fra Oldtiden), at gamle Folk meget godt kan erindre, at der paa »Aalykkegaards« Mark, næsten helt nede ved Aaen, laa en lav Høj inde i et lille »Buskekrat«. Den kaldtes *Me'høj*, og her havde været et Tingsted.

Den gamle Gaardejer Jens Rasmussen i Aalykke, hvis Fader ejede »Aalykkegaard« i første Halvdel af 1800'erne, gav gode Oplysninger. Han fortalte, at Højen var omsat med to Rækker store Sten, og da hans Fader i 1830'erne tog mere Jord under Plov, blev Krattet fældet og Højen stærkt indpløjet fra Siderne. Men da Sønnerne omkring 1856 byggede hver sin Gaard Vester ude i Aalykkerne, ryddedes Højen helt, og Stenene anvendtes som Syldsten. I Toppen var der et Lag Fyld og runde »Brosten«, men der blev ikke fundet Oldsager. Højens Form var aflang, og sandsynligvis var den en Stenaldergravhøj, maaske en Langdyse.

Jens Rasmussen havde i sin Barndom ofte hørt de gamle tale om, at her engang havde været et Tingsted, saa Traditionen rækker derved op til den sidste Halvdel af 1700'erne, da Aalykke endnu var ubeboede Udmarker med Enge og Smaakrat.

Jeg har ogsaa talt med andre gamle Folk, der havde

hørt om dette Ting, og som kendte Navnet Meihøj. Der kan næppe være Tvivl om, at det er den, der tales om i Præstens Beretning fra 1623.

Nu er Stedet svært at genfinde. Højen er næsten jævnet af Ploven. — —

Efter denne lille Redegørelse for de faa skriftlige og mundtlige Overleveringer om Tingstedet, melder der sig naturligt nogle Spørgsmaal, som det er af Værdi at søge Svar paa.

Man kunde for det første spørge: Var her et virkeligt Tingsted?

De Tingsteder, som findes i ret anseeligt Tal Landet over — især i Jylland — er nemlig ikke alle »ægte«. I tidligere Tid, da de Lærde endnu ikke forstod, at Dysserne var Oldtidsbegravelser lige saa vel som Højene, tænkte man sig dem ofte rejst som »Tingsteder« eller »Altre«. Den Forklaring kan man f. Eks. finde i Ole Worm's store Værk om Runestenene; og saa sent som i 1809 møder vi den¹⁾: paa den inderste Kreds af Sten sad de, der skulde fælde Dom, mens den yderste Kreds satte Skranke for Mængdens Tilstimling. —

Denne Forveksling af Tingsted og Dysse har vel sin Aarsag i, at de meget ofte laa Side om Side, og at der var en tilsyneladende Lighed i deres Indretning. C. Neergaard har i en Afhandling om »Thinghøje og Thingdysser«²⁾ nævnt en lang Række Eksempler paa, at man med stor Forkærlighed anbragte Tingstedet umiddelbart op til en Gravhøj, undertiden til en Dysse; det indrettedes vel saa i Læ af Højen, som tillige

¹⁾ Thorlacius: Hedenolds Høje og Stensætninger., Kbh. 1809.

²⁾ Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1902. (Tingstedet i Aalykke er ikke omtalt heri.)

gav det en Slags landskabelig Anseelse, saa det blev lettere at finde for retssøgende.

Intet Tingsted er bevaret til vore Dage, men efter Beskrivelserne at dømme har de almindeligvis været indrettet saaledes: de fire »Tingstokke«, hvilende paa store flade Kampesten, dannede en Firkant; paa disse »Stokke«, svære brede Planker, sad Fogeden, Skriveren og de otte »Stokkemænd«; og inde i Kredsen laa den store »Tyvsten«, hvorpaa Forbryderen havde sin Plads.

Naar nu Avnslev=Præsten i 1623 fortæller, at Stenhoben i Aalykke Skov er »nogenledes skikket efter et Ting«, maa vi vel kunne gaa ud fra, at han kendte et Tingsteds almindelige Udseende (de aabne Tingsteder var endnu dengang i Brug allevegne) saa han ikke vilde bruge den Benævnelse om en Høj med en Dysse paa¹⁾. Hvis der i Egnen kun fandtes en enkelt Dysse, kunde man tænke sig, at den som en Mærkværdighed vilde blive hædret med Navn af et Tingsted, fordi den mindede om et saadant. Men naar vi nu ved, at der her paa Egnen var i Snesevis af Runddysser, foruden adskillige Langdysser, saa vilde det være meningsløst at kalde netop denne Dysse i den afsidesliggende Skov for et Tingsted; saa kunde alle de andre jo lige saa godt være det.

Her foreligger da sikkert ingen Misforstaaelse eller Forveksling; Hr. Daniel har af Bønderne hørt Tale om, at der i Skoven skulde være en gammel Tingplads, og man har vel saa vist ham nogle store Sten, som nogenledes laa i Firkant, og som man kaldte »Tinget«. Dette »nogenledes skikket efter et

¹⁾ Andre Steder i Beretningen bruger han da ogsaa Betegnelsen »Grave« om Dysserne.

Ting« betyder vel, at Anlægget er forstyrret, og nogle af Stenene maaske fjærnet, fordi det jo ikke i lang Tid havde været i Brug.

Den førømtalte Me^høj med Stensætningen paa, kan da ikke have været det egentlige Tingsted; det fandtes saa godt som aldrig oppe paa en Gravhøj, men næsten altid ved Foden af den. Vi maa derfor antage, at den »Stenhob«, Hr. Daniel fandt i Aalykke, var Resterne af selve Tingstedet. At dette har ligget umiddelbart op til Me^høj, derfor taler den Omstændighed, at Overleveringen lige op til vor Tid har knyttet Tingnavnet til denne Høj.

Skønt vi altsaa ved saare lidet om denne forsvundne Friluftsdønstol, finder jeg dog ikke, at der er Grund til at nære Tvivl om dens Ægthed.

— Men der melder sig nu et Par andre Spørgsmaal: Naar har saa dette Tingsted været i Brug, og hvilket Retsomraade hørte ind under det? Et fyldestgørende Svar kan ikke gives.

De middelalderlige Kildeskrifter synes ikke at kende noget til det. I 1623 var det halvvejs glemt og øde; kun Mindet om dets tidligere Betydning levede blandt Bønderne.

I 1299 blev Vindinge Herreds Ting lagt til Nyborg. Hvor det forud fandtes, omtales ikke. Dr. Oluf Nielsen fremsætter da den Antagelse,¹⁾ at det kan have ligget »i Aalykke Skov i Avnslev Sogn, hvor der 1623 fandtes en Stenhob, kaldet Tinget«. Jeg er tilbøjelig til at tro, at det kan være rigtigt. Der kendes ikke andre middelalderlige Tingsteder i Herredet.

¹⁾ »Herredskirker i Danmark«, i Ny kirkehist. Saml. V. 833.

— Hvad Navnet paa Højen ved Siden af Tingstedet angaar, da skal Me'høj vel nærmest tydes som *Mindehøj*, den var jo som nævnt en Gravhøj fra Oldtiden, et Minde over en eller anden Høvding eller Storbonde.¹⁾ —

— I Nærheden af de fleste gamle Tingsteder fandtes gerne et Rettersted, en Galgehøj. Paa Udsiftningskortet over Avnslev findes Navnet *Galgebjerg*; det er Bakken Øst for Hans Rasmussens Gaard i Pilevad, mellem Landevejen og Hovgyden.

— De aabne Tingsteder forsvandt sidst i 1600'erne. Et kgl. Brev bestemte 1688, at der skulde bygges Tinghuse i Stedet. To Aar før, ^{22/12} 1686, var Vinding Herred blevet forenet med Bjerge og Aasum Herreder, og Tingstedet kom nu til at ligge i Lange-skov, og senere i Røjrup. .

— Men det ældgamle Tingsted, »Stenhoben« i Aalykke Skov, blev glemt og øde, Stenene fjærnedes og Mindehøjen blev jævnet ud; kun i de gamle Bønders trofaste Hukommelse blev Mindet om den bevaret til vor Tid.

.....

¹⁾ Navnet kunde maaske ogsaa komme af *Med*, et Mærke, der betegner et Grænseskel. Men da den er en Gravhøj, passer »Mindehøj« vist bedst.

SØRUPSTENENS GAADE

AF

FR. ORLUF.

EN god halv mil fra Svendborg løber landevejen til Faaborg sønden om en smal sø, paa hvis nordlige bred Sørup kirke ligger, i paafaldende nærhed af vandet. Terrænets hældning mod søen ses tydeligt paa kirkegaarden trods opfyldningen indenfor kirkegaardsdiget, der endda er usædvanlig højt og altsaa nedentil forstærket. Uden for stendiget er nu henved en snes meter lav jordbund indtil vandet; fra det sydvestre hjørne af kirkegaarden fører en kirken tilhørende passage hen til søen.

Hvorfor har man lagt en kirke paa dette for kirkegaardsanlæg ugunstige sted? Forholdet synes bedst forklarligt, hvis der her i oldtiden har ligget et hedensk tempel, for hvis kultusskik søen havde betydning; ved overgangen til kristendommen er bygningen da ikke nedrevet, men taget i brug med indre forandringer og ny udstyring som kirke, og ved kirkegaardens anlæg har man fundet sig i at præstere den forøgede arbejdsmængde og materialkvantum, som terrænet fordrede; senere er da paa det engang givne

sted træbygningen blevet afløst af en stenkirke. Eller man har af en eller anden grund villet have kirken i umiddelbar nærhed af søen. Gravstedsejerne havde derved let ved at faa vand, ogsaa før der i nyeste tid blev indlagt kommunevand paa kirkegaarden; men hvis der tænktes paa saadan praktisk bekvemmelighed ved kirkernes anlæg i middelalderen, vilde man vel oftere se en lignende beliggenhed af en kirke umiddelbart ved en sø.

Til Sørup kirke hører en runesten. Det eneste, man fra selve stedet ved om den, er, at den laa uden for kirkedøren; 1816 førtes den til København og findes nu i Nationalmuseet. Den store smukke sten staar i runehallen lige for indgangen og tiltrækker sig strax den besøgendes opmærksomhed, men de spørgsmaal, der fremkaldes deraf, besvares ikke, hvem der end spørges. Skønt indskriften er fortrinligt bevaret, saa at der ikke kan være tvivl om en eneste rune, og skønt runeformerne intet særegent, i hvert fald intet uforklarligt frembyder, er indskriften en gaade for alle.

I over hundrede aar har nordiske forskere foræves søgt at bryde dette mysterium. *Rasmus Rask*, der som fynbo vel følte særlig interesse for indskriften, maatte opgive den; han mente alene at finde kvindens navnet *Signe*, skrevet *sihni*, men disse bogstaver er kun en ringe del af den ret lange indskrift. *G. Stephens* betegner denne som »en indskrift, der er trukket saa stærkt sammen, at vi aldrig vil være i stand til at læse den, eller ogsaa er det chifferskrift«. *P. G. Thorsen* mener, at indskriften »maa være vilkaarligt dannet med

forsæt eller kryptografisk (lønskrift)«. *Wimmer* aftrykker disse udtalelser uden selv at ytre sig om det vigtige spørgsmaal, hvorvidt indskriften maa antages at være nedskrevet efter visse forkortningsprinciper eller »vilkaarlig dannet« (saa at den ikke kunde aflæses efter regel og altsaa ikke med afsluttende gyldighed); han gentager Rasks læsning *sihni*, hvori han dog hellere vil finde udsagnsordet *signe*, men tilføjer: »hvis disse runer virkelig danner et ord«, hvorom han altsaa tvivler, og henstiller med alt muligt forbehold nogle formelle iagttagelser til prøvelse for den, der »mulig engang finder nøglen til indskriftens tolkning«; ved dette udtryk undgaar *Wimmer* at sige, at det efter hans mening skulde være mere end en mulighed, at der overhovedet gaves nogen nøgle til rationel tolkning af indskriften.¹⁾

Fra sin iøjnefaldende musæumsplads synes *Sørup* stenen da at anraabe alverdens indskriftforskere om at komme til hjælp i dette enestaaende tilfælde.

Der er dog endnu en hjælpekilde, den som tilfældet skænker: nyfundene. Det enkelte nyfunds betydning er det ikke altid let strax at opfatte i hele dens ligefremme og middelbare følgevidde; men naar *Sørup*indskriften nu efter mange aars forløb siden sidste forsøg betragtes paa grundlag af de senere

¹⁾ »Det er imidlertid ingenlunde usandsynligt, at man ved længere betragtning, nøjere sammenligning med andre af samme retskrivning og ved hjælp af de mange enkelte tydelige runer vil kunne faa flere ord frem, muligt hele indskriften« (Es ist indessen keineswegs unwahrscheinlich, dasz man bey längerer betrachtung, genauerer vergleichung mit anderen von der nämlichen rechtschreibung und durch hülfe der vielen einzelnen deutlichen runen mehrere wörter und möglich die ganze inschrift wird herausbringen können) *Rasm. Rask* i *Nyerup: Verzeichniz der in Dänemark 1824 noch vorhandenen runensteine* s. 19.

nyfund, ses det, at de tidligere forskere tildels lod sig standse af regler, der var uddragne af datidens materiale, men ikke ganske passer til nutidens viden.

I den fuldstændige uvished om Sørupstenens tydning staar det ikke engang fast, hvor denne fuldt bevarede indskrift begynder og hvor den ender. Skønt Wimmer ikke er et haarsbred nærmere end Rask ved at forstaa indskriftens text og praktiske bestemmelse, vil han ikkedesmindre gøre en afvigende opfattelse gældende af indskriftens aflæsningsorden. Indskriften bestaar af en linje paa kantsiden og et baand paa forsiden; baandet er forneden sløjfet og foroven afbrudt af en dyrefigur og falder herved i to dele, saa at der er spørgsmaal om ialt 3 indskriftstykkers indbyrdes rækkefølge. I begge baandets dele vender runerne toppene indad (ved modsols skriftretning), saa at forsideindskriften gør et fortløbende indtryk trods opholdet ved sløjfen; Rask begynder derfor læsningen foroven ved dyret og læser kantsiden sidst. Wimmer, der er enig i dette sidste, vil derimod paa forsiden begynde forneden ved sløjfen og foroven læse tværs over dyret; efter hans mening er det en bindende regel, at forsiden af en runesten skal aflæses først, og nedenfra op. Dette kan siges uden dadel mod nogen. Rask kendte intet, Wimmer kun ét dansk eksempel paa, at en kantside skulde læses før forsiden; nutiden kender 3 (Rimsø, Hurup, Stenalt); ligeledes kendte Rask intet, Wimmer kun ét dansk eksempel paa, at en runesten skulde læses fra oven nedad (Fjenneslev); nutiden, der ikke kender flere,¹⁾ kan intet bebrejde hverken Wimmer, der fulgte den næsten undtagelsesfri regel, eller Rask, der uvilkaarlig

¹⁾ Jfr. dog s. 123 not.¹

afveg fra denne senere opstillede regel, der i det foreliggende tilfælde har ringe sandsynlighed; textmellemrummet fornedet ved sløjfen er nemlig kendeligt mindre end foroven ved dyret, hvor desuden baandet helt op hører. Følges Rasks skøn for forsidsens vedkommende, og benyttes den ud fra nutidens materiale mindre betænkelige udvej at læse kantsiden først, vil der være vundet et nyt grundlag for behandlingen af indskriften i dens helhed.

Her møder dog strax en ny vanskelighed: ogsaa kantsiden begynder fra oven. I alle de tre ovennævnte tilfælde, hvor kantsiden læses først, begynder indskriften her fra neden. At en paa flere sider fordelt indskrift begynder foroven paa en kantside, er unægtelig ganske uden eksempel i danske indskrifter. I det eneste tilfælde, hvor en runesten skal aflæses fra oven — som nævnt, Fjenneslev —, er der kun én indskriftside (og kun én linje).

Dette standser os foreløbig. To hvert for sig betænkelige, i forening exempelløse forhold danner en betydende hindring. Foreligger der her et spil af tilfældet — en midlertidig ufuldstændighed af fundmaterialet —, er det næsten et overmaal af tilfældets ugunst, der føjer denne vanskelighed til dem, som selve tolkningen frembyder. Men det tornede vildnis, der er lagt foran den utilgængelige borg, maa taalmodigt ryddes, selv om det tager tid.

Der maa spørges, om det er nødvendigt at tillægge regler af den omhandlede art afgørende betydning. Den ene af dem er jo allerede noget afsvækket ved de omtalte nyfund; kunde det samme ikke tænkes med den anden? Har det nogen indre grund, at en runesten skal aflæses fra neden?

Wimmer tillægger reglen en overordentlig betydning. Ikke blot vil han af denne grund begynde læsningen af Sørupstenen paa det nævnte, af andre grunde lidet sandsynlige sted paa forsiden; men under den subsidiære forudsætning, at indskriften begynder paa kantsiden — hvad han ud fra datidens materiale betegner som »højest usandsynligt« — vil han alligevel gøre reglen gældende for forsidens vedkommende. Dette er dog at gaa meget vidt. Udover spørgsmaalet om hele indskriftens begyndelse skønnes reglen ikke at kunne komme i betragtning. Men naar man ikke forstaar grunden til, at oldtidens gravstene skal aflæses nedenfra, gør man ikke uret i at holde sig til det statistisk foreliggende — fortjener endog tak for at have paavist dettes foreløbige resultat¹⁾ —, indtil reglens fornuftgrund og fornuftige begrænsning udfindes. Det hjælper os ikke, at Wimmer med henvisning til den *svenske* runesten fra Slesvig domkirke »ikke vover at kalde det umuligt«, at Sørupindskriften ligesom hin begynder foroven paa kantsiden, thi som om tilfældet ogsaa her skulde drive sit spil, fortsættes Slesvigindskriften i den tilstødende bustroffisk²⁾ stillede linje paa forsiden, saa at det virkelig forholder sig med denne eneste parallel som derfor efter Wimmers mening med Sørupstenen: det der staar paa forsiden, begynder fra neden. Det kan i forbigaaende bemærkes, at de to indskrifter kunstneriske anordning paa for-

¹⁾ Sophus Müller: »Vor oldtid« s. 692.

²⁾ Herved forstaas, at den nye linje begynder ud for den forriges endepunkt (saa at stavfødderne i de to linjer stilles mod hinanden), ligesom naar man vender med en vogn, i stedet for at man ellers efter udløben skriftlinje fører haanden tilbage til udfør dens begyndelse og skriver den nye linjes bogstaver i samme stilling som den foregaaendes.

siden er grundforskellig; Sørup har et enkelt baand, der ikke er bustrofisk tegnet (som derimod Strø, Lundhøj o. fl.), Slesvig har flere parallelle linjer, der udgør to ved et mellemrum adskilte, hver for sig — men ikke indbyrdes — bustrofisk ordnede indskrifter eller rettere indskriftdele, den ene fortsættelsen af den paa kantsiden begyndte indskrift, den anden begyndelsen — foroven paa forsiden! — til en paa den anden kantside afsluttet særlig indskrift. Men hovedspørgsmaalet, som vi ikke kan undgaa at opholde os ved, er: hvorledes forholder det sig med det eneste danske tilfælde »ovenfra ned«, Fjenneslev? Hvad er her Grunden til, at indskriften begynder fra oven? Kan denne grund give os en undtagelsesregel, som Sørup-indskriften kan falde ind under, og tillige begrunde, at der ogsaa for forsidens vedkommende ses bort fra aflæsningen nedenfra?

Fjenneslevstenens skriftretning forklares af Wimmer med henvisning til det ovenover indskriften anbragte ornament, som han opfatter som det kristelige kors; efter at dette »naturligt« var anbragt foroven paa stenen, har runemesteren for sit vedkommende »anset det for passende« at lade indskriften begynde her, uagtet dette var imod al regel. Der skulde altsaa her foreligge en enkelt mands skøn eller følelse, altsaa et særforhold, der ikke kunde begrunde en undtagelsesregel.

Men der findes andre undtagelser fra reglen »nedenfra op« end den eneste »ovenfra ned«. Jelling II (den store Jellingsten) og Sdr. Kirkeby har hverken retningen »nedenfra op« eller »ovenfra ned«, men tværsløbende (vandret). Disse tilfælde maa tillige tages i betragtning, naar der spørges, hvad der er tænkt paa ved at gøre undtagelse fra reglen.

Formodningen om følelsesgrund ved valget af Fjenneslevstens skriftretning har til forudsætning — som Wimmer saas at gaa ud fra —, at naar en runesteen er ornamenteret, anbringes ornamenteringen først, og derefter tager runemesteren under overvejelse, hvorledes indskriften passende kan anbringes. Her havest det fælles i Wimmers forklaring af alle 3 undtagelser. Den store Jellingestens vandrette linjer er saaledes »betinget af . . . de slyngninger og billedfremstillinger, hvormed den iøvrigt er prydet«; »ogsaa paa Sdr. Kirkebysten har indskriften uden tvivl af hensyn til vikingeskibet¹⁾ været anbragt vandret under dette« (DRMI, XIII).

Denne forklaring har dog, skønt den betegnes som utvivlsom, iøjnefaldende svagheder. Indskriften betyder jo dog mere end ornamenterne; det synes næppe tænkeligt, at runeristeren, som har faaet den opgave at riste en indskrift, skulde betragte denne som en biting, hvis pladsfordring han først tog i betragtning, naar han havde styret sin lyst til at tegne, saameget han fandt for godt, paa stenen; følgen heraf vilde jo være, at naar det viste sig, at indskriften ikke kunde staa paa den plads, ornamenterne efterlod, maatte bogstaverne formindskes, indtil det hele kunde staa der. Men den der ved, hvorledes vore ornamenterede runestene ser ud, vil ogsaa vide, at forholdene meget snarere tyder paa, at udførelsen af denne art arbejde var bundet af en temmelig fast praxis som ifølge en art haandværkerskole, og at navnlig runernes størrelse er ret konstant, som regel 4—6 tommer (10—15 cm), som om det var en bevidst

¹⁾ Paa stenen er indhugget en omridstegning af et vikingeskib med udhængte skjolde og rorfjæl.

faglig forudsætning, at den, der skulde læse indskriften, ikke kunde ventes at staa ved stenens, men ved højens fod, altsaa i nogen afstand.¹ Da desuden runestenene ikke leveredes fra værksted, men toges, som de fandtes i marken, med forskelligt egnede naturflader og dele af samme flade, maatte runemesterens opmærksomhed fremfor alt rettes paa at faa passende plads til runerne i den brugelige størrelse, og ornamenteringen maatte henvises til de til indskrift mindre egnede dele af indskriftsiden eller de tilstødende kanter eller andre sider af stenen eller endelig til mulig overflødig plads paa selve indskriftfladen.

Den fælles forklaring af de tre undtagelser maa altsaa bortfalde. Forudsætningen for den formodede følelsesgrund hos Fjenneslevrunemesteren maa herefter nøjere formuleres saaledes, at han fra planlæggelsens øjeblik har været sig bevidst, at han foruden indskriften vilde have et kors paa stenen, og at dettes plads var given. Men om »naturlig« (DRM II 471) anbringelse foroven af et ornamentalt korstegn paa en runesten kan kun betingelsesvis tales. Den for nutidsmennesker vistnok tilvante (men ikke derfor just »naturlig«) forestilling om korsets brug som arkitektonisk øvre afslutning paa (især gotiske) kirkespir og gavle maa her holdes udenfor, først fordi arkitektur og fladeudsmykning er forskellige ting, dernæst fordi spørgsmaalet først kan komme paa tale, naar det er afgjort, om stenens symbolik er kristelig. Om virkelig naturlig anbringelse foroven

¹) I den forudgaende tid derimod (de ornamenterede runestene tilhører et begrænset tidsrum, efter c. 900), da runeristning i sten udførtes af et haandnyttigt medlem af husstanden, forekommer baade meget store og meget smaa runer, uden at nogen af delene kan kaldes abnormt, fordi der ingen norm var.

af korset paa en runesten kan kun tales, hvor stenens foroven afsmalnende form giver passende plads for et ornament, der er mindre pladsoptagende i bredden end indskriften. Ornamentet paa Fjenneslevstenen har imidlertid betydelig større brede end den tilstødende øvre del af indskriftlinjen, der overhovedet intetsteds naar ornamentets brede. Herefter skulde dettes naturlige plads netop være forneden paa stenen og indskriften altsaa ogsaa begynde her efter runemesterens formodede følelse saavel som efter den antagne almindelige regel. Rettes hos Wimmer udtrykket »naturlig« til »konventionel«, bliver der spørgsmaal om, hvorvidt tegnet paa Fjenneslevstenen virkelig er det kristelige kors. At stille ethvert kryds eller kors i den nordiske oldtids ornamentik identisk i betydning med det kristelige kors lader sig ikke gøre, allerede af den grund, at tegnet forekommer paa et stort antal nordiske brakteater fra folkevandringstiden; det maa — om end det maaske i alle tilfælde er optaget efter byzantinske mønter, der dog aldrig er direkte kopierede — i Norden være anvendt i en kristendommen uvedkommende symbolsk betydning. Forsaa vidt korset paa byzantinske mønter er anbragt med tanken paa Konstantin d. Stores sejr ved dette tegn, og dette er opfattet af samtiden, har der i den bevidste brug af tegnet indblandet sig en forestilling om dets betydning som lykkebringende tegn i verdenslige forhold, der er grundforskellig fra dets egentlige betydning som symbol for den forsagende kristentros salighedshaab hinsides døden; alene den førstnævnte forestilling har kunnet meddele sig til samtidens hedenske folk, naar disse optog tegnet, men her begrunde en udstrakt og bevidst brug af det, ikke blot en tanke-

løs haandværkerkopiering, som materialet ikke giver grund til at antage.¹ Tegnet har derefter kunnet holde sig gennem hedenskabets sidste tider i mere eller mindre bevidst brug eller blot som pladsudfyldende ornament eller skilletegn eller ledetegn («se=her«=tegn), f. ex. ved en indskrifts begyndelse (Glemminge o. a.), hvis sted forud var bestemt af andre hensyn. Dette tegn kan, hvad formen angaar (ligearmet liggende eller opret, uligearmet, med eller uden udvidede eller tillige fordybede endepunkter), ikke adskilles fra det kristelige kors, hvor dette ikke er gjort kendeligt ved omhyggeligere udformet tegning i to dimensioner, med lige eller udsvajede grene eller anden karakteristisk udformning (hvilket ikke er tilfældet paa Fjenneslevstenen²). Hvorvidt nu det saaledes karakteriserede kristelige kors har en konventionel plads paa vore runestene, har Wimmer uden tvivl med særlig opmærksomhed undersøgt, men resultatet, som han meddeler i indledningsbindet (I, CIII), er at han ikke taler om nogen konventionel plads, men alene siger, at korset »er anbragt paa forskellig maade paa stenene«. Da Wimmer mere end ét sted i værket har decideret i dette spørgsmaal overfor forgængere — og da paa samme maade som her ved Fjenneslevstenen —, er denne korthed i den afsluttende behandling paafaldende — ogsaa i forhold til dette almenfattelige fags spørgsmaals interesse for læseverdenen —, men naturligvis betydningsfuld. Wimmer har herved faktisk taget tidligere paastande tilbage (hvortil han, som andetsteds skal paavises, har haft bestemt grund). Orna-

¹) Nøjere paavising heraf forbeholdes.

²) P. G. Thorsens afbildning DRMI 277 kan næppe foretrakkes for Wimmers.

mentet paa Fjenneslevstenen kan altsaa hverken ved sin form eller sin placering sikkert bestemmes som det kristelige kors; den paa denne bestemmelse beroende formodning om en følelsesbegrundet undtagelse m. h. t. Fjenneslevstenens skriftretning kan hermed forlades og opmærksomheden rettes paa det faktum, at Fjenneslevstenen ikke er gravsten, men profant mindesmærke, rejst til minde om et broanlæg. Her haves et forhold, hvori en undtagelsesregel kan eftersøges.

At oldtidens gravstene skal aflæses fra neden, kan have en aarsag, der ikke tillige omfatter andre runestene. En gravsten har ikke selvstændig real existens, den er tilbehør; hovedsagen er graven selv med den mindeværdige dødes lig; at stenens tilknytning til den i jorden skjulte grav antydes ved, at gravskriften begynder nærmest graven, har for datidens faglige betragtning haft real logik, af en vis primitiv kulturel art, beslægtet med almuens snusfornuft, men tillige i slægt med indskriftsprogets klassiske rigtighed i tanke og udtryk. Reglen er tilmed dannet i en tid, da indskriften enten kun indeholdt den dødes navn eller dog begyndte med dette (i forholdsordsled: »efter Rolf osv.«) og maa saaledes i det hele siges at have indre grund, men i denne ligger, at reglen kun angaar indskriftens begyndelse. Efter at indskriftstilen var ændret saaledes, at indskriften begyndte med navnet paa den, der foranstaltede mindesmærket, kunde denne del af indskriften henlægges til en kantside, og saaledes er det sket, som nævnt, i nogle faa kendte tilfælde;¹ men da reglen »nedenfra op« ogsaa i saadanne tilfælde beholder sin væsentlige logik — »gravskrift begynder nærmest graven« — og derfor sin faglige

¹) Rimsø, Hurup, Stenalt.

tvang, vil den fortsættende linje paa forsiden kun, hvis den ikke er bustrofisk stillet (som derimod Rimsø), ligeledes begynde fra nedentil (Hurup, Stenalt), og det er indlysende, ligesom det jo er faktisk, at det ikke spiller nogensomhelst rolle, enten det ene eller det andet er tilfældet. Forestillingen om, at det der staar paa forsiden, begynder fra nedentil, hvad enten hele indskriften begynder her eller ikke, kan altsaa lægges til side.

Denne forklaring svarer nøje til det foreliggende materiale. Reglen »forsiden først« har undtagelser, nemlig i den senere stilperiode, reglen »nedenfra op« er for gravstenenes vedkommende undtagelsesfri. For runestene, der ikke er egentlige gravstene, men mindesmærker for døde, der er begravne andetsteds eller døde paa havet og ubegravne (Slesvig, Sdr. Kirkeby), er reglerne ikke bindende, omend de ikke altid ses fravegne (Valleberga m. fl.); kenotaf imiterer jo gerne et gravmæles udseende. Den vandrette indskriftsordning paa den store Jellingesten antyder i overensstemmelse hermed, at stenen ikke er rejst i forbindelse med gravlægningen; det er sandsynligt, at stenen dækker over det berømte kongepars sekundære grav, ligesom Harald Haarfagers lig ifølge Snorres antydning efter trosskiftet udtoges af den hedenske højgrav og begravedes paa den samtidig oprettede kirkegaard ved siden af højen, naturligvis for at nyde gravfred under de nye forhold, hvorfor kirkelige betænkeligheder har maattet tilsidesættes; men det er efter alle forhold forstaaeligt, at denne anden Jellingesten har faaet udvortes karakter af historisk mindsten fremfor af egentlig gravsten.

Profane runestene staar helt udenfor disse regler; her skriver man, som man finder for godt (Fjennes-

lev¹⁾). Det samme maa gælde andre runestene, som hverken er gravstene eller mindestene.

Den eftersøgte undtagelsesregel er altsaa funden. Spørgsmaalet er nu, om Sørupstenen falder ind under undtagelsesreglen. Er Sørupstenen ikke gravsten?

Her møder en mærkelig vanskelighed. Sørupstenen har ganske udseende af en gravsten. Det er sikkert aldrig faldet nogen ind, at den ikke skulde være det. Den har gravstentypen fra den tid, hvortil indskriften runologisk maa henføres; paa den tid forekom rejste runegravstene saa at sige kun paa Bornholm. Flere bornholmske runestene har visse grundtræk fælles: rundtløbende indskriftbaand, med sløjfe forneden, i inderfeltet et kors; ligesaa Sørup. M. h. t. en enkelt detail, den korte sløjfeendes buede form, er der større lighed mellem Sørup og Ny Larsker II end mellem denne og dens kopi Nyker. Ny Larsker II er den eneste bornholmske, Sørup den eneste fynske runesten af sort granit. Man skulde sige, at Sørupstenen var bestilt færdig fra det vestlige Bornholm omtrent samtidig med Ny Larsker II og taget fra samme stenbrud som denne.

Til forskel fra de bornholmske runestene har Sørupstenen den omtalte dyrefigur foroven; den er sammentegnet med indskriftrammen og danner dens øvre afslutning. Wimmer sammenstiller Sørupdyret med dyret paa Londonstenen, men dette er ikke sammentegnet med indskriften (udfylder alene en hel side af stenen) og tilhører desuden en ganske anden kunstnerisk tidsretning. Londondyret er et eksempel af det efter den ældre dyreornamentiks forfald

¹⁾ Herhen hører vistnok ogsaa Eltangstenen, der ikke m. h. t. indskriften er fragment; nærmere paavisning forbeholdes.

opkomne enkelte storttegnede ornamentaldyr af vildt fantastisk tegning, der første gang viser sig i Danmark paa den store Jellingesten¹⁾, medens Sørupdyret tilhører den senere opkomne ædrueligere tegning i simpel konturlinje, der uden fuld naturtroskab, i faa og grove træk af et vist stilpræg, søger at give forestilling om en bestemt dyreart. Sørupdyret med den lange hale med endedusken synes nærmest at skulle forestille en løve, og da korset viser, at stenens ornamentale aand er kristelig (korset har den s. 120 omtalte omhyggeligere tegning), hvad ogsaa den runologiske tidsbestemmelse gør sandsynligt, maa dyret forstaas i overensstemmelse hermed. Som sakraldyr (helligdyr) er løven symbol for sankt Markus, den evangelist, hos hvem daabsordet har den fyldigste skikkelse (10,13—16).

Korset paa runegravstene betyder, at den begravne er død i den kristne tro. Fra kristendommens første tid i Norden vides, at mange omvendte nøjedes med at lade sig primsigne og først tog daaben paa dødslejet; hvor der i runeindskrifterne siges, at den begravne »døde i hvide klæder«, sigtes der hertil. Markusløven kan som gravstensornament tænkes at symbolisere det samme forhold.

Markusløven er imidlertid ikke hidtil paavist som gravstensornament²⁾. Dette kan der ikke ses bort fra. Trods stenens øvrige mærkeligt slaaende udseende af gravsten tilvejebringer Markusløven altsaa en meget

¹⁾ I. Brøndsted: Nordisk og fremmed ornamentik i vikingetiden, Aarbb. III 10 (1920) s. 256. — Francis Beckett: Danmarks Kunst I 1924 s. 30.

²⁾ En isoleret (uden de andre evangelistsymboler) afbildet løve er kun bevislig Markusløve, naar den vises i direkte forbindelse med skrift (holdende bog, skriftrulle, udfoldet skriftbaand).

høj grad af sandsynlighed før, at vi her har noget ganske andet end en gravskrift. Af ovennævnte grund tør det dog ikke paastaas, at løven leverer det aldeles afgørende bevis, der vilde tillade os at stille Sørupstenen ind under undtagelsesreglen. Gennem de nylig fundne regler søgte vi jo hjemmel til at aflæse indskriften i hidtil uprøvet rækkefølge, men betingelsen var, at Sørupstenen ikke er gravsten, og dette sidste kan altsaa efter det hidtil foreliggende ikke betragtes som aldeles sikkert.

Derimod kan det omvendte bevis føres: at stenen skal aflæses som angivet, og at den altsaa ifølge reglerne ikke kan være gravsten. Beviset fremkommer gennem et forhold, som ingen hidtil har haft opmærksomhed for, skønt det har været let nok at se. Forsidens tegnede indskriftbaand, der foroven paa hver side afsluttes ved dyret, indeholder ikke alle forsidens runer; nogle findes i det fri felt ovenover dyret som fortsættelse af den del af baandet, hvorpaa dyrets bagkrop hviler. De er altsaa anbragte, efter at den kunstneriske ramme for indskriften var helt udfyldt, og fremtræder herved som hele indskriftens slutning. Men naar slutningen er her, og forsiden skal læses i sammenhæng, hvorom ikke kan tvivles, følger det af sig selv, at begyndelsen er paa kantsiden, saa at der skal fortsættes foroven paa forsiden (hvor Rask vilde begynde), altsaa (jfr. Hurup) paa det fra kantsiden fjærneste sted, ved forkroppen af dyret, hvis højre pote her træder indenfor indskriftsrammen.

De foran fundne regler fører strax til videre resultat. Det drejer sig ikke om at søge nye beviser for reglerne; disse maa antages tilstrækkeligt støttede

ved det allerede oplyste. Saa sikkert det da er, at runestenenes aflæsningsorden tildels er afhængig af deres praktiske bestemmelse, idet runegravstene, og kun disse, har bunden indskriftordning i vis henseende, saa sikkert er det, at som følge af den fundne aflæsningsorden kan Sørupstenen ikke være gravsten.

Denne orientering er naturligvis af den største betydning. Men sammenligningsmaterialet svinder herved ind til saagodtsom intet eller rettere til aldeles intet. Antallet af rejste runestene, der ikke er gravstene, er overordentlig ringe, og de profane kan ikke tages til sammenligning, da Sørupstenen er kirkelig og ikke blot, som Lund og Aasum, har en vis forbindelse med kirken (begge rejst til minde om kirkebyggere), men maa have en kirkelig bestemmelse, der maa staa i en eller anden forbindelse med Markusløven, og hermed er vi ude over enhver parallel.

Vi maa altsaa, uden at kunne have anelse om denne indskrifts hensigt og formelkarakter, gaa til tydningen alene med de almindelige runologiske og sproglige hjælpemidler.

Kantsiden, som vi altsaa begynder med, viser følgende runer i simpel transskription¹:

i s i f u þ r l a k · i s e R² a · l i

Intet kan her være sandsynligere, end at þrlak er mandsnavnet Þórlák (Thorlak), hvor en selvlyd er

¹) Herved forstaas, at runerne ikke aftrykkes, men erstattes med de i almindelighed tilsvarende bogstaver i nutidsskrift; herved maa den nøjere lydbetegnelse i mange tilfælde henstaa.

²) En særlig r-lyd, der (imellem selvlyd og i udlyd) er opstaaet af s.

udeladt ligesom 49 aslf f. asulf, 95, 110¹ brþur f. bruþur, og at isera er forholdsordet i med et stedsnavn sera, der vel er Sørups oldtidsnavn (før tilføjesen af þorp). Hjemstedsbetegnelse føjet til egennavn i nævneform forekommer ogsaa paa Ørstedstenen (æskil i karþi). Navnet þ(o)rlak mangler nævneformsendelsen r (ɔ: r), der begynder at bortfalde allerede c. 1000, paa Bornholm dog først ind i 12. aarh. (Ny Larsker II har r endog i kistr). Sørupindskriften er derfor næppe affattet paa Bornholm, men maaske af en fynbo af bornholmsk familie. Blandt de mange oldnordiske mandsnavne med forleddet þor^s synes þorlak særlig at være vestnordisk; i danske runeindskrifter er det hidtil kun paavist paa Bornholm (Kongevej og Vester Marie II, begge fra det vestlige Bornholm) og i Vendsyssel (Hune). Stednavnet Sera maa være (intetkøns) an^sstamme; dets sproglige forklaring afhænger af, om r kan antages at være rigtigt skrevet, hvilket er umuligt at afgøre, da r og det almindelige r i denne indskrifts tid sammenblandes i indskrifterne². Foran þ(o)rlak ses faderens navn i ejeform ligesom Ny Larsker I kobu: suain; navnet *Isifu*, nævneform *Isifa* (hankøns ón^sstamme) er ikke hidtil paavist i litteraturen; det vilde føre for vidt her at komme ind paa, hvad der kan siges til forklaring af navnet og yderligere paavisning af dets forekomst; saagodtsom hvert nyt runestensfund bringer nye personnavne for dagen, ikke mindst paa østnordisk sprogomraade, og ofte maa de lades foreløbig uforklarede, da skrivemaaden med yngre runer ikke

¹) Tallene er numre i haandudgaven af Wimmers runeværk.

²) Blandt de mange danske *Sørup* hører vort til de faa, der virkelig ligger ved en sø; om dette forhold har nogen betydning for etymologien, er uvist.

tilstrækkeligt oplyser lydforholdene¹. Mandsnavne af ón-stamme er sjældne i vestnordisk, men østnordiske runeindskrifter har bragt forholdsvis mange saadanne navne for dagen; de danske findes samlede hos Wimmer (I, LXXVIII; haandudg. 39).

Kantsideindskriften maa altsaa, naar alene bortses fra det sidste li, siges at være ganske simpel og klar og i det hele ikke at kunne give ringeste grund til tvivl, saa meget mindre som ordadskillelsen i selve indskriften jo aldeles tydeligt viser, hvorledes der skal læses. Forholdsord skrevet sammen med det styrede ord forekommer næsten hyppigere end det modsatte i runeindskrifterne.

Denne del af indskriften har altsaa kunnet aflæses bogstav for bogstav saaledes, at der fremkommer fuldskrevne ord (blot paa nær den ubetydelige udeladelse i þrlak). Derimod kan dette ikke være tilfældet med den øvrige del af indskriften, begyndende med det endnu paa kantsiden staaende li:

li snrþmi : itcsihni×li mþ srnesisn :
urnuk : btisai²

Dette indskriftens hovedparti har derfor sandsynligvis ingen sproglig forbindelse med den først læste del. Der maa her sandsynligvis foreligge et lignende forhold som paa Øster Brønderslevstenen³, hvor ordene s uen : sūn : germuntār (Sven Germundsson) staar uden sproglig forbindelse med den øvrige

¹) Runeskiftens i skal snart udtales i, snart e, men ofte er det uvist, hvilken udtale der menes. Ligesaa svarer runeskiftens u til u, o, v m. m.

²) Buerne betegner binderuner.

³) Denne er en tilhuggen portalsten og derfor ikke nævnt som parallel foran, hvor kun frit rejste runestene omtales.

indskrifttext: kirkia : er : kriste : kænt : mānom
 til : misguntar (kirken er Kristus viet, menneskene
 til miskundhed); Sven Germundssøn maa være den,
 der har bekostet kirkens opførelse. Paa samme maade
 maa Sørupstenens Thorlak sandsynligvis være den,
 der har bekostet runestenen, men i den utolkede del
 af indskriften er det ikke muligt at finde noget, der
 kunde tydes som en tilkendegivelse af, at kirken eller
 nogen del af den skulde være viet sankt Markus.
 Snarere kunde bogstaverne ihni udfyldes til *iohan(n)i*
 eller *iohan(n)e* og det foranstaaende cs opfattes som
 (fejlskrevet) afkorting af lat. *sanctus* (i en til *iohanne*
 passende bøjningsform).

I hvert fald viser bogstavet c, at denne
 del af indskriften er latin, hvad mærkeligt
 nok ingen hidtil har været opmærksom
 paa. Dermed opstaar imidlertid et ikke ringe haab
 om indskriftens tydning. Det er nemlig dermed givet,
 at opgaven netop er, som ovenfor antaget, at tilføje
 manglende enkelte bogstaver, især selvlyd, og opløse
 stærkere forkortelser, og denne opgave er ikke særligt
 vanskelig. Det kirkelige latin er lidet afvejlende i
 ordbrugen som følge af, at de faststaaende religiøse
 begreber bedst betegnes med de samme ord uden
 digterisk variation, som i hvert fald kun kan ventes
 i versformede tekster. Maria f. ex. kaldes altid *virgo*
 (ældre skrivemaade *uirgo*) »Jomfru«; vil man digterisk
 kalde hende f. ex. »jomfruers pryd«, er det simple
 latinske udtryk derfor *decus uirginum*, der findes i mange
 sekvenser (kirkelige hyldestdigte), men man kan ogsaa
 med et mere valgt udtryk sige *insigne virginum* i
 samme betydning; staar der i en kirkelig text tillægs-
 ordet *serenus* »ren og skær«, ved man, at talen er

enten om Maria eller Kristus, hvis ikke kønsformen bestemt viser, hvem der menes. Disse eksempler vil vise, hvad det kommer an paa, altsaa foruden almindelig latinsk sprogfølelse særligt kendskab til middelalderens kirkelige ordbrug og til katolsk tænkemaade foruden naturligvis til datidens katolske kirkeskik, der i meget afveg fra nutidens.

Ud fra disse forudsætninger tør det paastaas, at indskriften — idet parallellen med Øster Brønderslevstenen viser sig ubrugelig udover det ovenfor nævnte punkt — med stor sandsynlighed kan udfyldes saaledes:

libera nos sancte noster domine¹ : et sancte iohanne × libera nos mater deiserena es insigne : uirginum hoc : baptisandi

»Frels os, hellige vor Gud og sankt Johannes², frels os, rene gudsmøder, alle møers pryde du er. Dette (skal) baptizanderne (syng)«.

Indskriften har altsaa den bestemmelse at understøtte baptizandernes (∴: de der skal døbes) udenadslæren af en anraabelsesformular, som de skulde fremsyng ved daaben, sandsynligst under processionsgang til daabsstedet³. Ordene *es insigne uirginum* har sekvensrytme og digterisk ordvalg og ordstilling; det er dette forhold (der har indvirket paa oversættelsen),

¹) Jfr. ordforbindelsen *rogamus te domine sancte deus noster* ved baptizandernes katechisation udenfor kirkedøren (*Manuale curatorum secundum usum ecclesiae Roskildensis*, udg. af Jos. Freisen, Paderborn 1898, s. 8). I Slesvigagenden (jfr. s. 134 not 1) mangler paa det tilsvarende sted ordet *sancte*. Der menes Kristus, ikke faderen.

²) Evangelisten, ikke døberen. Jfr. kalkmaleriet i Taars, afbildet i Magn. Petersen »Kalkmalerier i danske kirker« pl. XI,5 (fra c. 1250).

³) Martene: *De antiquis ecclesiae ritibus* ² I Antverp. 1736 sp. 184 f. aftrykker detailforskrifter for daabsprocession.

der giver grund til at antage, at hele formularen har været bestemt til at afsynges¹.

Men forinden realforholdet nærmere omtales, maa der ses lidt paa, hvorledes indskriftforfatteren har baaret sig ad med at faa denne indskrifts 103 bogstaver sammentrængt til kun 39. Et er jo nemlig, at den udfyldende aflæsning sker blot ved almindelig og speciel latinsk sprogfølelse, et andet, om de antagne forkortelser skyldes saadanne bestemte og gennemførte regler, at tydningen ved paavisning af disse kan gøres gældende som bevislig rigtig.

Der maa nu her tages hensyn til, at det ikke var saa almindeligt at skrive latin med runer, at der skulde kunne gaas ud fra, at den oprindelige opskrift til denne indskrift har været runeskreven; der er tværtimod den bestemte grund til at antage det modsatte, at flere af forkortelserne — udeladelsen af *n* i *in(signe)*, af *m* i *uirginum* o. fl. — er almindeligt brugelige i latinsk skrift²), men ikke i runeskriften. Det følger jo ogsaa næsten af sig selv, at latin skreves med latinsk skrift og dansk med dansk skrift (∴ runer) ligesom græsk med græsk skrift, naar den paa gældende kendte disse forskellige alfabeter. Men menigmand i Danmark kendte kun dansk skrift; skulde da en latinsk text gøres læselig for ulærde, maatte der bruges dansk skrift. Hvem har nu omsat den oprindelig latinskrevne text til runer? Stenhuggeren? Maaske, men det har i saa fald været en meget intelli-

¹) Ogsaa i *sancte noster domine* er ordstillingen noget afvigende fra den prosaiske (jfr. s. 130 not.¹). Skrivemaaden *domine f. domine*, *dei f. dei* jfr. *Allerum hominus*, *benepikta*, *benepiktus*, *unþir*, *Ikast þominus*; *Liljegren runurkunder nr. 1990 þomini*; flere eksempler paa Worms runekalender.

²) I stedet sættes streg over den forangaende selvlyd (ved større forkortelser streg over de bevarede forangaende eller omgivende bogstaver.)

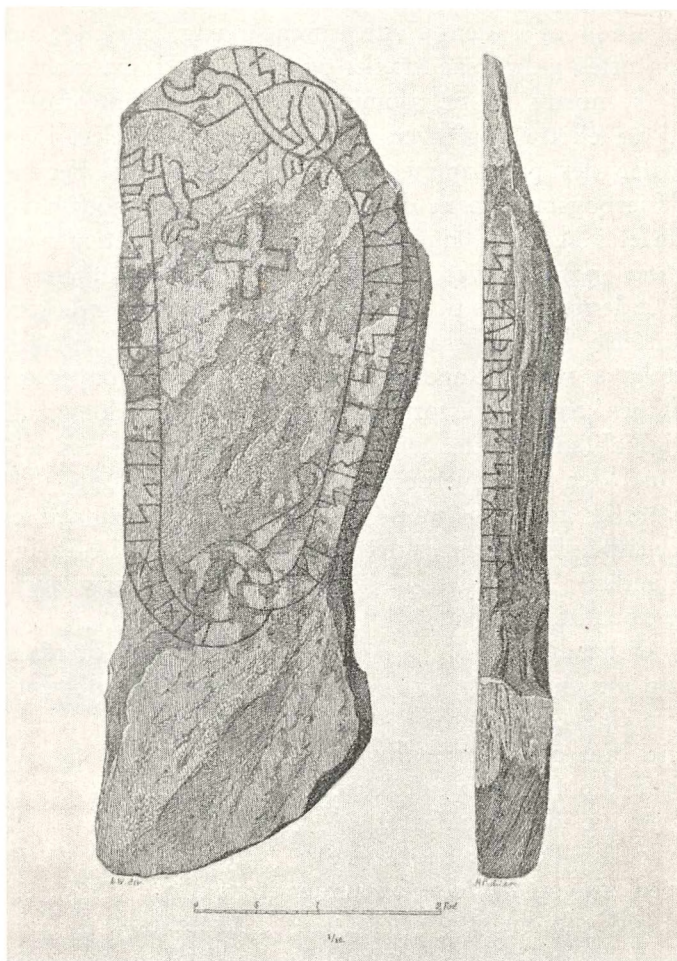
gent haandværker, som vi senere skal se. Snarere har det været en gejstlig, der kendte baade latinsk og dansk skrift, men hvorfor har han saa ikke strax skrevet teksten op i dansk skrift? Sandsynligvis har han haft liggende for sig en haandskreven latinsk agende (ritualbog), hvor denne formular fandtes; indskriften har ganske udseende af en udskrift af en agende, hvori foruden ritualordene angives, hvem der skal sige dem. Denne foreliggende latinskrevne agendetext har han da omsat til dansk skrift til brug for stenhuggeren.

Forkortelserne, forsaavidt de ikke fandtes i agenden, skyldes altsaa den gejstlige og faar herved en anden karakter, end naar de kunde tilskrives stenhuggerens bestræbelser for at lette sit arbejde. Dette angaar baade deres princip og deres hensigt; i begge kan en intelligent mands plan formodes.

Der lægges nu mærke til, at ordene *hoc baptisandi*, der ikke er egentlige ritualord, er kendeligt mindre forkortede end de øvrige. Disses stærkere forkortelse skyldes da aabenbart hensynet til, at de som sakralord ikke burde gives til pris for hvermands læsning. Baptizanderne har naturligvis heller ikke kunnet læse dem, uden at en gejstlig var til stede og, pegende paa de enkelte bogstavforbindelser, sagde for, hvorledes de skulde læses.

Naar det altsaa var hensigten, at selve ritualordene kun skulde antydes, fordi de ikke maatte kunne læses uden en viet mands medvirkning overfor neophyter, er det let forklareligt, at de forkortelser, der her er anvendt, gaar langt ud over, hvad der ellers forefalder.

De vilkaarlige forkortelser er dog ikke andre end

Sørupstenen.

saadanne, der kan være tagne lige ud af agenden; deres brugbarhed beror paa, at ordet ikke er til at tage fejl af i den givne sammenhæng, om det end forkortes aldrig saa stærkt og regelløst, f. ex. sanctus til s, noster til nr, dominus (i alle bøjningsformer) til to el. tre bogstaver. Der er intet mærkeligt i, at mater dei paa samme maade er forkortet til begyndelsesbogstaverne m d; dette kan særdeles godt have staaet i agenden, ligesom p n (el. p. nr.) let aflæses *pater noster*, hvor denne afkortning forekommer i agenderne. Den tilsyneladende mest paafaldende forkortelse *li* af *libera nos* kan med sikkerhed antages at have staaet i agenden, hvor disse ord i baptizandernes anraabelsesformular har været efterklang af vigilielitaniets atter og atter gentagne *libera nos domine*, der af skriverne afkortes mere eller mindre som naturlig reaktion mod den overflødige gentagelse. Exempelvis aftrykkes det paagældende sted i Slesvig-agen¹ med det 11 gange gentagne enslydende responsum (korsvar):

(vær naadig)	libera nos domine
(fra alt ondt)	libera nos domine
(fra djævelens snarer)	libera nos
(fra brat og uforventelig død)	lib no
(ved din fødsel og omskærelse)	li
(ved din daab og faste)	libera nos
(ved din død og begravelse)	lib no
(ved din opstandelse og underfulde himmelfart)	libera nos
(ved Helligaandens komme)	lib nos

¹) Liber agendarum ecclesie et diocesis Sleszwicensis. Udg. af Joseph Freisen (Paderborn 1898) s. 31. Agenden er første gang trykt 1512.

(paa dommens dag)
(i dødens stund)

lib. nos do
li. nos domine

Her forekommer altsaa forkortelsen li to gange, engang i st. f. *libera*, hvorefter *nos domine* skrives fuldt ud, en anden gang i st. f. alle tre ord. Det kan da ikke undre, at li i Sørupagenden staar i st. f. *libera nos*, idet *domine* findes senere i indskriften.

Foruden disse vilkaarlige forkortelser findes der imidlertid i indskriften forkortelser, hvori der øjensynlig er en vis regel, idet nemlig selvlyd er udeladt, men tillige en vis begrænsning for denne regel, idet selvlyd ikke overalt er udeladt. Hvorledes end reglen her er, er den aldeles fremmed for latinsk skrivebrug. Der haves her noget, der først kan være fremkommet ved nedskrivningen med runer og altsaa maa forklares ud fra runeskriftens praxis for lønskrift eller kortskrift (brachygrafi). Uagtet disse forkortelser til forskel fra hine vilkaarlige maa antages at være regelbundne, er det ikke desmindre disse, der især gør indskriften vanskelig at læse; var de ikke blevet anvendt, havde aldrig nogen kunnet være i tvivl om indskriftens tydning. Det drejer sig her især om den versformede del af indskriften, der paa grund af digterisk ordvalg og ordstilling ikke har en saa formelfast karakter, at vilkaarlige forkortelser turde anvendes her.

Naar det nu gælder at finde reglen, maa det først og fremmest efterses, om ikke indskriften selv giver anvisning paa den ved at vise nøglen etsteds i umiskendelig forbindelse. Den udeladte selvlyd i þ(o)rlak, i et tekststykke, der ellers er fuldskrevet, og i et sammensætningsled, hvis overordentlige hyppighed udelukker tvivl om den rette udfyldning, tager sig ud

som en saadan anvisning. Holder vi os strengt til, hvad der herved hjemles, er reglen altsaa, at selvlyd mellem medlyd udelades; gennemføres denne forkortningsregel følgestrengt, muliggør den et lønligt middel til yderligere at vanskeliggøre læsningen for uindviede. Hvor nemlig et ord ender med selvlyd efter medlyd og det følgende ord begynder med medlyd, eller omvendt et ord ender med medlyd og det følgende begynder med selvlyd foran medlyd, kan disse ord skrives i ét uden ordadskillelse (skilletegn); den opmærksomme eller indviede læser vil forstaa, at der her maa være ordslutning, da den ovennævnte grundregel ellers vilde være brudt. I bogstavforbindelserne *sih*, *nes*, *sis*, *nuk* er der altsaa efter indskriftens lønregel angiven ordadskillelse, men herved er det endnu uvist, om selvlyden hører til det første eller det andet ord eller mulig til begge, hvilket sidste jo ogsaa kan tænkes; i saadanne tilfælde er sammentrækningen jo lykkedes særligt godt. Saaledes adskilles *sih* i *si* : *ih* og *nes* (idet runen *e* paa denne tid kan svare til ældre *ai* og latinsk *e* ligeledes svare til en ældre skrivemaade *ae*) i *na* : *es* (*is*), *nuk* i *nu* : *uk*. Skal imidlertid denne forstaaelse afværges, maa skilletegnet vises : *ni* × *li*, *sn* : *ur*¹. Den oplysning, det sidste tilfælde giver, at *u* kun hører til det sidste ord, er af vigtighed, thi herved bliver det muligt, at det kan være medlyden *v*, i hvilket tilfælde vi har lov til at indsætte en selvlyd mellem *v* og *r* foruden (da skilletegnet værner mod misbrug) efter *sn*.

¹) At der vises skilletegn i forbindelsen *þmi* : *it*, skal vel antyde, at den regelbundne brachygrafi endnu ikke er begyndt her (*þmi* svarer til en skriftform *ðme* i agenden).

Dette system af regler, der hviler paa den ovenudhævede lønregel, der atter er logisk bygget paa den viste grundregel, viser næppe uden grund sin nøgle i navnet *þórlak*. Det er aldeles originalt og maa antages at være Thorlaks egen opfindelse, men som saadan maa den jo siges at være ganske simpel og alene at bestaa i skarp logik. Skulde noget fremhæves som særlig intellektuel præstation, er det, at han har indset, at de tilsyneladende mangfoldigt kombinerbare læsninger, som lønreglen formelt muliggør (si : ih, s : ih, si : h osv.), i virkeligheden kun kan give én sammenhængende text indenfor det latinske ordforraad, hvorom der her kan være tale.

Heri ligger da beviset for den her meddelte tydnings rigtighed.

Udover denne særlige Thorlakregel og den foran omtalte udeladelse af n og m efter selvlyd har indskriften endelig endnu en lille vanskelighed ved udeladelsen af h ikke blot, hvor dette bogstav har sin sædvanlige betydning, men ogsaa hvor det staar i stedet for (spirantisk) g. Men naar agendens *es isig-
ne uirginu hoc* i dansk skrift maatte skrives *is isih-
ni uirhinu huk*, er det ikke underligt, at Thorlak har udeladt h ikke blot i huk, men ogsaa i de andre ord¹; han opnaar derved at sammentrække

¹) Saaledes ogsaa paa Odensepladen *pronsine* for *pro insihne* (o: insigni), *ana f. ahna* (o: agna). (G. Stephens, der i Aarbøger f. nord. oldkynd. o. hist. 1885 har udgivet indskriften under titlen »Det ældste hidtil kendte dokument paa dansk«, har misforstaaet indskriftens begyndelse, som han urigtigt opfatter som dansk; hele indskriften er latin, som andetsteds skal paavises; ogsaa han antager dog i — sin — udeladt h = g ligesom oven for. Indskriften findes ikke i Wimmers runeværk). Fremdeles *siriþ* for *sihriþ*, *sirun* for *sihrun* (= *sigriþ*, *sigrun*), anførte i Aarb. f. nord. oldk. 1917, s. 215 f.

uirhinum huk regelfast til urnuk, og det er jo ganske godt gjort.

Nogle tilfældigheder har yderligere vanskeliggjort læsningen, og det er især disse, der har vildledt tidligere forskere. I *btisai* er *t*-runen stillet paa hovedet og opfattes derfor af Wimmer som en sildig rune af uvis betydning; men grunden til runens stilling er, at hovedstaven foroven støder til den skraa konturlinje af løvens bagkrop, saa at skraa bistave ikke kunde anbringes her (*t*-runens bistave gaar skraat ned fra toppen). I *sis* har *i*-runen kun halv størrelse (nedre halvdel) og opfattes derfor af Wimmer som »halvstavs \bar{r} «, men denne rune hører til et sjældnere alfabet, hvis *s*-rune er en øvre halvstav, og i disse sjældnere runers sted viser indskriften baade det almindelige *s* (overalt) og det almindelige \bar{r} (i *sera*, altsaa imellem selvlyd, hvor betydningen kun kan være \bar{r} , ikke *y*, som Wimmer tænker muligt). Grunden til, at *i*-runen kun har halv størrelse, ses tydeligt at være, at runen er senere tilføjet; den staar nemlig ikke i mellemrummet mellem de to *s*, men inde under den sidste *s*-runes øvre halvstav; Thorlak har øjensynlig først tænkt sig, at de to *s* efter hinanden tilstrækkeligt vilde gøre opmærksom paa ordadskillelsen, da man nemlig, naar to medlyd hører til samme ord, ikke plejer at skrive dem begge i runeskriften; han vilde derved stille samme krav til læserens eftertanke som ved lønreglen, men har senere bestemt sig til, hvor ikke selve skilletegnet vises, alene at anvende lønreglen, og derfor tilføjet selvlyden. Herhen hører ogsaa fejlen *cs* for *sc*; den skyldes vel den bornholmske stenhugger, der har tiltroet sig at kunne læse indskriften og har troet, at der skulde staa *sihni* (Signe).

Endelig maa endnu et forhold omtales. Hvis h overalt udelades, og selvlyd mellem medlyd i samme ord, og n (og m) efter selvlyd, vilde iohan(n)e miste alle sine bogstaver undtagen det første og det sidste og derved blive haabløst ukendeligt. Thorlak har da her afvejet fra agendens skrivemaade (der utvivlsomt har været iohae) og fra sin egen regel om udeladelse af h, eller rettere givet denne regel den nødvendige begrænsning, at h imellem selvlyd bibeholdes. Naar denne regels logiske (idetmindste praktiske) nødvendighed indses som følge af grundreglen om udeladelsen af selvlyd mellem medlyd, vil bevarelsen af h paa dette sted kunne siges at afgive bevis for, at der skal indsættes selvlyd paa begge sider af h. Men mærkeligt nok tiltrænges dette bevis ikke. Det viser sig nemlig ved nøjere eftersyn, hvad næppe nogen skriftforsker paa forhaand vilde tro muligt — og her er der tale om en virkelig præstation af Thorlak —, at grundreglen ikke blot tillader indsætning af selvlyd mellem medlyd, men fordrer den overalt, idet ritualtexten ikke i et eneste tilfælde beholder to i indskriften viste medlyd efter hinanden. Dette er ganske vist kun naaet ved at ofre det spirantiske $g = h$, hvad Thorlak, uagtet andre gjorde det samme (jfr. s. 137 not.¹) maaske næppe vilde have gjort i denne tjenstlige udfærdigelse, hvis han ikke havde naaet det nævnte formaal dermed¹. Men han kunde gøre det

¹) I b t i s a i, der ikke hører til ritualordene, er agendens skrive- maade vistnok ligefrem overført (b̄t̄is̄ai); denne svarer i saa fald ikke egentlig til *baptizandi*, men til vulgæruddtalen *baptisanni* eller *battezanni*, hvilket sidste er den lokalromerske dialektform indenfor det italienske folkesprog. Vulgærlatinen kan vise sig alle vegne i denne tid. Ogsaa *Johanne* er maaske vulgærlatin, men kan være en (sjældnere) græsk vokativ.

uden skade. Er Læseren nemlig først ved hjælp af grundreglen naaet til insine virinum, behøver den, der forstaar latin og kender middelalderens skrivebrug, ikke et øjeblik hovedbrud for at naa til insihne vir^hhinum¹ = *insigne virginum*.

Det er altsaa saa langt fra, at Sørupindskriften er, som antaget af Thorsen, »vilkaarligt dannet eller kryptografisk« (i egentlig forstand), at den tværtimod, naar bortses fra agendeforkortelserne, er bygget paa meget fast og tilkendegiven regel, idet det netop fordrer, at læseren med strengeste konsekvens gennemfører den i ordet þ(o)rlak anviste udfyldningsregel, hvorefter de kombinationer, som lønreglen muliggør med hensyn til ordadskillelsens nøjere placering, vil findes begrænsede paa en for formaalet tilstrækkelig maade, og de kombinationer, som valget af de uangivne selvlyde muliggør, ligeledes afgørende begrænses ved de angivne selvlyd og ved, at der her er ordadskillelse.

Men unægtelig er disse regler tilstrækkelige til at gøre enhver sprogtext ulæselig for uindviede, især naar det er uvist, til hvilket livsomraade det paagældende sprogstof henhører², og allermest naar det ikke engang rigtigt opfattes, i hvilket sprog det er skrevet. Den indvielse, Thorlaks brachygrafi fordrer,

¹) Jfr. rahnfríþr, marher (Aarbb. 1917 s. 215 f.), Liljegræn runurkunder nr. 861 heilhi, 921 marhu o. fl.

²) Jeg prøvede nylig at forelægge 3 cand. mag.'er i sproglige fag følgende tydningsopgave: kad : gveksp : temdg. End ikke, da det oplystes, at det var en mand, der om formiddagen fra sit kontor eller arbejdssted sendte disse ord til sin hjemmeværende kone, var nogen (af de 3 var den ene kvindelig) i stand til at læse: ka' du give kø'suppe te middag. Blandingen af fonetisk og ortografisk skrivemaade, der synes at høre til Thorlaks brachygrafi og idetmindste i mange tilfælde vil være betingelsen for dens anvendelighed, er her efterlignet. Thorlaks regel er,

er foruden kendskab til reglen en tilstrækkeligt udviklet sprogfølelse, hvilken sidste maaske kunde naa til rigtigt resultat ogsaa uden at det opfattedes, at der var fulgt nogen regel ved sammendragningen.

Sørupindskriftens tid er given ved dens nære forhold til Ny Larsker II, som Wimmer sætter til c. 1100. Hermed stemmer brugen af R-runen i betydningen r, ikke i den yngste runeskrifts betydning y, og brugen af den yngre runeskrifts a-rune i betydningen a; tegnet gaar uændret over i den yngste runeskrift, men har her betydningen æ. Begge disse runers tidsstilling er sikret ved et stort antal eksempler. Derimod er brugen af þ i betydningen d (ustemt) og af c-runen (med skraahage) i halvstavsform uden betydning for stenens tidsbestemmelse, da disse forholds tidsstilling paa grund af altfor ringe eksempel tal ikke er nøjere kendt; af begge viser Sørupstenen de tidligste kendte eksempler.

Vi vender herefter tilbage til realforholdet. Om dette kan der siges baade meget og lidt, det sidste med bedst grund, da intet i virkeligheden kan give os bedre oplysning om forholdene end indskriften selv, der maa tages til efterretning som en endnu c. 1100 benyttet, paa fællesdaab¹ af voxne beregnet ritualformel. At denne findes ved en sognekirke paa landet²,

fagligt udtrykt, en særlig brachygrafisk regel for bilitterale stavelser; i sekundære indoeuropæiske sprog er den lidet anvendelig og bruges forsigtigt af ham; udenfor egenavne udelader han af selvlydstegn kun det udifferentierede (bistavløse) runetegn for i, som læseren med mindst vilkaarlighed kan tilføje.

¹) Om fællesdaab af begge køn er der naturligvis ikke tale.

²) Svendborg var dengang næppe mere end et fiskerleje uden egen kirke (formentlig hørende til Sørup sogn). Iøvrigt maa fremstillingen hos A. D. Jørgensen (Den nordiske kirkes grundlæggelse s. 518—48) om et kirkeligt centralsted i hvert syssel her tages i betragtning. Følges A. D. Jørgensens tanker fuldt ud

viser, at Sørup har hørt til den type af daabskirker før fontdaabens tid, der betegnedes *plebes* eller *plebanæ ecclesiae*¹⁾.

Selve daabshandlingen maa have fundet sted i den umiddelbart ved kirken liggende sø²⁾, hvor baptizanderne neddukkedes afklædte. Derimod indlededes daaben ved en katechisations- og exorcismeceremoni uden for kirkedøren; det er her, stenen er fundet, og der er ingen grund til at tænke sig den rejst andetsteds. Baptizandernes og de gejstliges vandring herfra til daabsstedet kan tænkes ordnet som procession; herved var der lejlighed til at lade baptizanderne synge en bøn; Sørupstenens anraabelsesformular synes vel tilrettelagt for denne processionsgangs særegne stemning.

Efter Romerbrevet 6,4: »Vi er begravne med Kristus ved daaben til døden, paa det at, ligesom Kristus er oprejst fra de døde ved faderens kærlighed, saa skal og vi vandre i et nyt levned«, opfattedes daaben som sindbilledlig begravelse; de tre neddukkninger symboliserede de tre døgn mellem Kristi død og opstandelse. Korset, gravmærket, der symboliserer opstan-

(jfr. s. 547), maa Odense fruekirkes bornholmske indtægt (»Marieskud«) antages oprindeligt at have været tillagt det søndre syssels kirkelige centralsted. Sørupstenens bornholmske præg kan da tale for, at Sørup har været centralstedet, hvor der da, hvis A. D. Jørgensen her tør følges (jfr. s. 529), maa have været et klerkebo, der har fungeret som præsteseminarium. Er Sørupstenen betalt af Sørupkirkens bornholmske penge, er Thorlak ikke giveren, men den af stedets gejstlige, der har besørgt det nærmere m. h. t. denne anskaffelse til kirken og da har sørgt for at faa sit navn med p. gr. af sin ulejlighed med skriftordningen.

¹⁾ Nærmere herom Martene I cp. XVI; Fr. Nielsen: Haandbog i kirkens historie II 425.

²⁾ At daabskirkernes bassiner kunde være uoverdækkede, og at der hertil efter omstændighederne kunde anvendes en naturlig sø, er, saavidt vides, ikke bestridt af nogen og vilde i hvert fald ikke med rette kunne bestrides.

delseshaabet, har altsaa paa Sørupstenen, ved at forbindes med Markusløven, en særlig betydning som symbol for den sindbilledlige begravelses — 3: daabens — oprejsningshaab, nemlig haabet om ved helligaandens kraft at vandre i et nyt levned. Sørupstenens gravstenspræg bliver herigennem forklarligt, omend det kan tænkes at have en nærmere forklaring i, at den bornholmske stenhugger har arbejdet paa sin vante maade i mangel af anden udtrykkelig ordre. Men naar stenens hele udstyring kan, ud fra den nævnte symbolik, forstaas som omhyggeligt overvejet og forsætligt ordnet i alle enkeltheder, har denne opfattelse størst sandsynlighed. Det vil da kunne indrømmes datidens katholske, men for protestantisk tænkemaade (hvad det her berørte punkt angaar) ikke fremmede symbolbrug, at den her har skabt et baade smukt og aandspræget prydstykke til højnelse af daabstjenesten.

Endnu kan den, der besøger Sørup kirke, sætte sin fod paa det sted af kirkens jord, der naar helt ud til vandet, fornemme duften af ferskvand og vandplanter og i disse i aarhundreder uforandrede omgivelser hensætte sig i tanken til hin tids primitive daabsskik, medoplevende det øjeblik, da efter den langvarige ceremoni foran kirkedøren baptizandskaren satte sig i bevægelse fra stenen med korset og løven ned til vandet, syngende den rene jomfrus pris.

NOGLE TRÆK

VEDRØRENDE KIRKELIGE FORHOLD I SVENDBORG
I SLUTNINGEN AF DET 17de AARH.

I Slutningen af det 17de Aarhundrede synes det at have staaet smaat til med de Svendborg Borgeres Religiositet, herom vidner følgende Bemærkninger i Raadstueprotokollen:

2. Jan. 1694 blev samtlige tilstedeværende af Borgerskabet erindret og befalet flittig at søge og lade søge Guds Hus om Hellige saavel som Bededagene, at Præsterne ikke derover, som hidtil, skal foraarsages at klage og det saa fremt de forsømmelige med vedbørlig Straf ikke vil anses.

2. Jan. 1695 blev Borgerskabet erindret, at det flittigt og for alting søger Guds Hus og Kirken Hellige saavel som Bededagene, hvorover særligen af Præsterne noget hart klages, at det ikke sker. Samme Dag blev Klokkeren *Niels Nielsen* erindret, sit Embede med Klokkernes Opvartning bedre herefter at iagttage, hvorved klages over densen store Forsømmelse.

2. Jan. 1696 blev samtlige tilstedeværende af Borgerskabet formanet til flittig Kirkegang om Bededagene, hvorover Præsterne mange Gange klager (nemlig over at de ikke gik i Kirke Bededagene).

2. Jan. 1697 blev Borgerskabet og Indvaanerne erindret, at de flittig og frem for al Ting skulde søge Guds Hus og Kirken, Hellige saavel som Bededage, og samme Dag erindrer Borgerskabet om, hvor tidt det er advaret, at enhver skulde holde deres Køtere og saadanne Hunde af Guds Hus og Kirken under Prædiken, som ikke aleneste forstyrrer Præsterne i deres Embeder, mens maa ses i Kirken af slige Hunde det, som ærbare Folk skamme sig ved at se paa andre Steder.

I 1698 udebliver Paamindelserne, men 2. Jan. 1699 bliver Borgerskabet atter formanet til Guds frygt, god Forligelse og flittig Kirkegang Hellige saavel som Bededagene efter Præsternes Erindring. Senere staar endvidere samme Dag: Skal alle og enhver være advaret og befalet at holde deres Børn til at gaa i Kirke om Hellige og andre Dage under Prædiken og ikke paa Kirkegaarden at stime og forhindre Præsterne, som ofte sker. Endvidere mindes samme Dag om at løse Hunde maa holdes af Kirkerne under Gudstjenesten. Det var dog ikke alene Hundene, der ved deres Usikkerlighed forstyrrede Kirkens Fred. Saaledes mødte 11. Maj 1682 Kirkeværgen ved St. Nicolai Kirke Søffren Cortzen (Fasterling) og foregav den store Usikkerlighed, som holdes paa Kirkegaarden, idet en Del lader deres Svin gaa derinde og rode Gravene op endogsaa ikke spare Guds Hus, Kirken, (men) derudi ogsaa (er) indgaaede og med deres Urenlighed det ilde tilfluer, og vil (han) derfor af Øvrigheden begære, at derpaa maa raades Bod.

Den store Aktivitet fra Præsternes Side maa vel skyldes, at der i 1687 var kommen unge Præster til Byen, nemlig Hr. Poul Langeland ved Frue Kirke og Hr. Gamaliel Nielsen ved Nicolai Kirke.

Om Kirkeklokkernes Anvendelighed, ogsaa udenfor Guds-tjenesten, vidner følgende Notits:

15. Aug. 1693 gav Amtmanden, Greve Flemming Holck fra Pinneberg Ordre til, at alle Klokker i Svendborg Kirker skulde ringe 2de Gange om Dagen paa 14 Dages Tid for Hendes Majestæt Dronningen af Sverige, som ved Døden er afgang. Carl XI.s Dronning Ulrikke Eleonore var som bekendt Christian V.s Søster.

H a u c h - F a u s b ø l l.

MEDLEMSLISTE.

»SVENDBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND« havde 601 Medlemmer 1. Oktober 1923.

Senere er tilgaaet:

Albretsen, C., Tømrermester, Sogneraadsformand, Ringe.
Albretsen, H., Tømrermester, Ringe.
Alsing, Johannes, Friskolelærer, Egebjerg, Stenstrup.
Andersen, Karl, Gaardejer, Møllegaard, Dong, Stenstrup.
Andreasen, C., Ingeniør, Kongensgade 31b, Odense.
Andreassen, H., Politiassistent, Ringe.
Bjerre, Alfred, Typograf, Odensevej, Svanninge Mark, Faaborg.
Bjørn, Jens, Gaardejer, Langtved, Ullerslev.
Bondesen, Leo, Lærer, Kustrup Skole, Korinth.
Brandt, H., cand. pharm., St. Nikolaj Apothek, Svendborg.
Damgaard, Sofie, Gaardejerske, Damgaard, Vester Skerninge.
»Dansk Folkemindesamling«, Det kgl. Bibl., København K.
Demuth, Hans, Ungkarl, Vester Aaby.
Ejlers, Carl, Dommerfuldmægtig, Svendborg Landevej, Faaborg.
Eriksen, M., Urmager & Guldsmed, Ringe.
Frederiksen, Lars, Sadelmager, Vester Skerninge.
Gammelgaard, Rasmus, Husejer, Ulbølle Langemark, Ulbølle.
Hansen, Erik, Gaardejer, Sandager Lundsgaard, Kværndrup.
Hansen, H. M., Lærer, Ida Holst's Realskole, Svendborg.
Hansen, Jørgen, Snedker, Ulbølle.
Hansen, Rasmus, Snedker, Vester Skerninge.
Holmgaard, M., Skolebestyrer, Nørre Broby.
Jakobsen, Martin, Tømrer, Vester Skerninge Søndermk., V. Sk.
Jensen, Bodil, Frøken, »Ringstedhus«, Vester Skerninge.
Jensen, I. C., Landpostbud, Juelsberg, Nyborg.

Jensen, Jens, Gaardejer, Gislev, Ørbæk.
 Jensen, Morten, Gaardejer, »Ny Bernekilde«, Vester Skerninge.
 Jensen, Niels, Husejer, »Hannemosehus«, Vester Skerninge.
 Jeppesen, Jeppe, Postkontrahent, Vester Skerninge.
 Johansen, Niels, Husejer, Strandhuse, Ulbølle.
 Jørgensen, Jørgen, Gaardejer, »Gl. Visbygaard«, Ullerslev.
 Jørgensen, Marie, Frøken, Kissendrup, Ullerslev.
 Kjærgaard, Førstelærer, Vester Skerninge.
 Lakkendrup, R., Musiker, Landet, Svendborg.
 Larsen, Søren, Gaardejer, Kissendrup, Ullerslev.
 Madsen, Førstelærer, Refsvindinge.
 Madsen, Mads Nielsen, Gaardejer, Fodslette, Humble.
 Markvardsen, Niels, Gaardejer, Søndermark, Vester Skerninge.
 Marquardsen, Assurancebestyrer, Kværndrup.
 Martens, senr. Fru, Købmand, Ringe.
 Mikkelsen, Anton, Friskolelærer, Søllinge, Pederstrup.
 Munkebro, H. Kr., Gaardejer, Vester Aaby.
 Møller, C. F., Apotheker, Ringe.
 Møller, J. Kr., Sogneraadsformand, Gudme.
 Nibe, M. P. Jensen, Landpostbud, Vejle, Allested.
 Nielsen, Gerhard, Landmand, Kragelund, Ørbæk.
 Nielsen, Jens, Kirkeværge, Ulbølle.
 Nielsen, R. L., Graver, Vindeballe, Ærøskøbing.
 Nørre Broby Sognebibliotek, Nørre Broby.
 Næstved Folkebibliotek, Næstved.
 Odense Centralbibliotek, Odense.
 Ottosen, Svend, Mejeribestyrer, Ulbølle.
 Pedersen, Alfred, Snedker, Kværndrup.
 Pedersen, Anders, Gaardejer, Bovense, Ullerslev.
 Pedersen, Chr., Gaardejer, Kværndrup.
 Pedersen, Marius, Viceskoleinspektør, Ribegade 16¹, København Ø.
 Pedersen, P., Landpostbud, Uggerløse.
 Pedersen, P. Chr., Landpostbud, Vejle, Allested.
 Pedersen, Peder Chr., Grdr., Sogneraadsfmd., Søllinge, Pederstrup.
 Rasmussen, Carl, Murer, Trunderup, Kværndrup.
 Rasmussen, Karl, Husejer, Bobjerg, Stenstrup.
 Rasmussen, Joh., Bogholder, Søllinge, Pederstrup.
 Rasmussen, Mads, Gaardejer, Bernkildegård, Dong, Stenstrup.
 Rasmussen, P., Tømrer, Trunderup, Kværndrup.
 Refsvindinge Folkebibliotek, Refsvindinge.

Rudkøbing Folkebibliotek, Rudkøbing.
Rønnelund, Hans, Malermester, Ulbølle.
Schultz, H., cand. pharm., St. Nikolaj Apothek, Svendborg.
Schaumann, Hans, Landpostbud, Vejstrup.
Schaumann, Ludvig, Fabrikbestyrer, Høng.
Skov, Anders, Landmand, Nørremark, Ulbølle.
Steenstrup, E. B., Boghandler, Ringe.
Svendborg Folkebibliotek, Svendborg.
Søkilde, N. N., Gaardejer, Fleninge, Korinth.
Sørensen, Lærer, Skellerup, Ullerslev.
Sørensen, Førstelærer, Sybillesminde Skole, Korinth.
Sørensen, Marie, Frøken, Ø. Skerninge, Vester Skerninge.
Thomsen, K. P. V., Lærer, Ringe.
Thorup, F., Lærer, Skjalm Hvidesgade 12¹, København B.
Vester Aaby Folkebibliotek, Vester Aaby.
Watson, Carl, Gaardejer, »Nørregaard«, Ulbølle.
Aagaard, Hjalmar, Gaardejer, Sødinge, Ringe.
Aastrup Sogns Bogsamling, Aastrup, Pejrup.

Men i samme Tidsrum er afgaaet 30 Medlemmer.

»SVENDBORG AMT'S HISTORISKE SAMFUND« tæller nu (1. Aug. 1925) 654 Medlemmer.

UDDRAG AF REGNSKABET

FOR

»SVENDBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND«

FRA $\frac{1}{10}$ 1923 TIL $\frac{1}{8}$ 1925.

Beholdning $\frac{1}{10}$ 1923:	
Indestaaende i Landbosparekassen	Kr. 38.58
<i>INDTÆGT:</i>	
Medlemsbidrag for 1923, 619 Medl.....	= 1218.00
do. = 1924, 653 do.	= 1286.00
Salg af ældre Aargange af »Svendborg Amt« ved Formanden	= 205.30
Salg af ældre Aargange af »Svendborg Amt« i Boghandelen ..	= 212.55
Portogodtgørelse	= 623.45
Stattilskud for 2 Aar	= 800.00
Tilskud fra »Fyens Stifts patr. Selskab« for 2 Aar	= 50.00
Tilskud ved Pastor L. Bøttiger	= 1000.00
Modtaget af Tilgodehavende for Bogen om Knud Rasmussen	= 300.00
Ialt..	Kr. 5733.88

Efterset og godkendt.

Vejstrup, den $\frac{27}{9}$ 1925.

L. Faurby Stengaard.

UDGIFT:	
C. Schönemanns Bogtrykkeri for »Svendborg Amt« 1922	Kr. 1422.27
do. for »Svendborg Amt« 1923	= 2780.20
Honorarer for »Svendborg Amt« 1922..	= 246.00
Porto ved Udsendelsen af ovenn. Skrifter	= 766.65
Ekspedition af samme	= 150.00
Fragt, Porto, Rejseudgifter	= 165.35
Kundgørelser	= 31.08
En Krans til L. Bøttigers Baare	= 25.75
»Dansk hist. Fællesforening«, 2 Aar	= 61.25
Dækket Formandens Udlæg i Henhold til forrige Regnskab	= 15.29
<i>Beholdning $\frac{1}{8}$ 1925:</i>	
I Sparekassen	= 38.58
Hos Kassereren	= 31.46
Ialt..	Kr. 5733.88

Vejstrup Højskole, $\frac{3}{8}$ 1925.

Thøger Dissing.

Et Billede.

»DANSKE FOLKEKORS FYNske AFDELING« har ladet fremstille et særdeles smukt Dobbeltbillede af Digteren MADs HANSEN og af Musiker HANS HANSEN, Ulbølle. Disse to hver for sig ejendommelige og gode Mænd, hvis Værker er Vidnesbyrd om Rigdommen og Frodigheden i den fynske Almues Personlighed, og hvis Ord og Toner vil leve, naar vi for længst er blevne Støv, fortjener fuldelig et saadant Mindeblad. Billedet er desuden saa smukt udført og ypperligt egnet til at hænge i en fynsk Landbos Stue, ligesom det burde være at finde paa enhver fynsk Skoles Væg. Billedet kan faas i Boghandelen eller ved Henvendelse til Førstelærer Madsen, Refsvindinge.

Thøger Dissing.

INDHOLD.

	Side
1. Pastor T. LØGSTRUP: Danmarks ældste Præstegaard...	3
2. Lærer P. LARSEN: Et Hjem i Vantinge	61
3. a. ALBERT THOMSEN: AunslevsRunestenen	74
b. ALBERT THOMSEN: Fra »Agnsef Fjerding«	87
4. FR. ORLUF: Sørupstenens Gaade	110
5. HAUCHsFAUSBØLL: Nogle Træk vedrørende kirkelige Forhold i Svendborg i Slutningen af det 17de Aarh....	144
6. Medlemsliste	146
7. Uddrag af Regnskabet for »Svendborg Amts historiske Samfund«.....	149
8. THØGER DISSING: Et Billede	150

Disse Mænd har da, hver for sig og hver paa sin Maade, gjort et saare betydningsfuldt Arbejde for »historisk Samfund«, hvorfor vi ogsaa i Ærbødighed og Taknemmelighed vil minde dem.

Der er jo ikke afholdt noget Møde af »Samfundet« siden den store Mindefest for Christian II i Nyborg. Erfaringen har lært os, at naar dér ikke er noget særligt til at »trække« ved et saadant Møde, da bliver Tilslutningen kun lille, og Udgiften til Kundgørelsen er sikker og betydelig.

I indeværende Aar har »historisk Samfund« faaet overdraget et Arbejde, som er blevet taget op med stor Interesse; det er Indsamlingen til Nationalmuseumsfondet. Mange af vore Medlemmer har udført et betydeligt Arbejde for denne Sag, for hvilket vi bringer dem Nationalmuseets som vor Tak. Denne Indsamling har givet særdeles smukke Resultater i mange af Amtets Sogne, og det ser ud til, at Svendborg Amt vil komme til at indtage en smuk Plads mellem Landets Amter med Hensyn til denne Indsamling; men da den endnu ikke er afsluttet, kan der ikke endelig redegøres for den paa dette Tidspunkt. En Redegørelse vil fremkomme i et senere Aarsskrift.

»Samfundet« har i det sidste Aar haft nogen Tilgang af Medlemmer; men Tilgangen burde være meget større. Vi satte for 3 Aar siden Aarsbidraget saa lavt, saa næppe noget andet af de »historiske Samfund« har det saa lavt; vi gjorde dette i Haab om, at »Samfundet« saa vilde faa en meget betydelig Tilgang; en saadan er dog endnu ikke kommet; men Haabet om, at den vil komme er endnu friskt og levende; vi beder vore Medlemmer hver paa sit Sted at virke for, at dette vort Haab ikke skal blive beskæmmet.

Indmeldelser af ny Medlemmer og alle Henvendelser vedrørende »historisk Samfund«s Arbejde kan rettes til undertegnede Formand.

Vejstrup Højskole i September 1925.

P. B. V.

Thøger Dissing.

Svendborg Amts Museum

er stiftet den 17de Oktober 1908 med det Formaal gennem erhvervede Samlinger at bevare og ophjælpe Kundskab om vore Fortidsminder.

Museet opfordrer særlig Landboerne til at værne om og bevare alle saadanne Genstande, som have det mindste at betyde i Henseende til det daglige Liv paa Landet i gamle Dage, før Damp og Elektricitet afløste Haandarbejdet; Museet modtager og opbevarer med Glæde disse Ting.

Endvidere opfordrer Museet til at indsende alle ved Tørvegravning fremkomne Knogler, Tænder, Gevire, Kranier eller lignende til Museets Inspektør *Johannes Olsen*, Lundevej 21, 1. Sal, Svendborg, fordi disse Ting have Betydning for videnskabelige Undersøgelser af Danmarks Dyreverden i Fortiden. Findested og Dybden i Jorden bedes opgivet.

Medlemmer kunne optages ved Henvendelse til Selskabets Kasserer, Hr. Købmand *Ludvig Riber*, Svendborg.

Langelands Museum

er en selvejende Institution, som har til Opgave at samle og fremstille i Museets Bygning i Rudkøbing, alt hvad der kan tjene til Oplysning om Langelands Fortid.

Museet er aabent for Besøgende hver Lørdag og Søndag Eftermiddag Kl. 2—4. Gratis Adgang.

Udenfor disse Tider vil Museet som Regel kunne beses ved Henvendelse til Opsynet.

Nyborg Museumsforening

stiftet ¹⁰/₁₀ 1912

har til Formaal at samle forskellige Genstande, Billeder, Møbler m. m., for at de, samlede i Nyborg Museum, kan bidrage til at oplyse Nyborgs og nærmeste Omegns historiske Udvikling.

Medlemsbidraget 1 Kr. aarlig. Indmeldelser og Gaver til Museet modtages med Tak af Bestyrelsens Formand.